CLIO MŰHELYTANULMÁNYOK

2020/11. SZÁM

NEMZETHŰSÉG ÉS ŐRSÉGVÁLTÁS
A KOMÁROMI ZSIDÓSÁG DISZKRIMINÁCIÓJA (1938–1941)

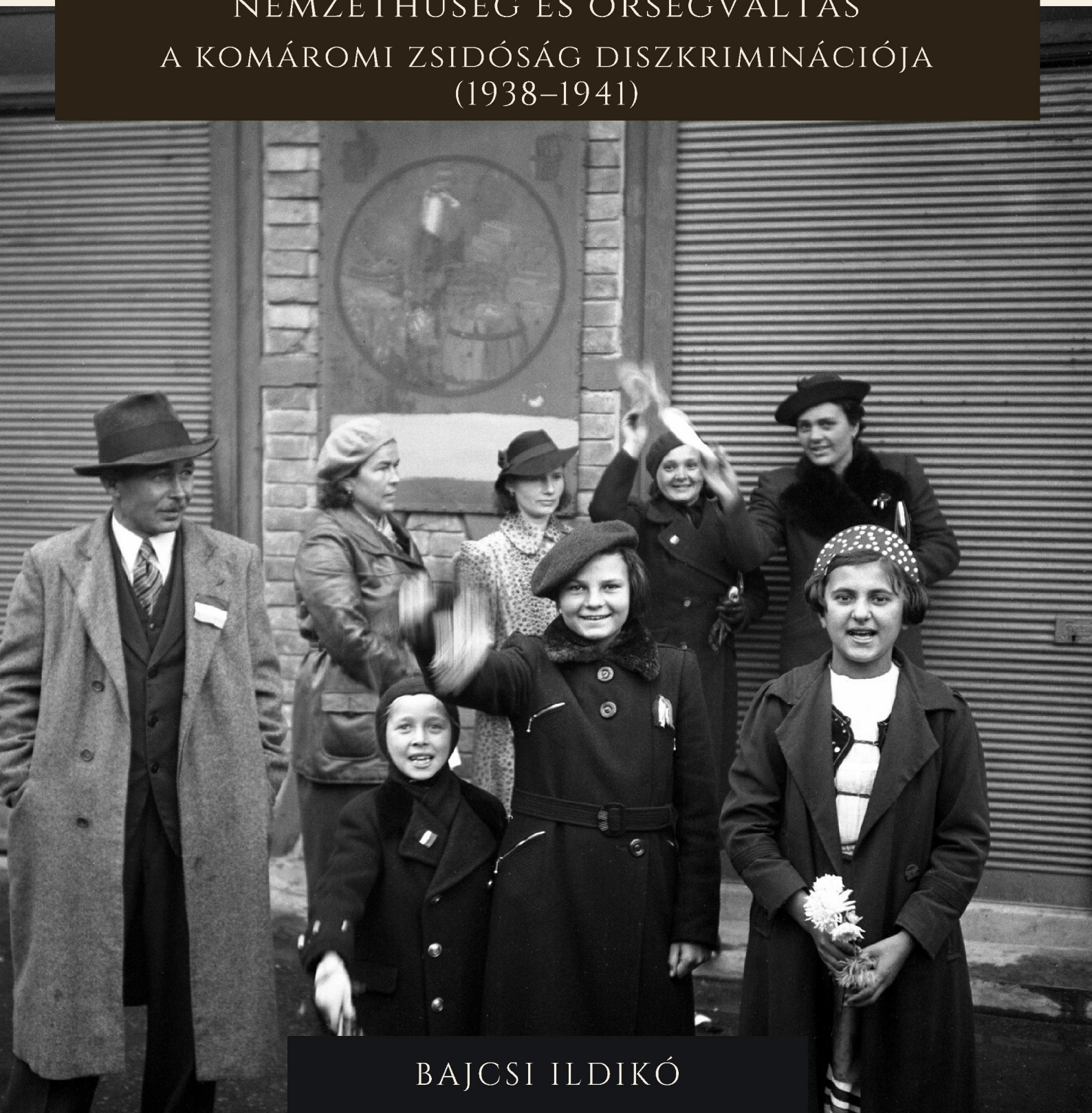

BAJCSI ILDIKÓ

Főszerkesztő:
Gellért Ádám

Szerkesztőbizottság:
Bödők Gergely
Fóris Ákos
Gellért Ádám
Tóth Eszter Zsófia

Felelős szerkesztő: Bödők Gergely – Fóris Ákos

© Bajcsi Ildikó, 2020
© Clio Intézet, 2020

A kiadvány a Miniszterelnökség támogatásával jelenik meg.

Kiadó: Clio Intézet

Felelős kiadó:
Clio Intézet Nonprofit Kft.
1145 Budapest, Mexikói út 47/A. fszt. 2.

ISSN 2630-8967
https://www.cliointitute.hu/muhelytanulmanyok

Borítókép: Komáromi utcakép a magyar csapatok bevonulásakor 1938. novemberében.
Fortepan képszám: 55800.

CLIO INTÉZET
BUDAPEST

www.cliointitute.hu
www.facebook.com/cliointitute

Tartalomjegyzék

5 **BEVEZETÉS**

8 **FORRÁSOK ÉS SZAKIRODALOM**

11 **A KOMÁROMI ZSIDÓSÁG 1938-IG**

11 *Kezdetektől az első világháború végéig*

13 *A két világháború között*

19 **A ZSIDÓELLENES KÖZHANGULAT MEGTEREMTÉSE 1938-AT KÖVETŐEN KOMÁROMBAN ÉS KÖRNYÉKÉN**

19 *A zsidókérdés az 1918–1938-as államváltozások tükrében*

22 *Zsidóellenesség a Komáromi járásban a visszacsatolást követően*

26 **NEMZETHŰSÉG A KOMÁROMI ÉS A KÖRNYÉKBELI ZSIDÓSÁG KÖRÉBEN 1938 UTÁN**

26 *Nemzethűség és a zsidókérdés a felvidéki magyar politikában*

29 *Jaross Andor és a „hűtlen zsidóság" képének megteremtése*

33 *A csehszlovák opportunizmus vádja a sajtóban*

36 *A nemzethűség alkalmazása egyes estekben*

39 SZOCIÁLIS ÉS GAZDASÁGI ANTISZEMITIZMUS A KOMÁROMI JÁRÁSBAN

39 *Gazdasági őrségváltás Komáromban és környékén*

42 *Az iparrevíziós ügyek*

45 TÁRSADALMI ÉS GAZDASÁGI KONFLIKTUSOK A MÁSODIK ZSIDÓTÖRVÉNY UTÁN

51 A HELYI ÁRJÁSÍTÁS VÉGREHAJTÁSÁNAK BONYODALMAI – BELSŐ KONFLIKTUSOK, JOGI KISKAPUK

56 ÖSSZEGZÉS

59 FELHASZNÁLT FORRÁSOK ÉS IRODALOM

I. Bevezetés

Az 1938-as bécsi döntés a trianoni békeszerződést követően Csehszlovákiába került – nagy többségében magyar anyanyelvű – komáromi és környékbeli zsidóság sorsára komoly befolyással voltak. A Magyarországhoz visszacsatolt területek izraelita közössége a második világháború éveiben itt élte meg a diszkriminatív zsidótörvények következményeit, majd 1944-ben a gettósítás és deportálás eseményeit, valamint a holokauszt tragédiáját. A Komáromi járáshoz tartozó zsidóság emlékezetében az 1938-as visszacsatolást követő „magyar idők" hat éves periódusa így érthetően összekapcsolódik a második világháború éveiben folyamatosan erősödő antiszemita közhangulattal és a zsidóság polgári, vagyoni és emberi jogainak korlátozását jelentő zsidótörvényekkel.[1]

A felvidéki magyar zsidók életében már csak azért is jelentett az 1938. novemberi „visszatérés" komoly törésvonalat, mert Magyarországgal szemben a két háború közötti Csehszlovákia szabad és egyenlő állampolgári körülményeket, korlátozások és nyílt antiszemitizmus nélküli közéletet biztosított.[2] Ez a megengedőbb légkör elvben a csehszlovákiai magyarság számára is adott volt, ugyanakkor a széles körű demokratikus és kulturális jogokat rendre csökkentette a Csehszlovák Köztársaság, amely nacionalista rendelkezéseket léptetett életbe a kisebbségi közösség asszimilációja céljából.[3]

A csehszlovák nemzetállam az 1918–20-ban új államba került izraelita lakosság többes identitásának képlékenységét kihasználva jórészt a magyarságról való leválasztása céljából iktatta be a zsidó nemzetiség kategóriáját a népszámlálások alkalmával. Mindez a korábbi magyarországi gyakorlathoz képest (ahol csak vallásilag különítették el az izraelitákat) újdonságnak számított.[4] A csehszlovák állam – hasonlóan a többi utódállamhoz – felkínálta a zsidó nemzetiség választását, s ezzel a lehetőséggel élve, a Trianon előtt magyar anyanyelvűvé vált izraelitákból és leszármazottaikból szerveződő szlovákiai zsidó közösség nagyobb része 1921-ben és 1930-ban, a két csehszlovákiai

[1] Az 1939. március 14-én, Cseh-Szlovákia német felszámolása és Hitler ultimátuma nyomán, a Németország bábállamaként megalakult fasisztoid Szlovák Köztársaság ugyanakkor – más, szomszédos államokkal összevetve – Magyarországnál jóval hátrányosabb feltételeket biztosított zsidó állampolgárai számára. A tisói Szlovák Köztársaság zsidópolitikájáról lásd Nižňanský, 2013; Nižňanský, 2001; Sas, 1993. Itt lehet említeni például még Romániát, ahol a magyar nemzetiségű izraeliták a két világháború között is jóval hátrányosabb helyzetben voltak. Ehhez lásd Gidó, 2009.

[2] Ehhez lásd Nižňanský, 1999.

[3] Erről lásd Szarka, 2016. Nemcsak a magyarságot, de sok szempontból a zsidóságot is érintették olyan csehszlovák nacionalista rendelkezések, mint a földreform, a kormánytöbbség biztosítása az önkormányzatokban, vagy a városok nagyközséggé való visszaminősítése. Filep, 2014: 45.

[4] Szlovákia területén az 1910-es népszámláláskor a 136 ezer fős izraelita közösség 78%-a magyarnak vallotta az anyanyelvét. A magyar-szlovák etnikai határ alatt pedig ez az arány majdnem 100%-ot mutatott. Mindennek fő magyarázatát adja Karády Viktor asszimilációs társadalmi szerződés elmélete által. Simon, 2014a: 3.; Karády, 1997.

népszámlálás során zsidó, illetve csehszlovák nemzetiségűnek vallotta magát.[5] Azt is hangsúlyozni kell, hogy a statisztikai adatok a zsidó nemzetiség mellett nem adtak számot arról, hogy a dél-szlovákiai zsidók, főként a magyar többségű kisvárosokban, például Komáromban, továbbra is elsősorban a magyar kultúra aktív résztvevőjének számítottak és magyar anyanyelvűek maradtak.[6]

A magyar többségű dél-szlovákiai területeknek az 1938. november 2-i első bécsi döntés alapján történt visszacsatolásakor Magyarország keresztény-konzervatív politikájában már jól láthatóan jelen volt az antiszemitizmus.[7] A nemzeti alapon megközelített, majd egyre inkább szociális és gazdasági célt szolgáló zsidóellenes intézkedések tehát a trianoni országrészhez „visszatért" felvidéki magyar társadalom életében rövid időn belül érezhetővé váltak. A dél-szlovákiai, így a komáromi és a környékbeli zsidóság az 1938-as első bécsi döntést követően az ország nemzeti és szociális érdekeit központba állító antiszemita politika célpontjává vált, amelyben a felvidéki politika jórésze Jaross Andorral az élen ugyancsak asszisztált.

Tanulmányunk a Csehszlovákiában eltérő keretek között szocializálódott dél-szlovákiai vagy felvidéki zsidóság diszkriminációjával foglalkozik a Felvidék 1938-as visszacsatolását követően[8] Komárom és a Komáromi járás példáján keresztül. A helyi izraelita közösség sorsában beállt változásokat az 1938. november 2-i első bécsi döntéstől 1941 augusztusáig követjük nyomon, vagyis a fajvédelmi alapú, nürnbergi faji törvényhez hasonuló harmadik zsidótörvény életbe lépéséig, amely újabb fordulópontot jelentett a zsidókérdésben.[9]

A Felvidék „visszatérését" követő első hónapokban az antiszemita közbeszéd megteremtésében a helyi magyar zsidóság nemzeti lojalitásának megkérdőjelezése töltött be főszerepet, a tanulmány a történeti előzmények tárgyalását követően így egyrészt ennek a jelenségeit mutatja be Komáromban és a város környékén. Ezen belül kitér a felvidéki

[5] Simon, 2014: 194.
[6] Kovács, 2004.
[7] Ehhez lásd Ungváry, 2017. Keresztény-nemzeti politika alatt a Horthy-korszak korabeli kormánypárti konzervatív politikáját értjük. Meg kell jegyezni azonban, hogy ez a politikai eszmerendszer sem volt soha egységes teljes egészében, hiszen a konzervativizmus különféle árnyalatait foglalta magában. Ráadásul a magyarországi kormánypárt baloldalán folyamatosan jelen volt egy liberális blokk, míg a jobbszárnyon a jobboldali radikálisok helyezkedtek el, akik azután az 1930-as években megerősödtek. Ehhez lásd Romsics, 2010: 222–235.; Romsics, 1997.
[8] „Visszatért" Felvidék alatt az 1938. november 2-i első bécsi döntés értelmében Magyarországhoz visszacsatolt 11 927 km^2 területet és mintegy egymillió – 84,4%-ban magyar – lakost magában foglaló Csehszlovákiától visszakapott dél-szlovákiai területet értjük. Sallai, 2008: 145. Ehhez még lásd Tilkovszky, 1964; Tilkovszky, 1967. A „visszatért" területeket az anyaországi társadalom ugyanúgy Felvidéknek nevezte, mint az 1918 előtti Felső-Magyarország egészét. Ehhez lásd Hajdú, 2016.
[9] Az 1938. november 2-i első bécsi döntést követően kialakított Komáromi járás területén összesen 38 község volt. Ehhez lásd Szabó, 2002.

magyar politika állásfoglalására a felvidéki zsidókérdésben, valamint Jaross Andor szerepére a „nemzetileg megbízhatatlan" zsidóság képének a megteremtésében. Másrészt a gazdasági őrségváltás helyi folyamataiba enged betekintést, kiemelve az iparrevíziós ügyeket, az árjásítást követő társadalmi és gazdasági konfliktusokat, valamint a törvények végrehajtásának bonyodalmait. Mindezt azért, mert az első hónapokat követően a felvidéki zsidókérdésben egyre inkább a gazdasági alapú antiszemitizmus vált dominánssá. Ez pedig a magyarországi unifikáció, vagyis a trianoni Magyarországba való betagozódásnak is fontos részét képezte.

II. Források és szakirodalom

A Komáromi járás zsidóságának társadalomtörténeti szempontú rekonstrukciója az 1938–1941 közötti „magyar idők" időszakában korántsem egyszerű feladat. Az érzelmileg sok szempontból terhelt téma kutatását egyszerre jellemzi a sok esetben rendezetlen levéltári anyagok nagy mennyisége és a mélyelemzésekre épülő szekunder szakirodalom hiányosságai. Kutatásunk fő forrásanyagát a komáromi járási főszolgabírói hivatal, valamint Komárom vármegye fondja adta.[10] Mindkét iratanyag segítségével nyomon követhettük a zsidóellenes intézkedések hivatalos megnyilvánulási formáit, azok lefolyásának dinamikáját és a helyi nézőpontok változását. Ilyenek voltak a nemzeti szempontból megbízhatatlannak minősített zsidók ügyei, de legfőképp a gazdasági diszkrimináció, mint például az iparengedélyek kiadása. Ezeket jól kiegészítették Komárom törvényhatósági jogú város fondjának dokumentumai, amelyekből elsősorban a komáromi zsidóság iparengedély elbírálási ügyei kapcsán nyertünk információkat.[11] Ezeken felül átnéztük a Komáromi Királyi Ügyészség iratanyagát, bár a Komáromi járásra vonatkozólag a vizsgált időszakban számottevő zsidósággal foglalkozó ügyet itt nem találtunk.[12]

Nagyon fontos volt a városi és megyei sajtóanyag, vagyis a *Komáromi Lapok*, illetve az *Új Komárom Megyei Hírlap*, amelyek kiegészítették a fenti levéltári forrásokat. A városi közhangulat megteremtése szempontjából jelentős Komáromi Lapok már közvetlenül a visszacsatolás után jelentetett meg zsidóellenes cikkeket, amelyek a „hűtlen" zsidóság képének a megteremtésében játszottak főszerepet. A város legfontosabb lapja 1939–1941 között is rendszeresen közölt antiszemita hangvételű írásokat. Az Új Komárom Megyei Hírlap sokkal ritkábban foglalkozott a zsidókérdéssel. A második zsidótörvény életbe lépését követően azonban itt is megfigyelhetők voltak a diszkriminatív hangvételű cikkek, melyek főként a zsidóság gazdasági visszaszorítása kapcsán jelentek meg. A helyi lapok mellett megvizsgáltuk a *Felvidéki Magyar Hírlap* című lapot is, amely a *Prágai Magyar Hírlap* utódjaként a „visszatért" területek sajtóorgánumaként működött 1938 novembere és 1939 júliusa között. Ezen rövid időszak alatt a lap nemcsak helyi, de nemzetközi vonatkozásban is számos esetben foglalkozott a zsidókérdéssel. A komáromi zsidóság kikeresztelkedésének nyomon követésére elsőként vállalkoztunk a római katolikus plébánia születési anyakönyveinek a felhasználásával. A Komáromi Városi Krónika anyaga pedig,

[10] ŠA Nitra, fond Komárňanská župa III. [Komárom Vármegye fondja]; ŠA Nitra, pob. Komárno, fond Hlavnoslúžnovský úrad Komárno [A komáromi főszolgabírói hivatal fondja].
[11] ŠA Nitra, pob. Komárno, fond Municipálne mesto Komárno [Komárom törvényhatósági jogú város fondja].
[12] Okresný súd Komárno 1875–1945. Komáromi Királyi Ügyészség (1939–1941)

amely egy utólagosan összeállított kronologikus alapú összegzés a város fontosabb eseményeiről, mintegy kiegészítésül szolgált a komáromi és a járásbeli zsidóság korabeli helyzetképének a felvázolásához.[13]

A rendszerváltást követően kiadott munkák azt jelzik, hogy főként az elmúlt években – a hitközség tagjai, majd a szaktörténészek részéről – megnőtt az érdeklődés a komáromi zsidóság történetének feldolgozása iránt. A településen élő izraelita vallásúak történetének 1938–1945 közötti teljes körű feltárása ugyanakkor még várat magára. A komáromi zsidóság múltjának a felvázolásához számunkra is különösképp fontos volt a helyi izraelita közösség történetének első alapmunkájaként számon tartott, 1996-ban Raab Ferenc *A komáromi zsidók múltja és jelene* címmel kiadott rövid összefoglalója.[14] A kiadvány a helyi izraelita közösség múltját mutatja be kezdetektől az 1990-es évekig. További kiegészítést adott a jelenlegi hitközség oszlopos tagjainak, Paszternák Andrásnak és Paszternák Tamásnak a szerkesztésében 2013-ban megjelent *Mozaikok a komáromi zsidóság történetéből* című munka. A könyv nemcsak a közösség történetével foglalkozik, de eredeti forrásokat, helyi zsinagógákat, a temetőt, valamint a hitközségi élet intézményeit is bemutatja. Emellett helyt ad személyes sorsok megjelenítésének is, ezzel pedig újszerű megközelítésből tárgyalja a helyi zsidó közösséget.[15] Az általunk vizsgált témán belül már jóval részletesebb információkat közöl az komáromi zsidóság történetét 2014-től módszeresebben feldolgozó Miroslav Michela. A komáromi származású történész ugyanis 2014-ben a Fórum Kisebbségkutató Intézet által megrendezett konferencián előadásában részletesen bemutatta a város izraelita lakosságának 1938 és 1945 közötti sorsát, amelynek írott változatát később *A holokauszt komáromi történetéhez* címmel adta közre a Fórum Társadalomtudományi Szemle 2015/1. számában.[16] Tanulmánya azért is volt fontos számunkra, mert mélyebben szemléltette a helyi izraeliták sorsának változását 1938-at követően. Kiegészítésképp ugyancsak felhasználtuk Michela komáromi zsidóság történetéről írt kétnyelvű kiadványát is.

A tudománynépszerűsítés szándékával született *Város a Határon. Útikalauz egy eltűnt zsidó közösség történetéhez* címmel megjelent munka a helyi izraelita közösség 1938 és 1945 közötti történetét tekinti át.[17] Katarína Ristveyová és Anton Hruboň az 1938-as „visszatérést" követő eseményeken belül a magyar állam nacionalista törekvéseit központba állítva vizsgálták meg a „magyar idők" történetét. Munkáik azért voltak fontosak, mert mások által még nem használt levéltári anyagot és regionális folyóiratot is felhasználtak az

[13] AMÚ Komárno, Kronika mesta Komárna, zv. II. [Komárom város krónikája II.]
[14] Raab, 1996.
[15] Paszternák–Paszternák, 2013.
[16] Michela, 2015a.
[17] Michela, 2015b.

egyébként nem túl mély írásaikban.[18]

A téma árnyaltabb feldolgozásához elengedhetetlenül fontos volt a komáromi zsidóság mikrokérdéseit tárgyaló újabb munkák bevonása is. Kovács Éva tanulmányában például a zsidóság házasodási szokásait vizsgálta Komáromban, amely segítséget nyújtott az izraelita közösség korabeli életstratégiáinak a jobb megértéséhez.[19] A holokauszt komáromi eseményeiről Számadó Emese szerkesztésében jelent meg egy összefoglaló kötet, melyet *„Ezt a hazát tehát elvesztettem". A holokauszt komáromi eseményei* címmel adott közre 2014-ben a dél-komáromi Klapka György Múzeum. Az összefoglalóból elsősorban azokat a visszaemlékező írásokat használtuk fel, amelyek által bepillantást nyerhetünk a helyi zsidó családok 1938 és 1941 közötti élethelyzeteibe. A felvidéki zsidóság történetének megértéséhez fontos megemlíteni Simon Attila nevét, aki 2014-ben adta ki *Magyar idők a Felvidéken* című munkáját, amelynek Mózeshitű magyarok című alfejezetében a „visszatért" területek zsidóságának helyzetét foglalta össze.[20] A felvidéki zsidóság vizsgálatához további fontos szempontokat adtak Filep Tamás Gusztáv és Szeghy-Gayer Veronika kutatásai.[21] A téma történeti hátterének a megértéséhez elengedhetetlen volt az elmúlt években Magyarországon megjelent munkák beépítése, amelyek az 1938 és 1945 közötti felvidéki zsidókérdés történeti hátterének a jobb megértését segítették.[22]

Fentiekből jól látszik, hogy miközben az elmúlt években számos munka készült a témában, ezek nagy része a komáromi zsidókérdésnek csupán egy-egy szeletét dolgozta fel. Bár jelen tanulmány sem kíván átfogó képet nyújtani a „magyar idők" 1938–1945 közötti teljes időszakáról, a helyi zsidókérdés társadalmi és gazdasági vonatkozásait részletesen bemutatja az első bécsi döntéstől 1941 augusztusáig.[23]

[18] Hruboň–Ristveyová, 2014; Ristveyová, 2017.

[19] Kovács, 2011. Katarína Répášová tanulmányát szintén érdemes megemlíteni, bár az nem sok újdonságot tartalmazott az általunk vizsgált 1938 és 1941 közötti időszakra vonatkozólag. A dolgozat a zsidó vagyon árjásításával foglalkozik Komárom városában. Répášová, 2016.

[20] Simon, 2014c. Simon kapcsán fontos még megemlíteni a dunaszerdahelyi zsidóság történetéről kiadott művét. Simon, 2014b.

[21] Ehhez lásd Filep 2014a; Filep 2014b; Gayer 2015; Szeghy-Gayer, 2016; Szeghy-Gayer, 2020.

[22] Braham, 1997; Karsai, 2005; Komoróczy, 2012; Ungváry, 2016.

[23] „A házassági jogról szóló 1894: XXXI. törvénycikk kiegészítéséről és módosításáról, valamint az ezzel kapcsolatban szükséges fajvédelmi rendelkezésekről" szóló, 1941. évi XV. törvénycikk 1941. augusztus 8-án lépett hatályba. A törvény értelmében két izraelita hitfelekezeti tagként született nagyszülővel rendelkező személyek zsidónak minősültek. A zsidók és nem zsidók között létesített nemi kapcsolatot és a vegyes házasságokat tiltotta.

III. A komáromi zsidóság 1938-ig

1. Kezdetektől az első világháború végéig

Komáromban, a Vág és a Duna mentén fekvő városban már a 13. század óta éltek zsidók. Későbbiekben a nem katolikus lakosok egy-egy uralkodó általi (Nagy Lajos és III. Ferdinánd negatív, vagy Hunyadi Mátyás és II. József pozitív) megítélése természetesen a helyi zsidóságot is befolyásolták, amely folyamatosan változott. A legfontosabb zsidó családnevek a 16. században – Dr. Raab Ferenc szerint – a következők voltak: Adler, Fleischmann, Fried, Kaufmann és Kohn.[24]

A 18. században már találunk feljegyzéseket a helyi izraelita lakosságot ért kellemetlenségekről, 1788-ban például a Bruck és Lébl család az ún. Vince Katalin-féle vérvád ügyébe is belekeveredett.[25] A 18. század végén már 70 zsidó család élt a városban, mely becslések szerint körülbelül 250-es lélekszámot jelentett.[26] A különféle atrocitások és a közösség folyamatos mozgása ellenére az izraelita lakosság folyamatosan növekedett a környéken.

A fordulópontont, sok más magyarországi izraelita közösséghez hasonlóan, a komáromi zsidóság életében is II. József 1781. májusi rendelete jelentette, „*amely biztosítja a saját nyelvű istentiszteletet, az iskolaállítás, a szabad ipari foglalkozás, a bérelt földeken történő gazdálkodás és a szabad királyi városokban való letelepedés jogát*”.[27] Az úgynevezett türelmi rendelet már rövidtávon jelentkező pozitív eredményét jelzi, hogy Komáromban 1791-től önálló hitközség működött. A 19. század első felében a kereskedelemben és a gazdasági életben is történtek előrelépések. A hitközség megnövekedett aktivitását és növekvő gazdasági erejét jól mutatja, hogy 1863-ban felépült a nagytemplomuk. A fejlődést nagyban segítette dr. Schnitzer Ármin liptószentmiklósi főrabbi működése a városban 1861-től.[28] A Magyarország szerte elismert Schnitzer életpéldája jól mutatja a korabeli zsidóság alkalmazkodóképességét és asszimilációs hajlandóságát a magyar kultúra irányába, amely a német nyelv mellett a magyar nyelv gyors elsajátításával járt együtt.[29]

---

[24] Raab, 2000: 10.

[25] A Lőbl és a Bruck családot azzal vádolták meg, hogy négy kisgyermeket rituálisan meggyilkoltak. A zsidóellenes elképzelések szerint ugyanis a zsidók a pászkaünnep alkalmával csupán kovásztalan kenyeret fogyaszthattak, amelynek elkészítéséhez keresztény szűz vagy kisgyermekek vérére volt szükség. A bírósági eljárás később bizonyította, hogy a bűntettet a gyermekek mostoha anyja követte el, a vádlottakat pedig felmentette a bíróság. Michela, 2015b: 37.

[26] Raab, 2000: 11.

[27] Uo. 12.

[28] Ehhez lásd Paszternák–Paszternák, 2013: 52–79.

[29] A szepességi Hunsdorfban (Hunfalva) született Schnitzer Ármin 25 éves rabbijelöltet 1861 decemberében

A zsidóság 19. század végi fejlődését tükrözi az izraelita közösség lélekszámának a növekedése a városban. Dr. Raab szerint – aki 30 főben határozta meg a köztiszteletben álló, neves komáromi zsidók számát –, a századforduló környékén 125 család, vagyis 650 izraelita fő élt a városban.[30] Az izraelita lakosság polgári és politikai egyenjogúságáról rendelkező 1867. évi XVII. törvénycikk a komáromi zsidóság társadalmi, gazdasági és a politikai életben való érvényesülésére is jótékonyan hatott. A nőegylet aktív munkája, a hitközség aktivitása, és az 1891. évi népszámlálás adatai is (amely szerint 1925 izraelita személy élt a városban) jól tükrözik a komáromi zsidóság dualizmus kori fejlődését.

További fontos lépésnek számít, hogy az 1895. évi XLII. törvénycikk értelmében az izraelita vallás egyenjogúvá vált a többi vallással. Az előrehaladást jól jelzi a komáromi közösség menházának, vagyis szociális otthonának a felépülése 1896-ban. A helyi zsidóság megerősödését mutatja az is, hogy az 1897-ben a 183 fős diáksággal működő gimnáziumnak 45 zsidó tanulója volt. A kulturális életben jelen lévő jótékony egyletek (Ahavath Ahim, Bickur Cholim, Chevra Kadisha) aktivitása, az ortodox nagytemplom 1906-os felépülése és a Komáromi Zsidó Ifjúsági Egylet 1909-es megalakulása is a zsidóság tevékeny jelenlétére utalt a városban.[31] „*Tevékenységüket a város történetét szervesen alakító jótékonysági és sportegyletek is jelzik. Három zsidó vállalkozó – Leopold Weiss, Leopold Hecht és Ignác Pick – Komárom legnagyobb forgalmi adóját fizette, 1913-ban pedig az 500 legnagyobb adózóból 131 volt zsidó*" – mutatott rá Miroslav Michela a helyi zsidóság szerepére Komárom gazdasági életében.[32]

Az első világháború vége egy új korszak kezdetét is jelentette egyben, hiszen a város balparti részét Csehszlovákiához csatolták: „*A négyéves véres háború következtében a helyi hitközség főrabbi nélkül maradt, de a vallási élet nem szűnt meg. A zsidók létszáma 2250 fő*" – írja Raab. Bár Magyarországon már 1918-ban országszerte voltak pogromok, az antiszemita megnyilvánulások Komáromot csak kisebb mértékben érintették.

hívta Komáromba a hitközség vezetése. Amikor a városba került, alig beszélt magyarul, Komáromban azonban tökéletesen elsajátította a nyelvet. Mindezek után Magyarország legképzettebb rabbijává és legnépszerűbb szónokává vált. Az 52 évig Komáromban működő rabbi az Országos Rabbi Egyesület elnöki pozícióját is betöltötte. Raab, 2000: 14.; Paszternák–Paszternák, 2013: 52.

[30] Raab, 2000: 15.

[31] A legfontosabb komáromi zsidó személyek a Komáromi Lapok híradása szerint ekkor: Dr. Biringer Mór szülész, sebész és fogorvos, Haasz Adolf, a Hotel Vágduna Rt. elnöke, Fried Kálmán iparos, a Jótékony Egylet elnöke, dr. Lipscher Mór kórházi főorvos igazgató, Popper Dávid fakereskedő, Steiner Artúr, a Grand Kávéház tulajdonosa. Uo. 25–27.

[32] Michela, 2015a.

2. *A két világháború között*

Mivel a zsidó lakosság a dualizmus idején jólétben és elfogadottságban élt, a komáromi izraelita lakosság is kétkedve fogadta az 1918–20-as államjogi változásokat. Komáromot 1919 januárjában csehszlovák csapatok szállták meg, a város elszakadva Magyarországtól és a település jobb parti részétől Csehszlovákia határvárosává vált. Komáromban az 1919-es népösszeírás, amelyen belül külön kategóriaként még nem szerepelt a zsidó nemzetiség, 2018, az 1921-es népszámlálás pedig 2253 izraelita lakost számlált.[33] Azt azonban hangsúlyozni kell, hogy Trianon után a főként neológ komáromi zsidóság többsége továbbra is magyarnak vallotta magát.

A közösség életének társadalmi és hitéleti vonatkozásaiban viszont annál komolyabb változások következtek be az államváltozás során. Ide tartoztak például a neológ közösség Budapesttel való kapcsolattartásának problémái, vagy a balparti városrészben tartott szertartásokra igyekvő Komárom-Újvárosi ortodox közösség dunai-hídon való átjutásának nehézségei.[34]

A Csehszlovákiához csatolt komáromi zsidó közösség mindazonáltal a későbbiekben is tovább fejlődött, hiszen a liberális-demokratikus állam keretei továbbra is segítették az izraelita közösség életlehetőségeit. Ezt igazolja például, hogy a közösség 1926-ban állami támogatásból építtetett szentélyt a településen. Ugyanakkor a város gazdasági fejlődésében is nagy szerepe volt a zsidóságnak: „*Az 1929-es adatok alapján a helyi ipari termelés 68%-a magyar, 27%-a zsidó, 5%-a cseh vagy szlovák kézben volt*”.[35]

Ahogyan azt már jeleztük, az 1918–1920-as államváltást követően a statisztikai adatok az Osztrák–Magyar Monarchiából Csehszlovákiába került zsidóság akkulturációját mutatták.[36] Ez elsősorban az 1921-et követő népszámlálások módszertanában bevezetett változások (vagyis a zsidó nemzetiség választási lehetőségének) következményeit tükrözte, ami óhatatlanul összekapcsolódott a magyarság számarányának állami irányú csökkentésével.[37] Mindezek következtében az 1921-es csehszlovákiai népszámlálás szerint Szlovákiában összesen 135918-an vallották magukat zsidó nemzetiségűnek, ezen belül

[33] Československá statistika, 1924: 98–99.
[34] Komárom-Újvárosban 1920-ban 153 zsidó személy élt. Lásd Michela, 2015b: 63.
[35] Uo. 65.
[36] Az akkulturáció a különböző kulturális identitású csoportok együttélése következtében azt a folyamatot jelöli, amelynek során társadalmak vagy csoportok kényszerből vagy önként egy másik közösség bizonyos sajátosságaihoz asszimilálódnak. Ennek következtében egy új kulturális minta alakul ki. Mint a kulturális antropológia szókincsének része, az akkulturáció a kulturális érintkezésnek olyan folyamatait jelöli, amelyek során társadalmak vagy csoportok, akár akaratlagosan, akár nem, egy másik társadalom vagy csoport bizonyos sajátosságaihoz asszimilálódnak. Erdélyi Magyar Adatbank, 1999–2000. Akkulturáció szócikk.
[37] Tegyük hozzá, hogy Magyarország kivételével egész Közép-Európában mindmáig megmaradt a zsidó nemzetiségi önmeghatározás lehetősége, Magyarországon ez történeti okoknál fogva nem alakult ki.

21 584 fő, vagyis mindössze 16%-uk sorolta magát a magyar nemzetiségűek közé.[38] Az 1930-as csehszlovák népszámlálás szerint viszont az 1910 előtt magyar anyanyelvűvé vált izraeliták 53%-a zsidó nemzetiségűnek, 32%-a csehszlováknak és mindössze 9%-a vallotta magát magyar nemzetiségűnek Szlovákiában.[39]

Ennek előzményéhez tartozik, ahogyan arra már fentebb utaltunk, a Csehszlovák Köztársaságon belül a zsidókérdés kezdettől fogva új identitásformák kontextusában formálódott. Ez a sajátos identitásváltozás az izraeliták magyar identitásának gyengítését megcélozva leginkább a disszimilációban, vagyis a zsidó etnikai, nemzetiségi öntudat megerősítésében jelentkezett.[40]

Kovács Éva szerint a modern cionizmus által befolyásolt új identitásformákon belül az izraeliták anyanyelve a magyar maradt, a nemzeti érzés viszont már Erec Izraelhez kötődött.[41] A zsidó állam megalakulásáig viszont véleményünk szerint az államhű magatartás alapját praktikusan a zsidó nemzet öntudatosodását támogató, a magyarsággal és a többi kisebbséggel szemben viszont a lojalitást előtérbe helyező, asszimilációs célokat megfogalmazó Csehszlovák Köztársaság jelentette. Jól tükrözi ezt az államalapító köztársasági elnök, T. G. Masaryk cionizmussal kapcsolatos álláspontja, amely szerint a közép-európai zsidóság számára a nemzetépítés lehetőségét nem kizárólag az újrateremtendő zsidó államban, hanem a versailles-i rendszer keretei közt kialakult nemzetállamokban érdemes megteremteni.[42]

Ez viszont korántsem jelentette a zsidóság egyoldalú asszimilálódását (vagy disszimilálódását) Dél-Szlovákiában, hiszen az izraelita közösség jórésze kulturális szempontból magyar anyanyelvét és magyar kulturális identitását megtartotta. Ugyanakkor az állami lojalitás és a nemzeti identitás dilemmája a többes kötődésű közösséget keresztény magyar sorstársaihoz képest nagyobb mértékben érintette. Mindez természetesen összefügg azzal is, hogy milyen politikai csoportosulásokon belül különültek el az izraeliták az országban.

[38] Ungváry, 2016: 44. Az 1921-es népszámláláskor az egész országban, tehát a 13612424 lakosú Csehszlovákiában 358342 izraelita vallású lakosból 190856 személy vallotta magát zsidónak. Kovács, 2004: 28.
[39] Gayer, 2015: 109.; Szeghy-Gayer, 2020: 33–34.
[40] Disszimiláció alatt valamelyik nép közé beolvadt idegen személyeknek az érzelmi visszatérését értjük őseik népéhez. A magyar nyelv értelmező kéziszótára, 1959–1962. Disszimiláció szócikk.
[41] Kovács Éva ugyanakkor a szlovákság irányába induló asszimilációt inkább integratív jellegűnek tekinti, mely az két világháború közti két évtized rövidsége miatt sem jelenthetett kulturális vagy társadalmi közösséget. Kovács, 2004: 123.
[42] Fedinec–Szarka, 2013. 166–172.; Balogh, 2014: 246–257.

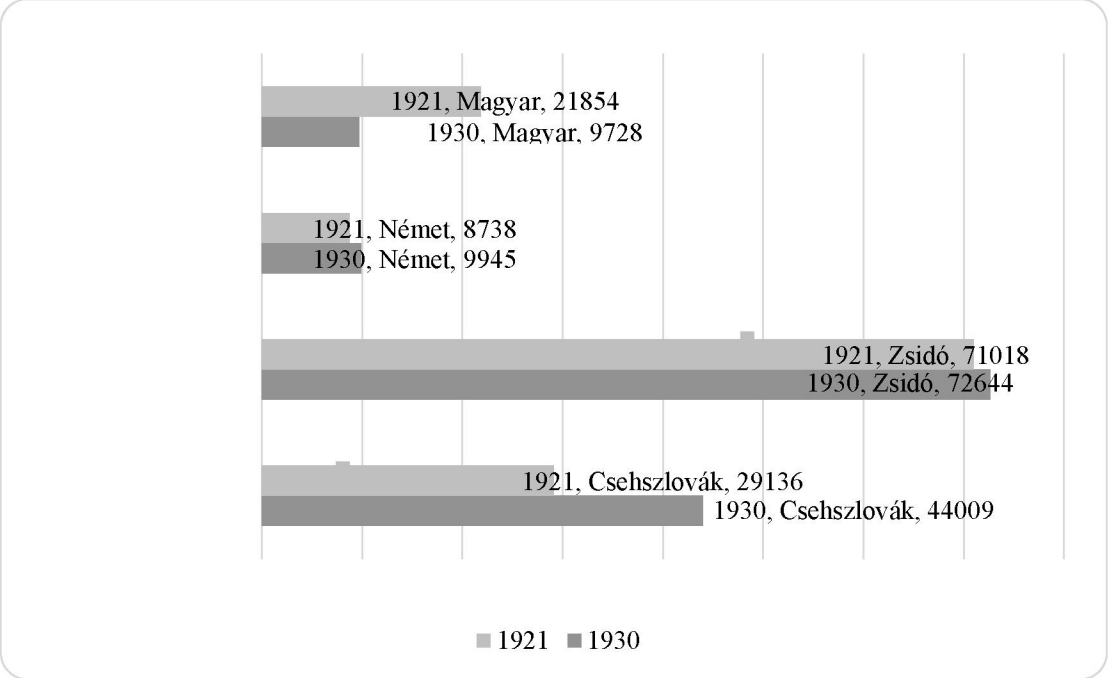

A szlovákiai zsidóság nemzetiségi bevallása 1921-ben és 1930-ban (Az 1930-as adatok a csehszlovák állampolgársággal nem rendelkező zsidók nemzetiségét is tartalmazza)[43]

Nem beszélve arról, hogy az államhoz való hűség, amely a dualizmus időszakában még inkább a zsidó identitás részévé vált, az államváltást követően továbbra is nagyban befolyásolta az izraelita közösség önmeghatározását. Mindehhez hozzátartozik, hogy a csehszlovák állam által felkínált érvényesülési lehetőségek sokakat vonzottak, és az asszimiláció felé vezették az izraelita lakosságot.[44] Kovács Éva ilyen „közvetítési kényszernek" jelöli meg például „*az illetőség és az állampolgárság megszerzésének, a munkalehetőségeknek, az iskoláztatásnak a nemzetiségi bevalláshoz való*" kötését.[45]

Bár a komáromi zsidóság körében is megfigyelhetőek voltak a számbeli változások, a helyi közösség nagyrésze az államváltozásokat követően továbbra is magyar anyanyelvű és érzelmű volt. Mindezt alátámasztja, hogy miután a csehszlovák népszámlálás 1921-ben felkínálta a zsidó nemzetiség választási lehetőségét, „*Komárno izraelita vallású népessége (2253 lélek) kezdetben idegenkedett e kategóriától: 1921-ben mindössze 128-an vallották magukat zsidónak. Az 1930-as népszámlálás is mindössze 653 zsidó nemzetiségűt talált, az izraelita vallásúak kétharmada tehát vagy a csehszlovák, vagy a magyar nemzetiségűek csoportját gyarapította*".[46]

[43] A diagramot Szeghy-Gayer Veronika készítette. Szeghy-Gayer, 2020: 34.
[44] Komoróczy Géza a *Zsidó Szemle* korabeli cikkeivel jól érzékelteti a kérdés zsidó közösségen belül is jelenlévő sok szempontúságát. Ehhez lásd Komoróczy, 2002: 415–416.
[45] Kovács, 2004: 40.
[46] Kovács, 2011: 5. Az 1921-es népszámlálás alkalmával a 17715 fős Komáromban a lakosságnak mindössze

Ez az országos adatoktól eltérő tendenciát mutatott, vagyis míg a szlovákiai zsidóság 9%-a, azaz elenyésző része vallotta magát magyarnak az 1930-as népszámlálás alkalmával, a komáromi zsidó lakosság egyharmada 10 évvel az államváltást követően is magyarként definiálta magát.[47] Egy zsidók által később kiadott röpiratból pedig az is kiderült, hogy a komáromi izraeliták a pozsonyi propagandaszervek nyomásának is sikeresen ellenálltak. Azok ugyanis felhívták a zsidóság figyelmét, hogy a népszámlálásnál ne vallják magukat magyarnak, hiszen Magyarországon zsidóüldözés folyik.[48]

Ahogyan azt Miroslav Michela is megjegyezte, a helyi zsidóság iskolalátogatási szokásai is a komáromi közösség erős magyar identitására utalnak, vagyis a helyi izraelita közösség nemzeti identitásának megtartásáról árulkodnak. Az ortodox közösség ugyanis a csehszlovák iskola létrehozásának prágai felhívására „*azt válaszolta, hogy soha nem volt önálló iskolájuk és nincs azzal semmi baj, hogy a gyerekek a magyar iskolát látogatják*".[49] Kovács Éva meglátásai sem szólnak a komáromi zsidóság asszimilációja mellett, hiszen a csehszlovák demokratikusabb politikai környezet ellenére a helyi zsidóság vegyes házasságra való hajlandósága például zártabb lett.[50] Ugyanakkor a második zsidótörvény bejelentését követően a szlovákiai magyar anonim zsidók által kiadott *Igazságot a felvidéki zsidóságnak!* című kiadvány is számos példával támasztotta alá a komáromi és a környékbeli zsidóság magyar kisebbséggel való azonosulását.[51]

Az 1918–1920-as államváltást követően a gazdasági élet terén is folytatódtak a komáromi zsidóság dualizmus-kori sikerfolyamatai. Ebben az időszakban, a városban 200 (főként textilt forgalmazó) kereskedő és mintegy száz kisiparos műhely működött.[52] Emellett a helyi izraeliták körében nyolc orvos, hat jogász, hat mérnök, három gyógyszerész és kettő építész dolgozott. A hivatalnokok közül pedig szintén sokan tartoztak a komáromi zsidó

0,72%-a vallotta magát zsidó nemzetiségűnek. Szeghy-Gayer, 2020: 35. Az 1930-as népszámlálás egyébként 2001 izraelita vallású lakost talált a településen. Československá statistika, 1934: 100–101.

[47] Szeghy–Gayer, 2020: 33–34.

[48] A zsidó hitközség a következő határozattal válaszolt: „*Mi nem kérünk és nem fogadunk el leckét abban, hogy milyen magyarok legyünk. A mi komáromi zsidó templomunk 48 hősi halottat mutat fel a márványlapján. Ez a márványlap a mi vitézi székünk. Az ízléstelen, átlátszó tendenciájú plakátot visszautasítjuk! Mi, akik zsidó vallásúak vagyunk, tudjuk, hogy mi a kötelességünk a népszámlálásnál. Nem fogunk megtántorodni. Komárom, 1930. december 2. A komáromi illetőségű zsidók. Fried Jenő sk. hitközségi elnök.*" Igazságot a felvidéki zsidóságnak!, 1939: 36.

[49] Michela, 2015b: 66.

[50] Kovács, 2011: 13.

[51] Ide tartozott például, hogy a nagymegyeri zsidóság gyermekei az egész csehszlovák érában kizárólag saját, magyar tannyelvű elemi iskoláját látogatták. További példát jelentett, hogy 1933-ban Komárom város tekintélyes zsidó személye, a Jókai Egyesület egyik alelnöke, Fried Jenő volt az előmozdítója a Keresztényszocialista és a Magyar Nemzeti Párt, valamint a Magyar Gazdasági és a Zsidó Párt egységes nemzeti csoportja megalakulásának. Igazságot a felvidéki zsidóságnak!, 1939: 20.

[52] Ristveyová, 2017: 104.

közösséghez.[53] Egy 1929. évi statisztika alapján a helyi ipar termelésének 68%-a magyar, 27%-a a zsidó, és mindössze 5%-a cseh, illetve szlovák kézben összpontosult.[54]

A két világháború közötti fejlődés megmutatkozott mind a neológ, mind az ortodox zsidók vallási és közösségi életében. Fontos bővítések és építkezések (szertartási helyiségek kialakítása, temető bővítése, ravatalozó és az Eötvös utcai lakóház megépítése) történtek ebben az időszakban. Mindazonáltal a kulturális élet terén is különleges aktivitást mutatott a komáromi zsidó közösség.

A Debóra Nőegylet mellett a Chevra Kadisha szentegylet is fontos közösségszervező térnek bizonyult, míg különféle cionista szervezetek is létrejöttek ebben az időszakban. Ide tartozott a cserkészetre emlékeztető és izraelita életre fókuszáló baloldali cionista Hasomer Hacair, vagy a sportegyesületként működő Makabi Hacair, amelyek különféle sportprogramokat szerveztek. A cionizmus népszerűségét a városi izraelita közösség körében az is jól mutatja, hogy *„az országos szinten tevékenykedő cionista orientáltságú Zsidó Párt a helyi lakosság körében nagy támogatottságnak örvendett. A választásokon mintegy 700 szavazatot kapott. A többi szavazat szétosztódott a magyar kistermelők pártja és a szociáldemokraták között”*.[55]

A városban a fent említett Schnitzer főrabbit olyan fontos személyek követték pozíciójában, mint Krausz Mór vagy Wallenstein Zoltán, illetve a bátorkeszi származású Waldmann Ernő, aki Auschwitzban hunyt el 1944-ben. Azonban nemcsak a neológ vezetőkről érdemes említést tennünk, hiszen ebben az időszakban fellendült az ortodox irányzat is a városban, amelynek 1922-ben majdnem 700 tagja volt. Ez többek között az utolsó főrabbinak, Lefkovics Józsuának köszönhető, aki elismert személyiségként *„saját jesivát, vallási »főiskolát« alapított, amelyben 25 szegény családból származó diák tanult. A rabbi életútja az oswiecimi táborban ért véget 1944-ben”*.[56] Mindemellett érdemes kiemelnünk a hitközség elnöki tisztségét több alkalommal is betöltő Fried Jenőt, aki 1923-tól, majd 1932-től látta el ezt a pozíciót.

Év	**Komárom lakosainak száma**	**Zsidó lakosok száma Komáromban**	**Százalék(%)**
1787	12067	61	0,5
1835	17300	319	1,8
1869	13395	1532	11,3

[53] Michela, 2015b: 67.
[54] Mannová, 2001: 111–140.
[55] Michela, 2015b: 69. A Prága központú cionista mozgalom a fiatal nemzedéket célozta meg, akik gyakran a cserkészmozgalmon belül tevékenykedtek. A szerveződés az önálló zsidó állam megteremtését, új zsidó nemzeti identitás kialakítását tűzte ki legfőbb céljának. Kovács, 2004: 21.
[56] Uo.

Év	Komárom lakosainak száma	Zsidó lakosok száma Komáromban	Százalék(%)
1880	14510	1960	13,5
1900	16816	2296	13,7
1910	22337	2380	10,7
1919	16552	2108	12,7
1921	17715	2253	12,7
1930	21158	2001	9,5
1941	30858	2743	8,9
1948	16869	504	3,0

A komáromi zsidóság száma Komáromban 1787–1948 között[57]

A vállalkozás típusa	Összesen a városban	Ebből zsidó tulajdonban
Vegyesáru	59	39
Vendéglátás	55	30
Textil- és ruházat	50	43
Közlekedés	20	9
Szállítmányozás	20	10
Bőr és cipő	13	9
Ékszer és órák	12	6
Mezőgazdasági növények	11	7
Fa és építkezési anyagok	10	7
Ecet és bor	6	6
Alkoholos italok	5	5
Rövidáru	5	5
Papír, könyvek	5	4
Vas és szerszámok	5	3
Tanácsadás	4	3
Üveg és porcelán	3	2
Bútor	2	1
Egyéb	39	27

A komáromi zsidó vállalkozók száma Komáromban a két világháború között[58]

[57] A statisztikát Miroslav Michela készítette. Ehhez lásd Michela, 2014.
[58] A statisztikát Miroslav Michela készítette. Uo.

IV. A zsidóellenes közhangulat megteremtése 1938-at követően Komáromban és környékén

1. *A zsidókérdés az 1918–1938-as államváltozások tükrében*

Ahogy azt a fentiekben is jeleztük, a két világháború közötti Csehszlovák Köztársaság a felvidéki zsidóság számára a visszacsatolást követő 1938–1944 közötti időszakhoz képest sokkal élhetőbb körülményeket biztosított. Így Komáromban és a Komáromi járásban is – mind kulturális, társadalmi és politikai téren – demokratikus keretek között fejlődött a többnyelvű, bár kulturálisan jórészt magyar közösség. Ez viszont nem jelentette, hogy a zsidóellenesség teljes mértékben ismeretlennek számított az Első Köztársaságban, hiszen az új állam megalakulását követően Csehszlovákiában is megjelent az antiszemitizmus.

Az első zsidóellenes megnyilvánulásokat az impériumváltáshoz kapcsolódó spontán megmozdulások (például különféle fosztogatások) jelentették.[59] A kezdeti ösztönös cselekedetekre épülő zsidóellenes atrocitásokat később olyan – nacionalista szempontú – zsidóellenes megmozdulások követték, melyekre az államhatalom biztatásával került sor. Ebben fontos szerepe volt a szlovák államalapítás egyik kiemelkedő alakjának, Szlovákia teljhatalmú miniszterének, Vavro Šrobárnak.[60] Az 1918–20-as államváltozáshoz tartozik, hogy a zsidó lakosság ki volt téve a csehszlovák katonák bántalmazásainak, amely így gyorsan megszervezte érdekvédelmi és önvédelmi szervezeteit.[61]

Mindenesetre „*Csehszlovákia megalakulása után a szlovák nemzeti elit a zsidó befolyás csökkenését szerette volna látni, s továbbra is idegenként tekintett a zsidókra*".[62] Miközben azonban a csehszlovák politikusoktól sem volt távoli az antiszemitizmus, az országban politikai programok szintjén nem jelent meg a zsidóellensség, ez pedig nagyban hozzájárult az új

[59] Simon, 2014a: 4.

[60] Vavro Šrobár Szlovákia teljhatalmú miniszteréként összekapcsolta az új állam kiépítésének kérdését a zsidók gazdasági befolyásának a csökkentésével. Ugyanakkor több alkalommal nyilatkozott a magyar identitású felvidéki zsidók ellenében, hiszen bennük a dualizmuskori magyar állam magyarosító törekvéseinek fő hordozóját, ezáltal a szlovákság „ellenségeit" látta. Emellett Anton Štefáneknek, a szlovák szociológia megalapítójának is voltak zsidóellenes megnyilatkozásai: „*Történelmi tény, hogy városaink azért magyarosodtak el oly gyorsan, mert a zsidókban olyan társadalmi segítőre találtak, akik nyelvi, gazdasági és kulturális téren is szívós és csendes elnemzetlenítő tevékenységet fejtettek ki a szlovákok körében*". Simon, 2014a: 4–5.

[61] Ungváry kiemeli azokat az 1920 októberében Csehszlovákia szlovák részében megjelent pogromokat, amelyeket antiszemita szlovák kormánytisztviselők hecckampányként indítottak a zsidó kereskedők engedélyeinek bevonására. Azt is hozzáteszi, hogy az új államban „*1923-ban megalakult az első fasiszta szervezet, a Rodobrana, és egyes szlovák lapok a zsidóság és a magyar revizionizmus összeesküvéséről írtak. Utóbbin nem csodálkozhatunk, hiszen a zsidóság egy része ugyan elfordult a magyar államiság gondolatától, de a magyarság intranzigens harcosaik között továbbra is számos zsidó maradt*". Ungváry, 2016: 101–102.

[62] Szeghy-Gayer, 2016: 225. Ehhez még lásd Klein–Pejšová, 2015.

államjogi helyzet elfogadásához az izraeliták részéről.[63]

A kezdeti megpróbáltatásokat követően a nyílt antiszemitizmustól mentes Csehszlovákiában a zsidóság helyzete rövid időn belül konszolidálódott.[64] A három izraelita felekezetben (a többségi ortodoxia, neológia, valamint status quo ante) csoportosuló szlovákiai zsidóság intézményesülési és politikai szerveződése ugyanakkor nagymértékben függött Csehszlovákia „*nemzetállampolitikájától és nemzetiségpolitikájától, valamint attól, hogy maga a zsidó közösség milyen válaszokat ad a csehszlovák és a zsidó nemzetiségi kategória bevezetésére, az akkor kibontakozó cionizmusra*".[65] Bár társadalmi szempontból a cionizmus fontos szerepet töltött be, politikailag nem volt komoly befolyása. Ezt jól mutatta, hogy a Zsidó Párt 1929-ben csak két mandátumot szerzett a parlamentben.[66] Rajtuk kívül egyébként Csehszlovákiában az izraelita szavazók a kommunista, szociáldemokrata és a csehszlovák polgári erőket támogatták. A magyar identitású zsidóság pedig elsősorban a Magyar Nemzeti Pártra szavazott.[67]

A cionizmus mellett még érdemes megemlíteni Csehszlovákiában a szlovák-zsidó mozgalmat, amely támogatta a zsidók asszimilációját[68] Magyarországon. Itt ugyanakkor jóval komolyabb előzményei voltak az zsidóellenességnek, mint például a Tanácsköztársaság alatti atrocitások, vagy a különítményes alakulatok megtorlásai.[69] A törvényi szintre emelt zsidóellenes diszkrimináció kezdetét az 1920-as – a zsidóság egyetemi felvételét korlátozó – numerus clausus törvény jelezte elsőként.[70] A Bethlen-korszak bár nem adott teret a nyílt antiszemitizmusnak, szintén nem volt mentes a zsidóság diszkriminációjától, mert „*a bethleni konszolidáció és az első zsidótörvény napirendre tűzése között a felszín alatt folyamatos gyakorlatként*

[63] Simon, 2014a: 5.

[64] Ebben komoly szerepet játszott az is, hogy a hivatalos csehszlovák politika törvényesítette a zsidók nemzetiségként való elismerését. Uo.

[65] Az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlását követően a magyarországi zsidóság több mint 24%-a (vagyis az 1919. évi rendkívüli népszámlálás alapján 136607 fő) került a Csehszlovák Köztársasághoz. Az államfordulattal ugyanakkor az ortodoxia abszolút többségbe került a régióban. Szeghy-Gayer, 2020: 32.

[66] Az 1918-ban megalakult Zsidó Párt minden nagyobb izraelita közösséget összefogó településen helyi szervezeteket alapított. Bár nem vált a zsidóság országos politikai szócsövévé, a cionista elveket hirdető, csehszlovák diaszpóra-zsidóság érdekképviseletében politizáló párt a húszas években a helyi közigazgatásban szerepet nyert. Ugyanakkor a kisebbségi-nemzetiségi azonosságtudatot háttérbe szorító szociáldemokrata és a kommunista párt sorai között is számos zsidó származású vett részt Csehszlovákiában. Kovács, 2004: 20–21.

[67] A szlovákiai zsidóknak az 1920-as években húszezres, az 1930-as években pedig kb. tízezres csoportja Csehszlovákia keretein belül is magyarnak vallotta magát. A magyar identitású zsidók fő politikai hátterét elsősorban a Magyar Nemzeti Párt adta. Szeghy-Gayer, 2020: 29.

[68] A zsidóság szlovákságba való integrációja az 1930-as években kezdődött, miután felnőtt egy szlovák nyelvet is ismerő nemzedék. A szlovák társadalom többségének zsidósággal kapcsolatos gondolkodását azonban nem tudta megváltoztatni, amely folyamatosan számon kérte a zsidók 1918 előtti magyarosításban vállalt szerepét. Szeghy-Gayer, 2020: 48–49. Ehhez lásd még Čapková, 2012: 142.

[69] Kisebb pogromok azonban már korábban is előfordultak. Az antiszemita közhangulatot pedig az is jól jelzi, hogy az 1918-as magyarországi katolikus sajtó minden nap közölt zsidóellenes írásokat. Ungváry, 2016: 97. A témához bővebben lásd Bödők, 2018.

[70] Erről bővebben lásd Kovács M., 2012; Ujváry, 2018.

működött a zsidó származású állampolgárok diszkriminációja. Törvény hiányában mindig az érintett közigazgatási hatóságon múlott, hogy milyen mércét alkalmaz" – írja Ungváry Krisztián.[71]

A magyar kormányok az 1930-as évek második felétől pedig nyíltan hirdették az antiszemitizmust, amelyben fordulópontot jelentett az 1938. évi első zsidótörvény. Az 1930-as évek második felében ugyanis Magyarország kormányai is *„a zsidóellenes törvényhozásban látták a társadalmi reformok lehetőségét"*, természetesen nem függetlenül az egyre fontosabb külpolitikai partner, vagyis Németország antiszemita politikájától.[72] Ezt jelzi az 1938. május 29-én hatályba lépő első, valamint az 1939. májusi második zsidótörvény, amelyek a társadalmi és a gazdasági élet területein korlátozták a zsidók számát.

A „társadalmi és gazdasági élet egyensúlyának hatályosabb biztosításáról" című, Imrédy Béla miniszterelnöksége alatt elfogadott első zsidótörvény (1938: XV. tc.) a szellemi szabadfoglalkozású zsidók, valamint a tíz értelmiséginél több személyt foglalkoztató kereskedelmi, pénzügyi és ipari vállalatok esetében is 20 százalékban határozta meg a zsidók arányát.[73] A „zsidók közéleti és gazdasági térfoglalásának korlátozásáról" rendelkező második zsidótörvényt (1939: IV. tc.) 1939 májusában, Teleki Pál miniszterelnöksége alatt fogadták el.[74]

E törvény már nagyrészt faji alapon határozta meg a zsidóságot, amelyek arányát 6 százalékban maximálta a szellemi pályákon. Ezzel együtt kitiltotta az izraelita felekezetekhez tartozókat a közigazgatási és az igazságügyi apparátusból, valamint a középiskolai tanári karokból. Ezenkívül korlátozta a zsidók számát egyes vállalatoknál és visszaállította a numerus clausust. Emellett a zsidókat kizárta az engedélyköteles ipari és kereskedelmi ágazatokból, a már kiadott engedélyeket pedig vissza kellett adni. Mindemellett jelentősen megnehezedett a zsidók mezőgazdasági ingatlanvásárlása is. A második zsidótörvény ugyanakkor a politikai jelenlétük átalakítását is kezdeményezte a zsidók választójogának korlátozása által.[75]

---

[71] Ungváry, 2016: 180.

[72] Mindehhez hozzá kell tenni, hogy az antiszemitizmus már a bethleni konszolidációs időszak idejében elterjedt volt, bizonyos mértéken túl azonban ennek a „bürokratikus antiszemitizmus" alkalmazásának komoly korlátai voltak. Ungváry, 2016: 187. A Gömbös-kormányzat miközben már felismerte a szociálpolitika jelentőségét a zsidósággal szemben, ő maga valószínűleg külpolitikai okokból óvakodott a nyílt antiszemitizmustól. Uo. 203.

[73] Az első zsidótörvény végrehajtásáról lásd A m. kir. minisztérium 1938. évi 4.350. számú M. E. sz. rendelete a társadalmi és a gazdasági élet egyensúlyának hatályosabb biztosításáról szóló 1938: XV. törvénycikkben az ügyvédi, a mérnöki és az orvosi kamarákra, valamint a vállalatokra vonatkozó rendelkezések végrehajtásáról. *Magyarország Rendeletek Tára*, 1938. 872–927.

[74] A második zsidótörvényhez végrehajtásáról lásd A m. kir. minisztérium 1939. évi 4.800. M. E. számú rendelete, a zsidók közéleti és gazdasági térfoglalásának korlátozásáról szóló 1939: IV. t.-c. 4. §-ában meghatározott országgyűlési képviselőválasztójogi rendelkezések végrehajtásáról. *Magyarországi Rendeletek Tára*, 1939: 785–791.

[75] Karsai, 2005.

Mindez az 1938-as első bécsi döntés nyomán Magyarországhoz visszacsatolt felvidéki zsidó lakosság életkörülményeit is nagymértékben befolyásolta. 1941-ben a Csehszlovákiától „visszatért" részeken Kárpátaljával együtt ugyanis 146000 zsidó lakost regisztráltak, akik közül 68000 személy a korábban Szlovákiához tartozó területeken élt.[76] Fontos megemlíteni, hogy a felvidéki izraeliták 95,5%-a ekkor 26 városban élt, melyből Komáromban összesen 2473, a járáshoz tartozó Nagymegyeren pedig 522 zsidó lakost jegyeztek.[77]

A relatíve demokratikus csehszlovák viszonyok közt szocializálódott helyi zsidóság rövid időn belül felismerte, hogy a tisói Szlovákiával való összehasonlításban kevésbé rossz körülmények közé került. Az 1938 és 1945 között létező fasisztoid köztársaságba került zsidóság sorsát ugyanis nagyban meghatározta, hogy az új állam 1939. március 14-én a náci Németország akaratából válhatott önállóvá. A totalitárius államon belül az állampártot az a Hlinka Szlovák Néppártja (HSLS) képviselte, amely keresztény irányultsága mellett szélsőjobboldali párttá és a szélsőséges antiszemitizmus képviselőjévé vált. A pártot a köztársasági elnök, Jozef Tiso vezette, aki egyébként Vojtech Tukával vagy Alexander Machhal szemben egy relatíve mérsékeltebb antiszemita vonalat képviselt saját pártján belül.[78] A Néppárt a náci Németországot tekintette példának a zsidókérdés kapcsán is. Ezt mutatta az 1941-ben elfogadott zsidó kódex, amely a nürnbergi törvényekhez hasonlóan faji alapon kezelte a szlovákiai zsidóságot. A totalitárius rendelkezések folytatását jelezte, hogy 1942-ben a szlovákiai zsidóság kétharmadát (kb. 58 ezer főt) deportálták haláltáborokba. Az ország német megszállása után – 1944–1945-ben pedig további 13 ezer izraelitát hurcoltak el az országból.[79]

2. *Zsidóellenesség a Komáromi járásban a visszacsatolást követően*

A „visszatért" Komárom városának izraelitái (függetlenül attól, hogy a szlovák államhoz képest jobb körülmények közé kerültek) a Magyarországon felerősödő és politikai szintre emelt antiszemitizmus miatt az első bécsi döntésnek korántsem tudtak önfeledten örülni.[80] A törvényhatósági jogú városként működő, járási-, és megyeközponttá vált

[76] Braham, 2015: 85.
[77] Uo. 148–149.
[78] Ehhez lásd Nižňanský, 2013.
[79] Simon, 2014a.
[80] Érdekes adalék Filep megjegyzése, mely Ormos Mária írására hivatkozva megemlíti, hogy a „visszatérés" előtt állítólagosan szlovákiai zsidók magyarországi politikusoknál érdeklődtek az azt követő sorsukról. Eszerint Kozma Miklóstól az autonómiára utaló választ kaptak, s azon belül ígéretet a zsidótörvény alóli mentességükre. Filep, 2014: 43. Simon Attila utal rá, hogy a zsidóság határrevízióval kapcsolatos hozzáállását utólag valóban

Komáromban élő izraelita közösség életstratégiájában bekövetkezett változások az 1938-as egyesülés időszakában szintén a zsidótörvényektől való félelemre világítanak rá.

Jól példázzák ezt akár a komáromi házasodási szokások korabeli adatai: az 1938-as egyesülést követően Komáromban az izraelita vallásúak – más vallásúakkal ellentétben – körében növekvő tendenciát mutatott az eltérő vallásfelekezetűekkel kötött házasságok száma.[81] A komáromi egyházi anyakönyvekből pedig szintén jól kirajzolódik a helyi izraelita közösség élethelyzetének megváltozása a „visszatérés" időszakában, melyet az 1938-ban kikeresztelkedett zsidók számarányának növekedése is jól mutat. Míg ugyanis az 1938-as év első felében nem volt olyan izraelita szülőktől származó személy, aki a zsidóságból kikeresztelkedett volna, a római katolikus plébánia keresztelési anyakönyvében, a visszacsatolás időszakában – főként 1938 ősz folyamán (októberben és novemberben) a korábbi tendenciákhoz képest nagymértékben megnőtt a római katolikus egyházhoz csatlakozott kikeresztelkedett zsidók száma. Októberben három, november folyamán kettő, decemberben pedig négy kikeresztelkedett felnőtt izraelitát jegyeztek fel a plébánia anyakönyvében.[82] Mindebből okkal feltételezhetjük, hogy a bécsi döntéssel megváltozott politikai helyzetet, Magyarország zsidópolitikájának lehetséges következményeit a helyi közösség gyorsan tudatosította.[83]

Mindezt azok az antiszemita megnyilvánulások is felerősítették, amelyek a komáromi, valamint a komáromi járás zsidóságát érintették már a kormányzó 1938. november 6-i bevonulása napján. Miroslav Michela például megjegyzi, hogy *„a magyar kormányzó ünnepélyes üdvözlésén számos zsidó is részt vett. Sokan örültek, hogy visszatértek a hazájukba, de aggódtak is, mert hallottak a magyarországi antiszemitizmusról. Még ugyanazon a napon sor került az első atrocitásokra: csehszlovák és zsidó tulajdonok ablakait és kirakatait törték össze, megjelentek az első becsmérlő feliratok. A feszültséget főként az ún. szabadcsapatok nevű nem reguláris katonaság szította,*

nehéz megállapítani, hiszen mindkét szempont mellett szólnak érvek. Simon, 2014a: 8.

[81] A felekezetileg homogám (vagyis azonos vallásfelekezethez tartozó) házasságok összevont adatai az izraeliták esetében a következő arányokat mutatták: Komárom 1900–1915: 96,7%, Komárom-Újváros 1920–1935: 81,8%, Komárno 1920–1935: 98,1% Komárom 1940: 75,0%. Lásd Kovács, 2011: 11–12.

[82] Római Katolikus Plébánia Észak-Komárom, Keresztelési Anyakönyv (1937–1941). A református keresztelési anyakönyvek alapján ugyanakkor 1938 folyamán a megkereszteltek édesanyjainak felekezete szerint 9 személy keresztelkedett ki az izraelita vallásból. Tömösközi Ferenc kutatásai ugyanebben az évben az apák vallását figyelembe véve 11 izraelita személy kikeresztelkedéséről adnak számot a református egyház anyakönyvei alapján. Ehhez lásd Tömösközi, 2011: 119–121.

[83] A kikeresztelkedések kapcsán érdemes kiemelni Katarína Ristveyová megállapítását, aki szerint ebben az időszakban a plébániákat elárasztották a kikeresztelkedni szándékozó zsidók kérelmei, amelyek nagyrésze a református egyház felé irányult. A komáromi vallásváltók megnövekedett száma viszont egyrészt nem jelentett a komáromi zsidók arányához képest nagyszámú kikeresztelkedési hajlandóságot. (Itt hozzá kell azonban tenni, hogy a kérelmek pontos számáról sincs tudomásunk.) Másrészt Komáromban a kikeresztelkedési anyakönyvek a református egyház nagymértékű előnybe részesítését sem tükrözték a római katolikus egyházzal szemben. Hruboň–Ristveyová, 2014: 89.

tagjai fizikailag bántalmazták a város néhány polgárát".[84] Az első incidensek közül kiemelhetjük Komárom főorvosának, a Magyarországon elsőként agydaganat-műtétet végrehajtó Lipscher Mór mellszobrának a széttörését. Az atrocitás egyébként, ahogyan arra már fentebb is utaltunk, nem volt egyedi a Felvidék visszacsatolását követően, más dél-szlovákiai településeken is sor került hasonló erőszakos megnyilvánulásokra.[85]

Ezeknél a kezdeti antiszemita atrocitásoknál jóval nagyobb törést okozott a központi – állam által támogatott – zsidóellenesség, melynek egyik következménye volt például, hogy a (1938. november 10. és december 22. között működő) katonai közigazgatás időszakában magyar csendőrök 1938. november 15-én községi illetőség nélküli komáromi zsidókat hurcoltak el a szlovák-magyar határ menti területekre, ahol embertelen körülmények közt tartották őket. A kitoloncolás célpontja az a 35-40 lakhelyi illetőséggel nem rendelkező beköltözött zsidó család volt, akiket hamarosan kilakoltattak a városból.[86] Rövid időn belül világossá vált, hogy az újonnan beköltözött zsidóság Magyarország területén „nemzeti és gazdasági szempontból" nem kívánatos elemnek számítanak. Ezért ezeknek a zsidóknak a kitoloncolása ügyében a rendőrség különféle rajtaütéseket hajtott végre a visszacsatolt területen. Az állandó illetőséggel nem rendelkező izraelitákat pedig azonnali hatállyal kiutasították a „visszatért" városokból, így Komáromból is.[87]

Az 1938 novemberében kiutasított zsidók egyébként már decemberben hazatérhettek, az 1939. február 18-án aláírt magyar-csehszlovák állampolgársági egyezmény hatályba lépését követően pedig lehetségessé vált a községi illetőségi bizonyítványok kiadása. Az 1938. november 2-i bécsi döntés ugyanis a felvidéki lakosság állampolgársági és optálási kérdéseit a magyar-csehszlovák bizottság hatáskörébe utalta. A Csehszlovákia és Magyarország között 1939. február 18-án aláírt kétoldalú nemzetközi szerződés „*értelmében visszakapták magyar állampolgárságukat — a csehszlovák állampolgárság elvesztése mellett — 1938. november 2-ától kezdődő jogi hatállyal azon személyek, akik a trianoni békeszerződéssel magyar állampolgárságukat elveszítették, és a visszacsatolt területen tíz éve állandó lakóhellyel rendelkeztek. Az állampolgárság megszerzéséhez tehát már nem a községi illetőség, hanem az azt felváltó állandó lakóhely szolgált alapul*".[88]

[84] Michela, 2015a; Simon, 2014b: 20.
[85] Ehhez hasonló incidensek között lehet említeni például azt a tornaljai eset, amikor az izraelita szónoknak nem engedték elmondani a beszédét. Dunaszerdahelyen ugyanakkor zsidó üzletek kirakatait verték be. Bátkán pedig *„egy ló farkához kötve vezették végig a zsidó kocsmárost a településen"*. Simon, 2014b: 196.
[86] A komáromi zsidókat a nagykéri határba szállították, ahol mindenféle ellátás nélkül a közeli zsidó közösségek és komáromi ismerőseik gondoskodására voltak rászorulva. Végül 1938 decemberében sikerült elérni, hogy a száműzöttek hazatérhessenek. Michela, 2015a.
[87] Ristveyová, 2017: 89.
[88] Ganczer, 2011: 48–49.

Azok a személyek, akik a fenti elvárásoknak nem feleltek meg, honosítás, illetve visszahonosítás útján szerezhették vissza magyar állampolgárságukat.[89] Bartal Iván vármegyei főispán azonban 1939 márciusában továbbra is óva intette a komáromi főszolgabírót a „nem kívánatos zsidóság" községi felvételétől: „*felhívom azonban Címedet, gondoskodjék arról, hogy az önkormányzati testületek továbbra is tartózkodjanak attól, hogy a nem kívánatos /zsidófajú/ egyének részére visszahonosítás /honosítás/ céljából a község kötelékébe való felvételt kilátásba helyezzék*".[90] Majd azt is hozzátette, hogy a zsidóságot nem tartja nemzeti szempontból sem megbízhatóaknak, sem pedig kívánatosaknak a járásban.[91]

Jól példázza a főispán fenti hozzáállását Salamon Miksa nagymegyeri kereskedő ügye, akit családjával együtt kiutasítottak 1938 novemberében, mivel az nem tudta igazolni állampolgárságát és nagymegyeri illetőségét. Salamon, akit a katonai parancsnokság megszűnése után a somorjai gyűjtőtáborból hazaengedtek, 1939 elején igazolta, hogy 1924-től Nagymegyeren lakott, illetve szülei magyarországi illetőségét is dokumentumokkal támasztotta alá. Ennek ellenére a továbbiakban „esetenként meghosszabbított tartózkodási engedély" alapján tartózkodott Nagymegyeren.[92] 1939 nyarán pedig Salamon Miksát családjával együtt véglegesen kiutasították az ország területéről.[93]

A központi kormányzati hatalom ellenséges magatartását, egyúttal visszaéléseit ugyancsak híven tükrözi, hogy 1939. januárjában a visszacsatolt területeken maradt szlovák telepeseket is a zsidókhoz hasonló bánásmód példájával félemlítették meg: „*a katonai hatóság pedig kormánybiztost is adott a megszállt területeken Krick Lajos személyében. Róla a következőket írták: »A nevezett kormánybiztos megfenyegetett minket, hogy ha pár napon belül nem megyünk el, meg leszünk verve és a határra hurcolva, mint a zsidók«*".[94] Az tehát már a bécsi döntés után rövid időn belül világossá vált, hogy a komáromi zsidóság a visszacsatolással a trianoni országterület izraelita közösségéhez hasonlóan szintén ki lesz téve a kormányzati körök által támogatott antiszemitizmusnak és diszkriminációs intézkedéseknek, amelyek sok esetben az állami alkalmazottak visszaéléseit hozták magukkal.

---

[89] Nyilvánosságra hozták a magyar–cseh-szlovák állampolgársági egyezményt. *Felvidéki Magyar Hírlap*, 1939. február 28. 3.

[90] ŠA Nitra, pob. Komárno, f. HSÚ Komárno, 23/1939. 49. biz. Községi illetőségi bizonyítvány és felvételi ígérvény kiadása. Komárom vármegye főispánja a főszolgabíró úrnak. 1939. március 2.

[91] A főszolgabíró figyelmét arra is felhívta, hogy „*hatósága területén a magyar állampolgárság megszerzése céljából kért felvételi ígérvények a jövőben csak minden tekintetben megbízható, nemzeti és nemzetiségpolitikai szempontból kifogástalan egyének részére adassanak ki*".Uo.

[92] ŠA Nitra, pob. Komárno, f. HSÚ Komárno 488 adm./1939. Salamon Miksa kiutasítás elleni fellebbezése. 1939. február 6.

[93] Uo. Véghatározat Salamon Miksa kiutasítási ügyében. M. kir. belügyminisztertől a járási főszolgabírónak. 1939. augusztus 1.

[94] ŠA Nitra, pob. Komárno, f. HSÚ Komárno, 18 biz./1939. Másolat a 6844/1939. VII. res. B.M.sz. iktatmány mellékletéről. 1939. január 24.

V. Nemzethűség a komáromi és a környékbeli zsidóság körében 1938 után

1. Nemzethűség és a zsidókérdés a felvidéki magyar politikában

1939 első felében a zsidóellenes-antiszemita propaganda alapját a visszacsatolt Felvidéken – a trianoni területen megfigyelhető gyakorlattal ellentétben – nem a szociális-gazdasági alapú bűnbakképzés, hanem elsősorban a kisebbségbe szorult magyarsághoz „hűtlen" zsidóság képének a megteremtése jelentette. A magyarországi politikai közvélemény ugyanakkor az 1938-as „visszatérést" követően a Csehszlovákiához nagyrészt lojálissá vált, magyar kultúrájú zsidó közösséget a csehszlovák opportunizmus vádjával illette, szembeállítva őket a „nemzeti szempontból becsületes" felvidéki keresztény magyarokkal.

A csehszlovák érában a magyarság irányába tanúsított becsületes magatartást, vagyis a nemzethűséget egyébként nemcsak a zsidóság esetében, de a visszacsatolt keresztény magyarság körében is felülvizsgálták az első bécsi döntést követően. A korabeli magyar nemzetépítés egyik fő stratégiája szerint ugyanis a „köz kenyeréből" csak azok a felvidéki lakosok részesülhettek, akiknek a megbízhatóságát a kormány nemzeti szempontból megkérdőjelezhetetlennek ítélte.[95] Nemcsak az állami hivatalok betöltésénél, de többek között a szociális juttatások terén is központi szerepe volt a felvidékiek körében a nemzeti megbízhatóság elvének. Ahogyan arra Csilléry Edit is utalt tanulmányában: „*ezek alapján dőlt el, hogy ki kaphatott tisztes nyugdíjat, iparengedélyt, szociális támogatást vagy földet. Nem csak bizalmi vagy magasabb társadalmi presztízsű állásokért folyt a harc, hanem megbízhatóság és nemzethűség alapján dőlt el az is például, hogy ki lehetett bába, erdészeti napibéres, szolga, vonatfékező vagy éppen útkaparó*".[96]

Egy-egy személy átvilágításában a katonai közigazgatás időszakában a járási katonai parancsnoknak, illetve a bécsi döntés előtt létrehozott Magyar Nemzeti Tanácsoknak volt főszerepe.[97]A katonai közigazgatás idején a járási katonai parancsnok sokrétű feladatai kiterjedtek a közigazgatásra, a büntető törvénykezésre, közrend fenntartására is.[98] A hivatali alkalmazottaknak a hivatalban maradáshoz pedig ugyancsak a járási katonai parancsnoknál kellett jelentkezniük. Szabó Helga a következőkben összegzi az elbírálás

[95] Csilléry, 2014: 8.
[96] Uo.
[97] Az átvilágításokról lásd Simon, 2016: 81–96.; Csilléry, 2014; Bajcsi, 2020.
[98] A visszacsatolt területen a katonai közigazgatás 1938. november 10-én kezdte meg működését és 1938. december 22-éig állt fent. Komáromban a járási székhely élére Roth alezredest helyezték a járási és Komárom városának parancsnokaként. A polgári osztály vezetésével pedig Bartal Iványt bízták meg osztályfőnökként. A Komáromi járási közigazgatás vezetője pedig Koczor Gyula lett. Szabó, 2002.

feltételrendszerét: „*a járási közigazgatási előadó jelentést készített, amely tartalmazta, hogy az átvételét kérő honnét származik, milyen politikai párt tagja, és hogyan viselte a kisebbségi sorsot. Ha megfelelt a követelményeknek, akkor felesküdött Magyarországra, a kormányzóra és alkalmazásban maradt*".[99] Mindemellett ebben a rövid időszakban a nemzethűségi igazolások kiadásában és az állami pozíciók elfoglalásában a bécsi döntés előtti hetekben létrehozott, és az Egyesült Magyar Párt (EMP) struktúrájára épülő nemzeti tanácsoknak jutott főszerep.[100]

A közalkalmazotti átvilágítások a polgári közigazgatás bevezetését követően 1939 elején az ún. igazolóbizottságok hatáskörébe kerültek.[101] A Jaross Andor ellenőrzése alatt álló bizottságok igyekeztek nemzeti és erkölcsi szempontból is az EMP érdekeit figyelembe venni és „*a megfelelő felvidéki személyeket a pozíciókban megtartani, illetve odajuttatni*".[102] Csilléry Edit szerint miközben az igazolóbizottságok szempontjai látszólag egyértelműek voltak, az eljárások a Komáromi járás eseteiben is gyakran rámutattak, hogy a mindennapi gyakorlat sokszor felülírta a „szabályokat": „*a szempontrendszer egymásba szövődő elemei a nemzetiség, a politikai orientáció, a szervezeti tagság, a nyelv, a rokonság, a beosztás, az életkor, a vallás, az erkölcsi viselkedés, és bár a rendelet nem tartalmazza, a szociális igazságosság*".[103]

A nemzethűségi igazolások kiadásában, illetve az „opportunista zsidóság" képének a megteremtésében mindvégig központi szerepet töltött be a felvidéki magyarság képviseletét ellátó EMP vezetősége, elsősorban Jaross Andor: „*az Imrédy-kormány, illetve a miniszterelnök a magyar közösségből való kiválást tényként kezelte, s ez nagyjából igazolta a zsidók integrálhatatlanságáról, társadalom- és nemzetidegen voltáról szóló nézeteket. A felvidéki Magyar Párt Imrédyhez csatlakozó vezetője, Jaross Andor ekkor jelentette ki először egy nyilvános gyűlésen, hogy a két kezén meg tudná számlálni azokat a zsidókat, akik hűek maradtak a magyarsághoz, ami e kontextusban az ellenzéki Egyesült Magyar Pártot jelentette*".[104]

A visszacsatolást követően az EMP egyedüli pártként működött a szlovák falvakban jelen lévő Hlinka-féle Szlovák Néppárt mellett. Jaross Andor, az EMP vezetője pedig, aki a közvélemény előtt is gyorsan népszerűvé vált, a felvidéki képviselők nagyrészével együtt Imrédy mögött sorakozott fel: „*a visszacsatolás előtt […] az Egyesült Magyar Párton belül Jaross nem volt különösebben népszerű. A bécsi döntés után azonban gyorsan – korántsem kiérdemelt – glóriát font a feje fölé a sajtó, amivel élni tudott, és amit gyorsan befolyásra váltott. 1938 decemberében az Egyesült Magyar Párt rendezvényein már megjelent a »Jaross a mi vezérünk!« jelszó, és ez nem csupán szófordulat*

[99] Szabó, 2002.
[100] Simon, 2004c: 85.
[101] Ehhez lásd Bajcsi, 2020: 22.
[102] Uo.
[103] Csilléry, 2014: 21.
[104] Filep, 2014b: 38–39.

volt, hiszen a pártelnök tényleg vezérként mozgatta pártját" – írta Simon Attila az EMP vezetőjéről, aki a bécsi döntést követően a felvidéki területek „teljhatalmú vezetőjévé" vált.[105] Ennek hátterében valószínűleg az állt, hogy a visszacsatolt területeken a magyar kormány Jarossék kezében hagyott minden pozíciót, cserében pedig az EMP a kormányfő „csodás forradalma" mögé sorakozott fel.[106] Ezt jól jelzi az is, hogy az újonnan létrehozott Felvidéki Ügyek Tárca Nélküli Miniszterének Hivatala (vagy Felvidéki Minisztérium) élére 1938. november 16-án a Jaross Andort nevezték ki tárca nélküli miniszterré, akinek jogköre a visszacsatolt területek minden kérdésére kiterjedt. Ezzel párhuzamosan a felvidéki minisztérium apparátusán belül Jaross és csoportja erősödött meg, a megyei és járási posztokon pedig szintén ők kerültek pozícióba.[107]

Jaross Andor Imrédy legfőbb szövetségesévé vált a zsidókérdés kapcsán is, ez pedig nagyban meghatározta az EMP témában elfoglalt álláspontját, s amely így rohamléptekben követte Imrédy politikáját.[108] Ahogyan Filep Tamás Gusztáv leírja: *„a pártot, úgy tűnik föl, a későbbi Imrédy-mozgalom mintájára (melynek Jaross az egyik »alvezére« lesz) igyekeznek átalakítani »rohamcsapattá«, s az elnök már a második zsidótörvény beterjesztése előtt – néhány fő kivételéve – kitagadja közösségéből a felvidéki zsidókat, sőt az egész »magyar népközösség«-ből a zsidó állampolgárokat. A zsidók szerepének, sőt jogainak korlátozása bekerült az Egyesült Magyar Párt egy hónappal későbbi programjába is – egyébként számos más szociális követelés mellett"*.[109] Az új pártprogram a zsidókérdésen belül hangsúlyosan kifejezte igényét az izraeliták gazdasági és közéleti befolyásának csökkentésére.

Ebben a témában a felvidéki képviselők közül különutasnak számított a szociáldemokrata Borovszky Géza vagy Surányi Lajos, akik a „faji" követeléseket nem fogadták el. Emellett fontos volt még a Pilvaxban gyülekező „felvidéki írók és kultúrmunkások" értelmiségi köre, akik a totalitarizmus felé hajló Imrédy-féle irányvonaltól elhatárolódtak (például Narancsik Imre, Vájlok Sándor, Bólya Lajos, stb). A zsidókérdést elutasító harmadik csoportot a felvidéki konzervatívok alkották a fent említett Szüllő Gézával az élen, aki a zsidótörvények ellen nyilatkozott és még a harmadik zsidótörvény

[105] Simon, 2014c: 63. Az 1938. november 18-án kiadott 1938. évi XXXIV. törvénycikk alapján összesen tizenhét szlovákiai és kárpátaljai (korábban csehszlovákiai képviselőként működő) politikust hívtak be a magyarországi képviselőházba. Az 1939-es választásokat követően összeülő képviselőházban számukat 26 főre emelték. A behívott képviselők közül a Komáromi járásból származott Füssy Kálmán komáromi gazdálkodó, akit 1938-ban és 1939-ben is meghívtak, valamint Király József csicsói esperesplébános, aki 1939-ben került a képviselőházba. Szabó, 2002.

[106] Simon, 2014c: 63.

[107] Ugyanakkor hozzá kell tenni, hogy az EMP felvidéki „egyeduralmának" megtörésére történtek (sikertelen) kísérletek a szociáldemokraták és a nyilasok részéről. Uo. 66.

[108] Uo. 65.

[109] Filep, 2014a: 90.

beiktatását követően is bírálta őket.[110]

Miután azonban az EMP különállása és Jaross miniszteri tisztsége sem illeszkedett az Imrédyt követő Teleki Pál miniszterelnök unifikációs elképzeléseibe, a felvidéki választásokat rendre elhalasztották, majd 1940 tavaszán EMP-t a kormánypártba olvasztották, a tárca nélküli tisztséget pedig megszüntették. Ezt követően Imrédy és támogatói Jaross Andorral együtt megalakították a szélsőjobboldali Magyar Megújulás Pártját, amely az elégedetlen felvidéki polgári rétegek között követőkre talált. Jaross azonban nem tudott versenyezni a kormánypárt népszerűségével szemben, vonzerejét pedig csak 1944 tavaszán, belügyminiszteri kinevezését követően nyerte vissza.[111]

2. *Jaross Andor és a „hűtlen zsidóság" képének megteremtése*

Az Imrédyt követő Jaross Andornak központi szerepe volt az antiszemita közhangulat megteremtésében a Felvidéken, így tevékenysége kihatással volt Komáromban és környékén is.[112] Ezt a folyamatot jól szemléltetik Komárom városának legfontosabb sajtóorgánuma, a Komáromi Lapok, valamint a Felvidéki Magyar Hírlap cikkei. A város egyik legtartalmasabb, hetente megjelenő fél évszázados múlttal rendelkező polgári lapja, a Komáromi Lapok már 1938 decemberében közölt írásaiban megadta az alaphangot az antiszemita propagandához.[113] A cikkek pedig jól megmutatták, hogy az Egyesült Magyar Párt hamar beállt az antiszemita jelszavak mögé, amelyek legfontosabb szószólója a felvidéki magyarság politikai főszereplőjeként, a felvidéki ügyek tárcanélküli minisztere, Jaross Andor lett.[114] A tárcanélküli miniszter, 1938. december 4-i, a Komáromi Lapok hasábjain közölt egyetemes nemzeti programot összegző beszédében már jól kirajzolódott a zsidókérdésben követett álláspontja. Jaross ugyanis a fegyelmezettségre és a törvényalkotás fontosságára intett hangsúlyozva, hogy „*Európában egy népcsoport […] vérségénél fogva nem tud más nemzetek vérkeringésébe úgy beilleszkedni, hogy a saját fajtestvérei érdekeinek szolgálatáról lemondjon (Helyeslés és taps.)*".[115]

---

[110] Uo. 93.

[111] Simon, 2014c: 77.

[112] Randolph L. Braham ugyancsak hangsúlyozza, hogy Jarossra és a magyar országgyűlés felvidéki képviselőcsoportjára nagy hatással voltak Imrédy szélsőjobboldali nézetei. Ráadásul a tárcanélküli miniszter „*faragatlan volt, erőszakos, olykor egyenesen durva. Nem vezérelték emelkedett eszmék, ordított róla a műveletlenség, viszont annál megvásárolhatóbb és antiszemitább volt. Pontosan ezekkel a tulajdonságokkal lopta be magát a német szívekbe, amikor 1944 márciusában megszállták Magyarországot. A németek által hatalomra segített Sztójay-kormányban ő kapta meg a belügyminiszteri tárcát*". Braham, 2015: 150–151.

[113] A lapról bővebben lásd Szénássy, 1994: 56–66.

[114] Simon, 2014a: 9.

[115] Egyetemes nemzeti programot hirdetett Jaross Andor felvidéki miniszter Érsekújvárt. *Komáromi Lapok*, 1938. december 24., 1.

Ugyanakkor felhívta a figyelmet a kisebbségi magyarság korábbi sérelmeire, amelynek egyik fő alapját véleménye szerint épp a zsidók magyarellenes magatartása jelentette. A tárcanélküli miniszter a helyi zsidókat a felvidéki magyarság asszimilációjának fő okozóiként állította szembe a „visszatért" keresztény magyarokkal. A korábbi tapasztalatokra hivatkozva pedig a magyar nemzeti identitás helyreállításának zálogát a zsidómentes társadalom megteremtésében jelölte meg*: „meg kell tisztítani a magyar népközösséget a zsidóktól úgy általában véve. Nekünk, kisebbségi magyaroknak megvannak a magunk tapasztalatai (Úgy van!) Láttuk azt, miként menekült a zsidóság, úgyszólván az első alkalommal a magyar nemzet hajójáról*".[116]

A miniszter ugyanakkor a revízió-ellenes propaganda zsidó támogatóinak kiemelése mellett nem feledkezett meg azoknak a felvidéki zsidóknak a szerepvállalásáról, akik még ekkor is kitartottak a magyarság mellett. Egyébként véleménye szerint a revízió kiemelten fontos fokmérőjét adta a nemzethűségnek: „*ugyanakkor meg akarjuk különböztetni azt a néhány zs(idó) vallású magyar embert, aki nem menekült el tőlünk, hanem velünk együtt kitartott. Ez nem zsidókérdés, ez egyéni kérdés. És egyénileg is ki akarom ragadni ezt a néhány embert, mert azok mellett, akik a veszélyben velünk voltak, kötelességünk szintén kitartani. (Helyeslés)*".[117]

Utolsó szavaiból kitűnt, hogy a magyarsághoz és a revíziós törekvésekhez hű, személyeket kivételezettekként, a zsidókérdésből kiemelve kezelte. Jaross központi szerepét a felvidéki zsidókérdés kijelölésében jól mutatta a Felvidéki Magyar Hírlap 1938. december 24-i cikke is, amely a zsidóság nagyrészének a hűtlenségét emelte ki a csehszlovák éra alatt: „*Meg kell állapítanunk, hogy magyarsággal a jóban együtt élt zsidóság legnagyobb része inkább hallgatott a prágai zsidóközpont vezéreire, és a cionista apostolokra, mint azokra a magyarság köréből érkező hangokra, hogy a zsidóságnak a rosszban is ki kellene tartania a magyarság mellett*".[118] Mindemellett Jaross Andor december 18-i érsekújvári beszédével egyetértve hangoztatta annak a néhány izraelitának a szerepét, akik hűségesek maradtak a felvidéki magyarsághoz. Jaross álláspontjához hasonlóan ezekkel a zsidókkal kapcsolatban kivételes bánásmódot javasolt a cikk írója.[119] Ezért is vetette fel később a tárcanélküli miniszter, hogy a „hűséges" zsidók számára legyen a zsidótörvénybe beiktatva egy szakasz, amely lehetőséget ad egy-egy személy igazságos elbírálására.[120]

---

[116] Uo.
[117] Uo.
[118] Zsidókérdés a mi szemünkkel. *Felvidéki Magyar Hírlap,* 1938. december 24., 2.
[119] Uo.
[120] A zsidóvita felvidéki csattanója. *Felvidéki Magyar Hírlap*. 1939. február 12., 1. Vö. A Felvidéken a zsidóság szekundával vizsgázott le a magyarságából. *Felvidéki Magyar Hírlap*. 1939. március 1., 3. Jaross Andor egyébként utólag, az 1946-os népbírósági kihallgatásán is hangsúlyozta, hogy 151 felvidéki zsidó családot, azaz 700-800 főt ő maga mentett meg. Emellett azt is hozzáfűzte, hogy bizonyos mértékben részt vett a második

Érdemes hangsúlyozni, hogy Jaross későbbi periratiban egyébként tagadta, hogy antiszemita lett volna. Ezzel együtt megkülönböztetett egy „szubjektív alapú" és egy „tárgyi hátterű" ellenállást a zsidósággal szemben. Ennek fő okát korábbi nézőpontjához hasonlóan, az izraelita lakosság revízióellenes magatartásában jelölte meg. Ezáltal ugyanis – véleménye szerint – a felvidéki zsidóság nagy része politikailag szembekerült a csehszlovákiai magyarság és az összmagyarság érdekeivel is a két világháború között: „*amikor viszont Magyarország […] revizionista törekvéseinek kielégítését a tengelyhatalmak politikája által kereste, akkor nyilvánvalóan megint szembekerült a zsidósággal, amely nem akart revíziót német segítséggel: nem kellett neki ilyen revízió, amelyet német segítséggel ér el az ország. Így tulajdonképpen Németország háborús vereségére volt szüksége: a háborúban az volt a zsidó érdek, hogy Németország veszítse el a háborút. Szembekerült tehát egymással a zsidó érdek és a magyar revizionista érdek. Így helyezkedtem el magyar vonalon és kerültem ellentétbe a zsidósággal, megint nem szubjektív ellenérzésből, hanem politikai, tárgyi alapon*".[121]

Mindehhez egyébként korábban hozzátette, mivel a helyi zsidóság tisztában volt Magyarország politikájával és a korban megfogalmazott zsidóellenes jogszabályokkal, a csehszlovákiai zsidóság politikai és elvi kiállása mellett pénzügyileg is támogatta a revízióellenes mozgalmakat[122] A Felvidéki Magyar Hírlap egyik írásából ugyanakkor az derült ki, hogy Jaross „faji érdekeket" hangoztatva vonta felelősségre a zsidókat. Szerinte ugyanis az izraeliták képtelenek voltak a nemzeti keretekbe tagozódva saját „faji" érdekeikről lemondani. Majd a „hűtlen" zsidók kapcsán hozzátette: „*ezeknek ki kell kerülni a nemzet vérkeringéséből*".[123] Ezután pedig kitért a felvidéki magyarság keserű tapasztalataira, amely szerint a zsidó „nemzettestvérek" cserbenhagyták őket a csehszlovák időszakban.[124] Majd ugyanezen lap 1939 januárjában közölt cikkében ugyancsak a zsidókérdés tárgyi alapú megközelítését hangsúlyozta. Egyértelművé tette, hogy a trianoni magyar terület gazdasági és szellemi térfoglalásának zsidó-problémáival szemben a felvidéki magyarság saját „élettapasztalataiból" kifolyólag győződhetett meg a zsidóság magyar nemzethez való hűtlen magatartásáról. Ez pedig nem érzelmi alapú antiszemitizmus, hiszen tényekre támaszkodva tárgyilagosan vizsgálta a zsidókérdést.[125]

A tárcanélküli miniszter hasonlóan korábbi megnyilvánulásához az antiszemita nézetektől később is elhatárolódott, a zsidókérdés megoldásban viszont „faji" alapokra

zsidótörvény alapján mentesítettek körének a kiszélesítésében. Karsai–Molnár, 1994: 160.

[121] Uo. 155.

[122] Uo. 154–155.

[123] Új Magyarországot akarunk. *Felvidéki Magyar Hírlap*. 1939. január 24., 5.

[124] Uo.

[125] Jaross Andor erélyes nyilatkozata a zsidójavaslat vitájában a személyét és a felvidékieket ért támadásra. *Felvidéki Magyar Hírlap*. 1939. január 25., 2.

helyezkedve a magyarság érdekeit hangsúlyozta békéscsabai beszédében, melyről a Felvidéki Magyar Hírlap 1939. február 5-i lapszáma tájékoztatott: „*Ne higyjék azt, hogy az én személyemben elfogult antiszemita beszél hozzátok, hanem egy meggyőződéses magyar ember, aki megtanulta, hogy mit jelent a faji öntudat és mit jelent az, hogy ezt a faji öntudatot más népi csoportok vagy népi érdekek akarják vagy kívánják befolyásolni*".[126]

Egyébként Jaross elbeszéléséből megmutatkozó „kétarcú" antiszemitizmusa valószínűleg összefüggésben állt azokkal a faji és vallási alapok mellett a szociális és üzleti szempontokat központba helyező antiszemita nézetekkel, amelyek már a dualizmus időszakában tetten érhetőek voltak Magyarországon, például olyan meghatározó személyeknél is, mint Prohászka Ottokár.[127] Mindenesetre Jarossnak ezekből a megnyilvánulásaiból jól látszott, hogy miközben a Felvidéki Magyar Párt vezérei (Szent-Iványi Józseffel, aki a csehszlovákiai Magyar Nemzeti Párt egykori alapítója és vezetője, majd az EMP parlamenti képviselője volt együtt) támogatták a második zsidótörvény elfogadását, a „differenciált elbírálás igényét" sem titkolták.[128] Ehhez pedig hozzátartozott annak a pragmatikus szempontnak a figyelembevétele, miszerint egykori pártjukban, a Magyar Nemzeti Pártban a két világháború között komoly szerepet játszottak a zsidók.[129] Jaross Andornak tehát meghatározó szerepe volt a zsidókérdés felvidéki beszédmódjának, kezelési formáinak, kereteinek megteremtésében, s ehhez nemcsak a Felvidéki Magyar Hírlapot, de a Komáromi Lapok fórumát is felhasználta. Személyének presztízse komoly szerepet játszott a felvidéki és a komáromi közvélemény formálásában.[130]

[126] Jaross Andor: Minél gyorsabb tempóban át kell formálni az egész magyar életet. *Felvidéki Magyar Hírlap*, 1939.február 7. 5.

[127] Ehhez lásd Ungváry, 2016: 280.

[128] Szent-Iványi József zsidójavaslatban elfoglalt álláspontjához lásd Az Egyesült Magyar Párt elfogadta a zsidójavaslatot. A javaslat realitásokból fakad – mondotta Szent-Iványi József. *Felvidéki Magyar Hírlap*, 1939. február 2. 3.

[129] Simon, 2014c: 197. Bár az Egyesült Magyar Pártot a szakirodalom gyakran Felvidéki Magyar Pártként említi, az EMP hivatalosan nem változtatott nevet 1939 elején. Simon: 2014c: 65. Ehhez még lásd Hetényi, 2011; Hetényi, 2008.

[130] Jaross egyébként 1939. július 6-án Komáromban egy városi díszpolgári oklevelet is átvehetett, amely ugyancsak utalt a tárcanélküli miniszter presztízsére a helyiek körében. Küldöttség adta át Gróf Teleki Pál miniszterelnöknek és Jaross Andor miniszternek a város díszpolgári oklevelét. *Új Komárommegyei Hírlap*, 1939. július 15., 3.; Szerény levél Jaross Andorhoz. *Komáromi Lapok*, 1941. február 24., 2.

3. A csehszlovák opportunizmus vádja a sajtóban

Jaross fenti nézőpontja köszönt vissza a Komáromi Lapok 1938. december 31-én megjelent írásában is, amelyben a cikkíró fontos szerepet tulajdonított Prága „elnemzetietlenítő" propagandájában a helyi zsidóknak. Az írás az izraeliták államhűségének pragmatikus szempontjait negligálva, amely azok kiszolgáltatott helyzetéből fakadt, Jaross fenti megnyilatkozásait követve a magyarság asszimilációjának bűnbakjaiként a zsidókat helyezte központba, hiszen azok a nemzetet kihasználva tagadták meg magyarságukat a népszámlálások alkalmával.[131]

Mindennek következtében a csehszlovák állam kínálta lehetőségek „haszonélvezőiként" a kisebbségi magyarság jogsérelmeinek okozóit látta bennük. A szlovákiai (magyar) zsidóság pártalapításait, politikai irányultságuk megváltozását pedig a legfőbb bűnként rótta fel számukra: „*ámde a zsidók Prága utasítása előtt meghajolva és érdekhajhászó bérencek szavára külön zsidó pártot alakítottak és nemcsak a választásoknál léptek fel különváltan, hanem a népszámlálásnál is mint zsidó nemzetiség vagy faj szerepeltek és ezzel teljesen cserben hagyták a magyarságot. Különösen a nagyobb városokban, mint Pozsony és Kassa, annyira leszállították a magyarság arányszámát, hogy a magyarság még nyelvhasználati jogától is elesett, nem szólva arról a hátrányról, amit iskolai és közművelődési téren kellett elszenvednie ezáltal a magyar tömbnek*".[132]

A cikk a felvidéki magyarokhoz hűséges, az „igazságosság" jegyében „mentesítésre érdemes" izraeliták számarányát 10 százalékban jelölte meg. Ugyanakkor reménykeltő záró gondolataiban a cikkíró feltételezte a felvidéki képviselők kiállását a nemzetileg hű izraeliták mellett: „*biztosra vesszük, hogy a helyzettel ismerős felvidéki képviselők a javaslat tárgyalása alkalmával minden befolyásukkal odahatnak, hogy a magyarság kipróbált harcosait továbbra is meghagyják a polgári jogok teljes élvezetében*".[133] A Felvidéki Magyar Hírlap fentebb már említett írásában szintén felelősségre vonta a zsidók nagyrészét, mivel azok a csehszlovák időszakban önként váltak el a magyarságtól. Ugyanakkor kritikusan nyilatkozott az izraeliták szerepéről a magyar kultúra megőrzésében és kijelentette: „*A magyar könyv olvasása még nem teszi a zsidót magyarrá, mint ahogy a középkor magyar humanistája sem volt latin, amikor Vergiliust latinul olvasta*".[134]

Fentiekből jól látszik, hogy a központi hatalom a felvidéki zsidókérdést is leegyszerűsítve, a helyi közösség adottságait figyelmen kívül hagyva kezelte. Hiszen, ahogyan arra már fentiekben is utaltunk, míg a csehszlovákiai két- vagy többnyelvű

[131] A zsidó kérdés. *Komáromi Lapok*, 1938. december 31., 5.
[132] Uo.
[133] Uo.
[134] Zsidókérdés a mi szemünkkel. *Felvidéki Magyar Hírlap,* 1938. december 24., 2.

multietnikus nagyvárosokban – például Kassán – a zsidóság nemzetiségválasztása és legtöbbször formális nyelvi-nemzetiségi asszimilációja valóban magas értékeket mutatott, a jórészt magyar lakosú Komáromban még a zsidó nemzetiség népszámlálási kategóriájának felkínálását követően is magyarnak vallotta magát az izraeliták kétharmada. Mindebből kifolyólag Komárom esetében a „hűséges magyarok" aránya a cikkben meghatározott 10%-os aránynál minden bizonnyal jóval magasabb értéket jelentett a valóságban. A helyi sajátosságok figyelmen kívül hagyása a „visszatért" területeken pontosan jelezte, hogy a „zsidókérdés" a nemzethűség kérdésén túlmutatott, a valóságban pedig faji alapokra támaszkodott. Ez pedig kezdettől ellentétben állt Jaross megnyilatkozásaival és a helyi sajtó 1938-as cikkeivel. Ezek az írások ugyanis figyelmen kívül hagyták a Komáromhoz hasonló települések zsidóságának megtartóerejét a magyar kultúra és öntudat fenntartásában.

Mindenesetre a „visszatérést" követően, tehát 1938–1939 fordulóján a felvidéki zsidókérdés tartalmi, politikai kijelölésében központi szerepet játszott a korábbi, csehszlovák időkben tanúsított magyar nemzeti attitűd, ami a sajtócikkek révén nem utolsósorban a keresztény közvélemény befolyásolására szolgált. Egyébként már az 1930-as évek második felében, tehát a „nemzeti összezárkózás" revízióhoz közeli időszakában megjelentek a nemzethűséget boncolgató írások a helyi zsidóságról.

A Komáromi Lapok például már a bécsi döntést megelőzően megkülönböztette a komáromi zsidóságon belül az identitásában őszinte, valamint az opportunista magyar orientációt. Jól példázza ezt a lap 1938. június 4-én közölt írása, amelynek megjelenésében minden bizonnyal közrejátszott a gyorsan mélyülő csehszlovák válság hatása és a revíziós közhangulat felerősödése, illetve a magyarországi antiszemita közvélemény befolyása. A cikk azok ellen az 1918 előtt magyarrá asszimilálódott zsidók ellen irányult, akiknek egy részét egyenesen „Júdás-opportunizmussal", vagyis részrehajló kettősséget mutató magatartással vádolta. A zsidóság két világháború közötti nemzetiségi identifikációját öncélú identitásváltásként értékelte, és azt a „tiszta" magyar nemzeti öntudatra nézve tartotta veszélyesnek. A *Kenyeres-Kaufmann* című cikk ugyanis azok ellen a komáromi zsidók ellen irányult, akik saját érdekeiktől vezérelten, a magyar célokat háttérbe szorító Csehszlovákiai Szociáldemokrata Párt soraiba és szolgálatába álltak. Mindezt Kaufmannhoz hasonlóan a párt nevének megváltoztatásával próbálták eltitkolni. Kenyeres Miklóst, aki egyébként eredetileg Kaufmann Miklós nevű, botrányokkal kísért zsidó származású magyarországi kormánypárti képviselő volt, politikai magatartása miatt „öncélú asszimilációval" vádolták. A magyarországi sajtóháborút elindító Kenyeres-Kaufmann ügy példáját a szerző a cikkben a helyi zsidókra vonatkoztatta. A szociáldemokrata pártot támogató opportunista helyi

izraelitákkal szembeállította azokat a „becsületes" zsidókat, akik az Egyesült Magyar Pártra szavaztak, amelyet az egyetlen hiteles csehszlovákiai magyar pártként definiált a szerző.[135]

1939 elején egy helyi előfizető tollából megjelent cikk ugyanakkor már a „visszatért" magyarok zsidósághoz való hozzáállását fejtegette. Kijelentette, hogy a felvidéki magyarságnak épp az egykori kisebbségi helyzetre hivatkozva semmi oka a zsidótörvény enyhítését kérni. A január 14-i cikk abban különbözött az előzőekben megjelent írásoktól, hogy olvasóit a 10 százaléknyi becsületes felvidéki zsidóság pontos megállapításában elbizonytalanította.[136] Miközben hangsúlyozta, hogy utólagosan nehéz meghatározni az izraeliták nemzeti orientációját, felrótta a zsidóságnak a csehszlovák állam által nyújtott támogatás elfogadását, emiatt pedig szembeállította őket a hátrányt szenvedett kisebbségi magyarsággal: „*a felvidéki zsidóság a kisebbségi helyzetnek kizárólag csak az előnyeit élvezte, az összes hátránya pedig a gerinces keresztény magyarságnak jutott. A zsidóságot nem tekintették harmadrangú állampolgárnak, legyőzött ellenségnek, őket nem terrorizálták tömeges letartóztatásokkal, nem voltak korlátozva útlevélhasználati jogaikban. Ellenkezőleg! Nekik a trianoni határok üzleti konjunktúrát jelentettek, mint megbízható állampolgárok különféle koncessziókat, adókedvezményeket kaptak […]*".[137] Ugyanakkor az írás figyelmen kívül hagyta – a csehszlovák állami lojalitás és a magyar nemzeti identitás dilemmája közé szorult felvidéki zsidóság kényszerhelyzetét.

Cikkét előítéletektől nem mentes megbélyegzéseivel zárta, amelynek célja a „kiszolgáltatott" magyarság ismételt védelme és szembeállítása volt az izraelita lakossággal szemben: „*Nem kell tehát a dolgot félremagyarázni! Nem bosszúról van most szó, hiszen a zsidót, mint embert nem üti, üldözi és gyilkolja a magyar, mert hiszen emberileg a zsidó nem tehet róla, hogy fürgébb, élelmesebb, ravaszabb, lelki, érzelmi és erkölcsi gátlásoktól mentesebb fajhoz tartozik, mint a magyar. De éppen azért kellene magyar nemzeti szempontból védekezni és a magyar életben illetéktelen befolyásukat úgy gazdasági mint kulturális, valamint társadalmi vonatkozásban is megfelelő arányban korlátozni és a magyar életlehetőségeket a gyámoltalanabb, élhetetlenebb, naivabb, de minden hibájával mégis csak*

---

135 A komáromi Kenyeres-Kaufmannok. *Komáromi Lapok*, 1938. június 4., 7. Kenyeres Miklós (eredeti nevén Kaufmann Mózes, illetve Kahan Mózes Jakab) 1935-ben Gömbös támogatásával Tarpán legyőzte Bajcsy-Zsilinszky Endrét, de mandátumát a magyar közigazgatási bíróság megsemmisítette. Az 1935-ös választáson ellenzéki jelöltként induló és kormánypárti képviselővé vált Kenyeres Miklósról ugyanis hamarosan kiderült, hogy egy zsidó rabbi fia, akinek a valódi neve Kaufmann, nem beszélve arról, hogy mérnöki diplomával sem rendelkezett és a szénkormánybiztosságon különféle visszaélések kötődtek a nevéhez. 1935-ben mandátumát megsemmisítették, később közokirat hamisításért fegyházbüntetést kapott. Kenyeres zsidó múltjának, nagyvállalkozói hátterének kivizsgálása, a vele szemben indított bírósági eljárás hónapokon keresztül jelen volt a magyar parlamentben és a sajtóban. Erről lásd Bartha, 2020: 274–282.; Bartha, 2017: 326–331.

136 A december végi cikkre utalva hangsúlyozta: „*Hol van azonban a felvidéki zsidóságnak az az állítólagos 10 százaléka, mely híven kitartott a magyarság mellett és emiatt üldöztetést szenvedett. Hogy lehet megállapítani utólagosan, hogy ki szavazott a magyar pártokra és ki vallotta magát magyarnak a népszámláláskor?*" zsb [álnév]: A felvidéki magyarság és a zsidótörvény (Hozzászólás az 1938. december 31-én megjelent cikkhez). *Komáromi Lapok*, 1939. január 14., 7.

137 Uo.

magyar emberek számára biztosítani".[138] A Felvidéki Magyar Hírlap 1939 elején egy felvidéki pozsonyi magyar levelére írott válaszában ugyancsak hangsúlyozta, hogy a zsidók hiába voltak a magyar kultúra pártolói, a politikai életben nagyrészük a magyarok ellen volt, ezzel pedig egyértelműen cserbenhagyták a kisebbségi magyarságot.[139]

4. A nemzethűség alkalmazása egyes esetekben

A felvidéki zsidóság nagyrészét nemzeti szempontból kezdettől fogva megbízhatatlannak ítélte az új államhatalom, s ez alól a Komáromi járáshoz tartozó izraeliták sem képeztek kivételt. A Felvidéken ugyanis a „visszatérést" követően nagy dinamikával terjedt az antiszemitizmus, a közéletből pedig szinte napok alatt kiszorult az izraelita közösség. Miroslav Michela szerint a bécsi döntést követően az „állam ellenségeivé" váltak a következő zsidók: „*meggyőződéses kommunista, nemzeti agitátor, kártékony tevékenységet végző zsidó, cionista, rémhírek terjesztője, szektás, kémtevékenységgel gyanúsítható egyén, s végül mindenki, aki a magyar állam ellen agitál*".[140]

Azt is nagyon fontos tudatosítani, hogy a fent már említett nemzethűségi eljárások során átvilágított körülbelül 11 ezer felvidéki közül a nagy többség mindenféle nehézség nélkül átment a megbízhatósági vizsgákon, s mindössze a felvidéki magyarság 10-15%-a akadt fenn a szűrőn. Ezzel szemben a felvidéki zsidóság szinte teljes egészében kiszorult az állami szférából.[141] Az izraeliták mielőbbi kikapcsolását igazolta az is, hogy „*a katonai közigazgatás a vezérkari főnök utasítására már eleve nem engedte, hogy a zsidó származású tisztviselők hűségesküt tegyenek*", valamint erre mutattak rá a Komáromi járás főszolgabírói jelentései is a „köz- és egyéb szolgálatokban visszamaradt egyének" nemzethűségi és politikai megbízhatóságának vizsgálataival kapcsolatban 1938 decemberében.[142]

Ezutóbbi nyomozás alapján a járásban összesen nyolc embert nyilvánítottak megbízhatatlannak, amelyek közül hárman az izraelita lakosok köréből kerültek ki.[143] Köztük volt dr. Róth Nándor nemesócsai zsidó körorvos, akiről a következőket jegyezték fel: „*Nevezett cseh államvédelmi célra adakozott ismeretlen összeget*". Holch Emil szintén izraelita

[138] A cikk véleménye alátámasztására egyenesen Jaross Andor szavaival érvelt, aki szerint „*egy-két magyar érzelmű zsidó miatt nem lehet, valamint társadalmi vonatkozásban is megfelelő arányban korlátozni és a magyar életlehetőségeket a gyámoltalanabb, élhetetlenebb, naivabb, de minden hibájával mégis csak magyar emberek számára biztosítani*". Uo.
[139] Válasz egy „Felvidéki Levélre". *Felvidéki Magyar Hírlap,* 1939. február 8., 3.
[140] Michela, 2015a.
[141] Simon, 2014c: 90–91.
[142] ŠA Nitra, pob. Komárno, f. HSÚ Komárno, 24 biz./1938. Megbízhatatlan egyének ügye. A magyar királyi II. hadtestparancsnokság (nyomozó csoport parancsnokától) magyar királyi járási katonai parancsnokságnak. 1938. december 19.
[143] Uo.

vallású gútai tisztviselőről pedig azt írták, „*nevezett a csehek B. (vagyis bizalmi) egyéne volt és a cseh nemzetvédelmi alapra adományozott*". A laki származású Vajda Sámuel zsidó jegyzőről a nyilvántartás okául feljegyezték, hogy „*mint körjegyző a volt cseh kommunistákat erősen támogatta, a magyarság ellen agitált, éjnek idején a lakosság között magyar elleni gyűléseket rendezett, ezért a lakosság nagyrésze a jegyzőnek a községből való azonnali eltávolítását kéri*". A kimutatás alján lévő feljegyzés alapján mindhárom izraelita személyt elmozdította állásából a katonai hatóság.

A nemzethűséget központba helyező zsidó politika 1939. eleji intézkedései egyre inkább a felvidéki zsidóság gazdasági és társadalmi kikapcsolása felé, és nem mellékesen Magyarországnak a zsidókérdésben is jelenlévő felvidéki unifikációs szándékára mutattak.[144] A nemzethűségi és gazdasági alapú zsidó ügyek gyors ütemű összefonódását jelzi Freund Árpád nagykeszi zsidó húsvizsgáló ügye is, akit 1939 nyarán családjával együtt kívántak eltávolítani állásából a csehszlovákiai érában tanúsított magatartása okán.[145] A lefolytatott nyomozás alapján ugyanis bebizonyosodott, hogy a református hitre korábban áttért húsvizsgáló a csehszlovák hadseregben működött tényleges őrmesterként, ahonnan egyébként állami illetmény nélkül bocsátották el.

A jelentés alapján Freund „*1926-ban Nagykeszire történt beköltözése után felesége a cseh pénzügyőröknek a takarítónője lett. Ugyanezen a címen Freund is bejárt a pénzügyőri laktanyába. Ettől az időtől fogva állandóan a cseh pénzügyőrök besúgója volt*".[146] A húsvizsgáló nemzethűségének „deficitjeit" tovább fokozta, hogy az „*1931. évben a K.Cs.P. [Csehszlovák Kommunista Párt] magyar szekciójának jelölő listáján első helyezést ért el s mint ilyet a községi képviselő testületbe választották. Ebbeli minőségben alkalma volt nem csak a község lakossága között megfigyeléseket végezni, hanem a község vezetősége között is. 1934. évben cseh vezető körök nyomására a község húsvizsgálói tanfolyamra küldte és azóta a község húsvizsgálójaként szerepel. Jelenleg is ő látja el a húsvizsgáló teendőket Nagykeszi községben*".[147]

---

[144] A zsidókat övező nemzeti megbízhatatlanság „gyanúja" a környékbeli lapok tulajdonviszonyai kapcsán is felmerült. Az illetékesek tehát igyekeztek a forgalomból kivonni a zsidó tulajdonban lévő lapokat, mert azok szintén okot adhattak a megbízhatatlanságra. 1939 februárjában Bartal Iván, Komárom vármegye főispánja is információt kért arra vonatkozólag, hogy a környékbeli lapok vajon nincsenek-e zsidókézben, hiszen ez gyanút adhatott a megbízhatatlanságra. Ez pedig a lap felülvizsgálatát, illetve adott esetben bevonását vonhatta maga után. ŠA Nitra, pob. Komárno, f. HSÚ Komárno, 25biz./1939. Időszaki lapok összeírása. Bartal Iván főispán főszolgabíró úrnak. 1939. február 22. Az is jól látszik, hogy az uzsorabíróságok megalakításánál, a kijelölt ülnökök-személyek meghatározásánál a fő szempontot a megfelelő szakmai háttér, a nemzethűség mellett a keresztény beállítottság jelentette. „*Javaslatba lehetőleg a komáromi kir. törvényszék székhelyén lakó iparral és kereskedelemmel foglalkozó oly 25-30 szakférfi hozandó, ki a fent idézett rendelet 5. paragrafusának negyedik bekezdésében előírt feltételeknek megfelel, s úgy nemzethűsége, mint politikai múltja és keresztény beállítottsága ezen tisztségre érdemesíti*". ŠA Nitra, f. ŽK, III. 106biz./1939. A Magyar Szent Koronához visszacsatolt területeken felállított kir. törvényszékeknél uzsorabíróságok megalakítása. Bartal főispánnak a tárcanélküli miniszter. 1939. március 21.

[145] ŠA Nitra, f. ŽK, III. 153biz./1939. Freund Árpád húsvizsgáló ügye. Komárom megye főispánjának a belügyminiszter. 1939. május 13.

[146] Uo.

[147] Uo.

Az 1938. évi községi választásokon pedig a szociáldemokrata munkáspárti lista jelöltjeként került be a községi képviselő-testületbe, amikor is Vörös Vince magyar érzelmű községi jegyzőt az Országos Hivatalnál (pozsonyi Tartományi Hivatal) feljelentette.[148] Mindezt tovább bonyolította a húsvizsgáló viselkedése, amikor az 1938. évben a mozgósítás alatt, illetve a komáromi tárgyalások idején az iskolában Árpád nevű fiával figyeltette azokat a magyarul tanuló gyermekeket, akik magyar nemzeti színű szalagot viseltek és a magyar csapatokról beszéltek. Ezeket a cseh pénzügyőröknek ugyancsak feljelentette.

A jelentés szerint Freund a családját is bevonta a megfigyelésekbe. S bár az írás hozzáteszi, korábban sem volt és jelenleg sincs előnyös anyagi helyzetben, ennek dacára soha nem dolgozott és mégis fenn tudta magát tartani. Ez a körülmény a jelentés szerint alátámasztja azt a felvetést, miszerint Freund besúgással, sőt valószínűleg kisebb részben hírszerzéssel is foglalkozott. A húsvizsgálóról írott jelentés a következőkben zárul: a „*magyar csapatoknak Nagykeszibe történt bevonulásakor Somorja községbe távozott, s pár hétig ott tartózkodott. Javaslom nevezettnek kiutasítását, mert a fentieknél fogva államrendészeti szempontból megbízhatatlan és mint dologkerülő nemzetgazdasági szempontból is káros*".[149]

A fenti vádak alapján tehát Freundnak nem pusztán állásától való megfosztását, de kiutasítását is javasolták, hiszen több oknál fogva is megbízhatatlannak tartották, ezt pedig összekötötték a munkában való felületesség vádjával. A főispán ugyanakkor a húsvizsgáló munkaköri feladatainak ellátásában is komoly gondokat vélt felfedezni. Húsvizsgálóként megbízhatatlan és korrupt személynek tartotta, akit véleménye szerint a lakosság is megvesztegethető személyként ismert.[150]

Fentiekből tehát kiderült, hogy a helyi izraelitáknak a „visszatérést" követően szinte esélyük sem maradt a hivatali szférában való elhelyezkedésre és már a katonai igazgatás idejében a kormány célpontjai lettek. A zsidóság közszférából való eltávolításában központi szerepe volt a Felvidéken a nemzethűtlenség vádjának. A helyi vezetés a Komáromi járásban is egyik első feladatának tekintette a „visszatérést" követően az állami szempontból megbízhatatlan izraeliták „eltávolítását", akiket rövid időn belül elbocsátottak munkahelyeikről.

---

[148] Uo. 1928-tól új közigazgatás lépett életbe, amely szerint Csehszlovákiát 4 tartományra osztották, ezek egyike Szlovákia (pozsonyi Országos Tartományi Hivatal). A tartományok alatt pedig nem voltak megyék, csak járások. A tartomány élén a felülről kinevezett tartomány elnök és a tartományi gyűlés pedig részben választott, részben kinevezett tagokból állt.

[149] Uo.

[150] „*Freund, mint húsvizsgáló sem volt megbízható. A községben általános volt a meggyőződés, hogy Freund pénzzel befolyásolható és hogy teendőit különböző anyagi előnyökért nem teljesíti az előírt módon. Erre alapos gyanú okot adott az is, hogy Freund általában kerülte a munkát és bár vagyona nem volt, sokat költött, mulatozott és kártyázott. – Freund általában megvesztegethető, pénzért mindenre képes embernek tartják a községben […]*". ŠA Nitra, f. ŽK, III. 153biz./1939. Freund Árpád nagykeszi húsvizsgáló elleni panasz. A főszolgabírónak a főispán. 1939. május 26.

VI. Szociális és gazdasági antiszemitizmus a Komáromi járásban

1. Gazdasági őrségváltás Komáromban és környékén

Előzőekből jól látszik, hogy a „visszatérést" követő első hónapokban a felvidéki, így a komáromi zsidóság diszkriminálása is elsősorban a nemzethűség elvére összpontosított. Magyarország érdekét azonban ebben az időszakban a zsidókérdésben is a Felvidék mielőbbi integrálása jelentette. A második zsidókérdés tárgyalásának időszakában így a Felvidéken is *„megkezdődött a támadás a zsidóság gazdasági pozíciója ellen […], amelynek első és legfontosabb lépése az iparengedélyek revíziója volt"*.[151] A zsidóság szociális-gazdasági alapú diszkriminálása pedig viszonylag gyors ütemben haladt a „visszatért" területeken.[152] A komáromi vármegye lapja, az *Új Komárom Megyei Hírlap* 1939. május 27-én már arról közölt cikket, hogy a kormány teljesítette kötelezettségeit, hiszen a második zsidótörvény bevezetésével a magyarországi gazdasági és pénzügyi hatalom ismét keresztény kézbe került a „nagyzsidóság kezéből".[153] Az is jól látszik a gazdasági intézkedésekből, hogy a magyarországi zsidótörvények kapcsolódó rendeletei szerteágazó és gyakran „triviálisnak tűnő ügyekben születtek", amelynek a kivitelezését a Felvidéken további – a visszacsatolás folyamatát érintő – kérdések bonyolítottak.[154] Mindez pedig sok esetben az intézkedések végrehajtását nehezítette.

A gyors gazdasági alapú átalakítást, vagyis a „nemzetileg megbízható, keresztény érdekszférába való átmentést" szolgálta Magyarország részéről, hogy 1939 januárjában egy kormányzati döntés értelmében a nemzeti szempontból fontosabb felvidéki vállalatok élére – a megbízhatatlan (zsidó vagy csehszlovák) tartott vezetés ellenőrzése érdekében – felügyelőket neveztek ki.[155] Az intézkedések végrehajtása azonban sok esetben hónapokat vett igénybe egy-egy felvidéki vállalat esetében. Ezt jól mutatja, hogy a főispán 1939

---

[151] Simon, 2014c: 199. A második zsidótörvény javaslata kapcsán például az országgyűlés képviselőházának 1939. február 28-án Gürtler Dénes az EMP felvidéki képviselője hosszas felszólalást tartott, amelyben kritikusan értékelte a zsidóság csehszlovák időszakban tanúsított magatartását. Egyben azt is kifejtette, hogy *„igazságos, méltányos és helyes, hogy ebben a keresztény Magyarországban, ahol a zsidóság a lakosság létszámának csak 6 százalékát teszi, a 94 százaléknyi igaz keresztény magyarság vigye a vezérszerepet a sajtóban, a pénzügyekben, a földmívelésügyben, az igazságügyben, a hírlapírás terén, szóval a kormányzat, a társadalom és a közélet minden terén"*. Képviselőházi napló, 1939: XXII. 39. (373. ülés, 1939. február 28.)

[152] *„Mivel a felvidéki területek visszacsatolása egybeesett a kormányzati szintű antiszemitizmus felerősödésével, az ottani zsidók számára riasztóan gyors volt a társadalmi és gazdasági pozíciójukban bekövetkezett változás."* Simon, 2014c: 198–199.

[153] Mindezt az írás egyébként választói propagandaként használta fel a kisgazdák ellenében, akiket a zsidóság és a liberalizmus támogatásával bírált. *Új Komárom Megyei Hírlap*, 1939. május 27., 1.

[154] Hosszas felsorolást igényelne az összes zsidó foglalkozásoktól való eltiltás és állásokból való elbocsátás. A második zsidótörvény végrehajtása értelmében például nem lehettek többé állandó bírósági szakértők, vagy nem árusíthattak bort, égetett szeszes italt, cementet, nem lehettek cukorkereskedők, magánnyomozók, de még prostituáltak sem. Földjeik elvételének módjáról pedig három törvény és tizenhét rendelet foglalkozott. Erről bővebben lásd Karsai, 2015: 146.

[155] Erről lásd Simon, 2014c: 200.

júniusában afelől érdeklődött Komáromban vajon megtörtént-e az új miniszteri biztosok kinevezése négy, zsidók által vezetett vállalathoz.[156] Erre pedig Nagy Nándor Komárom vármegye főispánja tárcanélküli miniszternek küldött 1939. májusi jelentését követően került sor, melyben a főispán tájékoztatott az említett cégekhez kinevezett miniszteri biztosok hiányáról.

A vállalatok között említette a Taub Márkus fakereskedést, ahová miniszteri biztosként a komáromi származású Ipovitz Endre gépműhely és öntöde tulajdonost javasolta. A „Netter" Borpincészeti és Szeszáru r.t. nagyüzemhez pedig a szintén komáromi Kóber Hugó betegsegélyző pénztári tisztviselőt ajánlotta, Fleischmann Samu Rum és Likőrgyár, sör és borkereskedő ellenőrzésére pedig az ugyancsak komáromi Kecskés Béla városi tisztviselőt jelölte.[157] Ebből jól látszott, hogy a főispán Komáromban a helyi vezetők alkalmazását preferálta a felügyelői pozíciókba, akik nagy valószínűséggel elsősorban itt is Jaross hívei és az EMP-hez kötődő személyek közül kerültek ki.[158]

A Komáromi Városi Krónika feljegyzései pedig ugyancsak azt támasztották alá, hogy a zsidó üzletek és vállalatok kereszténnyé válásában azok az anyaországi vagy komáromi felügyelők működtek közre, akik korábbi politikai tevékenységükkel rászolgáltak erre a szerepre.[159] Mindezt megerősíti, hogy a fentiekben megnevezett komáromi felügyelők egyik esetben sem a számukra kijelölt vállalat szakterületén működtek.

A gazdasági-szociális háttérbe szorítást szolgálta azok a triviálisnak mondható rendelkezések, amelyeket például a társadalomléti adománygyűjtő akciókkal kapcsolatban rendelkeztek. Komáromban például az ún. Pidjon Nefhes, vagyis a kihirdetett általános bűnbánathoz kapcsolódó – a Magyarországi Autonóm Orthodox Izraelita Hitfelekezet Központi Irodája, valamint a főrabbi által 1938 őszén meghirdetett – adománygyűjtő akció 1939. júniusi leállítására is épp azért került sor, mert az elsősorban társadalomjóléti és nem vallási célokat szolgált.[160]

---

[156] ŠA Nitra, f. ŽK, III. 127biz./1939. Miniszteri biztosok kinevezése. Főispán a rendőrkapitánynak 1939. június 12.

[157] Uo. Miniszteri biztosok kinevezésére javaslat. Komárom, 1939. május 12. Főispán a tárcanélküli miniszternek. Fleischmann Samu sörkereskedőről egyébként a következőkben emlékezett vissza Izraelben élő unokája, dr. Amos Fleischmann: „*Nagyapámnak, Fleischmann Samunak sörgyára volt Komáromban. Még az 1920-as években több mint 10 teherautója szállította az ott készített sört*". A család nagy része a holokausztot követően „visszatért" komáromi zsidók többségéhez hasonlóan Izraelbe került, özv. Fleischmann Samuné szül. Heinrich Ilona pedig Auschwitzban hunyt el. Számadó, 2014: 176. Kecskés Béla (Komárom, 1887. – Dél-Komárom, 1957.) városi tisztviselőként működött. 1947-ben feleségével együtt Magyarországra telepítették. Előbb fiúknál laktak, később lakást utaltak ki a számukra. Számadó, 2008: 100. Ehhez lásd még: Rabi–Szombath–Tóth, 2009: 40–71.

[158] Simon, 2014c: 201.

[159] AMÚ Komárno, Kronika mesta Komárna, zv. I. 205.

[160] ŠA Nitra, pob. Komárno, f. HSÚ Komárno, 71biz./1939. Magyar Autonóm Orthodox Izraelita Hitfelekezet Központi irodájának engedély nélkül folytatott adománygyűjtése. Az alispán a főszolgabírónak. 1939. június

A második zsidótörvény nemcsak közvetlenül a gazdasági és a szociális kérdésekre terjedt ki, hanem a politika területét is érintette. A zsidók képviselőházi, valamint önkormányzati választójogát ugyanis több törvény és rendelet által korlátozták.[161] Ennek egyik célja volt a zsidó állampolgárok választhatóságának a kikapcsolása a törvényhatóságokban. A törvény értelmében ezután zsidónak minősített legtöbb adót fizetőként, azaz virilis jogcímen nem lehetett megyei és városi törvényhatósági tag.[162]

1939 júliusában a belügyminiszter Komárom vármegye főispánjától is jelentésben kérte be a zsidó származású törvényhatósági bizottsági tagok számát.[163] Ugyanakkor felszólította a főispánt, hogy „*tegyen jelentést arra vonatkozóan is, hogy a törvényhatósági legtöbb adófizető választók jelenlegi névjegyzékébe hányan vannak felvéve és a felvettek közül hány személyt kell a törvény értelmében zsidónak tekinteni*".[164] Nagy Nándor Alapy Gáspártól kapott 1939. július 25-i jelentése szerint azonban Komárom törvényhatósági bizottságának ekkor egyetlen zsidó tagja sem volt.[165]

Komárom vármegyével kapcsolatosan ugyanakkor az alispán 1939. szeptember 30-ai jelentése szerint a megye törvényhatósági területén ekkor még a legtöbb adót fizető zsidók közül négy választott tag volt.[166] Októberben viszont már arról tájékoztattak, hogy „*a zsidó törvényhatósági bizottsági tagok tagsága nagyrészt megszűnt és a zsidó tagok helyére a sorrendben következő póttagok behívattak*". A vármegye törvényhatósági bizottságban pedig a legtöbb adó fizetők között már egyetlen izraelita lakos sem volt.[167] Október 13-án tehát azt nyilatkozta a belügyminiszter a főispánnak, hogy Komárom vármegye területén az összes választók közül mindössze 2 zsidó vallású tag van. Ennek alapján pedig elmondható, hogy mindössze

15.

[161] „*A választójog korlátozásánál csak azok a magyar állampolgárságú zsidók élveztek mentességet, akik Magyarországon születtek. Ha az illető szülei 1867. december 31. után születtek, igazolni kellett, hogy az illető szülei is Magyarország területén születtek*". Karsai, 2015: 156.

[162] Uo.

[163] ŠA Nitra, f. ŽK, III. 192biz./1939. A törvényhatósági bizottsági tagokra vonatkozó adatgyűjtés. Belügyminiszter a főispánnak. 1939. július 20.

[164] Ua.

[165] ŠA Nitra, f. ŽK, III. 192biz./1939. A törvényhatósági bizottsági tagokra vonatkozó adatgyűjtés. Alapy Gáspár polgármester a főispánnak.1939. július 25. Alapy Gáspárról, a zsidókkal sorsközösséget vállaló polgármesterről bővebben lásd Szarka, 2009: 64–87.

[166] „*Komárom vármegye törvényhatóságának területén a legtöbb adót fizetők közül választott 4 rendes, az összes választottak közül választott 2 rendes, a szakszerűség képviselete címén senki, a vallásfelekezetek képviselete címén 1 rendes, az érdekképviseleti címem 2 rendes, 1 pót, az örökös tagság címén és hivatali állásuknál fogva senki […] törvényhatósági bizottsági tag tekinthető az 1939. évi IV. t.c. 1. paragrafusa értelmében zsidónak. Jelentem, hogy a kimutatás 2. és 2. alattiaknál van pótlás a 4. és 5. alatti foglaltaknál nincs pótlás*". ŠA Nitra, f. ŽK, III. 192biz./1939. Alispán a főispánnak. 1939. szeptember 30.

[167] Majd így zárta: „*A vármegye visszacsatolt területéről behívott vagy kinevezett törvényhatósági tagok között zsidónak tekinthető tag nincs. Minthogy a megszűnt zsidó törvényhatósági bizottsági tagok helyére póttagok – a Kereskedelmi és Iparkamara érdekképviselete kivételével – a behívottak, különleges intézkedés megtételére szükség nincsen*". ŠA Nitra, f. ŽK, III. 192 biz./1939. A törvényhatósági bizottsági tagokra vonatkozó adatgyűjtés. Főispán a Belügyminiszternek. 1939. október 13.

egy hónap leforgása alatt szinte teljes zsidómentesítésre került sor a helyi törvényhatóságban. Az 1939-es adatok tehát jól szemléltetik, hogy mind Komárom, mind a vármegye a zsidóság politikai kiszorításában elöl járt.[168]

2. *Az iparrevíziós ügyek*

A gazdasági őrségváltás legfontosabb részét a Felvidéken, így Komáromban és környékén is az iparengedélyek megvonása jelentette.[169] Bár ezidáig nem készült részletes statisztika az iparengedélyek revíziójáról a Felvidéken, a korabeli sajtóból tudunk róla, hogy az izraeliták kezében lévő felvidéki engedélyek száma 10760-ról 4500-ra csökkent. Ez pedig annyit jelentett, hogy a volt iparosok 60%-a veszítette el így a megélhetését.[170] Az 1939 januárjában a minisztertanács elé beterjesztett rendelet alapján a visszacsatolt részeken 1939. július 1-jén az ipari és kereskedelmi engedélyek érvényüket veszítették, tevékenységüket pedig csupán azok a vállalkozók folytathatták, akiknek a február 15-ével kezdődő egy hónap alatt benyújtott kérelmük alapján ezt az illetékes miniszter engedélyezte. A helyi véleményező bizottságnak pedig az 1939 januárjában beterjesztett rendelet alapján *„nem csupán a zsidók visszaszorítására kellet törekednie, hanem arra is, hogy azoktól megvonják az engedélyt, akik a csehszlovák időkben nemzetpolitikai szempontból nem megfelelő magatartást tanúsítottak*".[171] Az iparengedélyek revíziója tehát elsősorban a zsidóság ipari és kereskedelmi szférából való kikapcsolására irányult.

Az iparengedélyek elnyerésének feltétele, illetve a zsidóság törvény alóli mentesülése a Felvidéken pedig ezúttal is összefonódott a nemzethűség elvével. A Komáromi Lapok 1939. szeptember 16-án *A zsidók közéleti és gazdasági térfoglalásának korlátozása* címmel megjelent cikkében ugyanis világossá tette, hogy a törvény alóli mentesség egyik feltételét saját érdem, illetve a család megelőző „nemzethű magatartása" jelentheti.[172] Ezt pedig arra a Jaross által kiadott rendeletre alapozta, amelyet 1939 augusztusában küldtek meg Komárom polgármesterének jelezve, hogy a törvény alól a visszacsatolt felvidéki területeken milyen feltételek mellett kaphatnak mentességet a helyi zsidók.[173]

---

[168] Itt érdemes megemlíteni például néhány nagyvárost, Budapestet, Debrecent, Pécset, vagy Szegedet, ahol még az 1941-es adatok alapján is viszonylag nagy számban maradtak pozícióban a mentesített izraeliták az önkormányzatokban. Karsai, 2015: 157.

[169] A korabeli sajtó alapján a felvidéki zsidó iparosok 60%-a veszítette el így megélhetését. Simon, 2014a: 12.

[170] Simon, 2014c: 203.

[171] Uo. 201.

[172] A zsidók közéleti és gazdasági térfoglalásának korlátozása. *Komáromi Lapok*, 1939. szeptember 16., 5.

[173] Az 1939. október 18-áig beadni szükséges kérvényben a következőket kérik jelölni: *„a.) a folyamodó nevét és azt a körülményt, hogy saját vagy az elhalt férj illetőleg atya érdemei alapján kéri-e a mentesítést. b.) a lakóhelyet, valamint az 1918. és 1938. évek között a Magyar Szent koronához visszacsatolt felvidéki területeken volt összes lakóhelyeket, c.) azt a*

Az iparjogosítványok kiadásának további feltételét jelentette a magyar állampolgárság bizonyítása, amelynek megszerzéséhez a zsidó személynek igazolnia kellett, hogy saját és felmenői Magyarországon születtek és 1851-től állandóan Magyarország területén éltek. Az állampolgárságot egyúttal állandó községi illetőséghez kötötték a trianoni országrész, illetve a történelmi Magyarország területén. A kérvények pozitív elbírálásának előfeltételét adta tehát, hogy „*állandó ittlakás ténye kétségtelenül megállapítható*" legyen.[174] A pozitívan elbírált beadványokon – „Hacker és Neufeld", Weisz Testvérek, Adler Adolf és fia, Weisz József és Steiner Imre cégjei – szintén hangsúlyozták a folyamatos komáromi illetőséget. A 36 éves Hacker Zoltán és a 40 éves Neufeld Jenő izraelita vallású lakosok 1939. február 16-án kérték az iparigazolvány kiadását. A komáromi villamossági, mechanikai és fényképészeti cikkekkel kereskedő „Hacker és Neufeld" cég tulajdonosai 1921. július 26-tól állandóan Komáromban éltek.[175] A szintén pozitív elbírálásban részesült Weisz Pál és Weisz Izidor komáromi cégje fűszer, csemege, festék és termény-nagy-és kiskereskedés űzésével foglalkozott. Az 55 éves Weisz Pál és az 53 éves Weisz Izidor ugyancsak hangsúlyozták kérelmükben, hogy 1921. július 26-tól a városban éltek.[176] Adler Adolf és fia, rőfös és divatáru kereskedés cégtulajdonosai, az 56 éves Klein Ignác és a 64 éves Ney Ödön pedig szintén kiemelték folyamatos illetőségüket, valamint a kereskedés komoly múltját. Az írásban megjegyezték: „*a céget […] Adler Adolf alapította 1852 körül ugyanabban a házban, ahol ma is fennáll, a cégek törvényszéki bejegyzésekor megjelent törvény után Komáromban az elsők között 1876 évi ápr. hó 18-án a törvényszéknél bejegyezte az 1. kötet 6-ik lapja 12/2 folyószám alatt*".[177]

A fenti, pozitívan elbírált kérvények esetében ugyanakkor egyik esetben sem hivatkoztak a kérelmezők különleges érdemeikre a nemzethűségük terén. Nem kizárt, hogy

magatartást, amelyre a folyamodó mentesítés iránti igényét alapítja. Amennyiben a folyamodó ennek a magatartásnak igazolására okmányokkal rendelkezik, ezeket csatolni kell". ŠA Nitra, pob. Komárno, f. MMK-II. 22613 adm./1939. A zsidók közéleti és gazdasági térfoglalásának korlátozásáról szóló 1939. IV. t. c.-nek az országhoz visszacsatolt felvidéki területeken végrehajtása. Tárcanélküli minisztertől a polgármesternek 1939. augusztus 23.

[174] „*A zsidó fajú egyén magyar állampolgársága csak akkor vélelmezhető, ha folyamodó 1. igazolja, hogy ő maga és szülői is – Magyarországon születtek és ezen felül hitelt érdemlően igazolja azt is, hogy szülői, vagy amennyiben szülői az 1851. évi január hó 1-je után születtek, - ezek felmenői az 1851. évi január hó 1. napja óta állandóan Magyarország területén laknak*". Erről lásd ŠA Nitra, pob. Komárno, f. HSÚ Komárno 20 biz./1940. Az állampolgárság igazolása iparjogosítványok kiadásánál. Az alispán a főszolgabírónak. 1940. február 24.

[175] ŠA Nitra, pob. Komárno, f. MMK-II. 3071 adm./1939. Hacker Zoltán és Neufeld Jenő kérelme iparjogosítvány kiadásának engedélyezése iránt az 1.100/1939. M. E. sz. rendelet értelmében. A M. Kir. Kereskedelmi- és Közlekedésügyi Minisztériumnak Hacker Zoltán és Neufeld Jenő. 1939. február 16.

[176] ŠA Nitra, pob. Komárno, f. MMK-II. 3670 adm. /1939. Weisz Pál és Weisz Izidor, komáromi lakosok kérelme iparjogosítvány kiadása iránt az 1.100/1939. M. E. sz. rendelet értelmében. A M. Kir. Kereskedelmi- és Közlekedésügyi Minisztériumnak Weisz Pál és Weisz Izidor. 1939. március 1.

[177] ŠA Nitra, pob. Komárno, f. MMK-II. 4241 adm./1939. Adler Adolf és Fia Komárom rőfös és divatáru kereskedő cégnek melyben az 1100/1939 M. E. sz. rendelet értelmében új iparigazolvány kiadását kéri. A M. Kir. Kereskedelmi- és Közlekedésügyi Minisztériumnak Klein Ignác és Ney Ödön. Ehhez lásd még ŠA Nitra, pob. Komárno, f. MMK-II. 4669 adm./1939. Weisz József és Steiner Imre fűszer és gyarmatárukereskedők kérelme iparigazolvány engedélyezése kiadásáért M. Kir. Kereskedelmi- és Közlekedésügyi Minisztériumnak. 1939. március 11.

a városközpontban lévő kereskedések engedélyeiket komolyabb üzleti múltjuktól és városi befolyásuktól nem függetlenül kapták meg. Az iparengedélyeket ugyanis nem egyszer egyéni érdekek mentén bírálták el az iparhatósági bizottság tagjai, amely Jarossnak számtalan esetben jelentett „zsíros üzletet", mivel az új iparengedélyek pénzért – ötszáztól ezer pengőig – is megvásárolhatók voltak.[178] Ugyanakkor a nemzethű magatartás sem jelentett garanciát az iparigazolványok elnyerésére, ilyen téren különleges érdemek felmutatására volt szükség. Ez jól látszik Geöbel főszolgabírónak Nagy Nándor főispán kérésére tett jelentéséből is. Feuermann Pál nemesócsai fakereskedő esetében ugyanis világossá vált, hogy „*nevezett azok közé a kevés zsidó közé tartozott, aki magyarságát állandóan hangoztatta és a magyarság érdekében aktív munkálkodást fejtett ki és anyagi áldozatot is hozott. Iparjogosítvány elnyerésére, – ezen megállapítások alapján –, melyekről azonban csak az első iparrevízió után szereztem tudomást-, feltétlenül alkalmasnak tartom nevezettet*".[179] A magyar érdekekért anyagi áldozatokat is felvállaló tevékenység esetében tehát a szolgabíró az iparjogosítvány elnyerését javasolta. Viszont Kellner Károly ekeli vegyeskereskedő a magyar érdekek konkrét előmozdítása hiányában nem kaphatott iparengedélyt: „*Kellner Károly vegyeskereskedő, ekeli lakos magatartása nem volt olyan kifogástalan, mint Feuermann Pálé – de azért a magyar érdekekkel nevezett nem helyezkedett szemben –, bár azok előmozdítására sem tevékenykedett. Iparjogosítvány elnyerésére nem tartom érdemesnek*".[180] Ugyanakkor Wertheimer Jenő komáromi lakatosiparos konkrét érdemek híján szintén nem kaphatott iparengedélyt nemzethű magatartására hivatkozva. Pedig kérelmező könyörgő levelében „*hangsúlyozta, hogy cseh időkben üldözést szenvedett, gyermekeit pedig színmagyar iskolába járatta. Mindeközben a csehek »erőszakolták«, hogy a gyermekeket a felállított csehszlovák iskolákba járassa. Így zárja levelét az iparügyi miniszternek: Nem, megmaradtam magyarnak a legnagyobb nélkülözések és üldöztetések árán is. […] Bizonyítom ezzel azt, hogy a 20 év alatt erős magyar érzésem és gondolkodásom miatt állandóan és folytonos mártíromságot szenvedtem. Minden népszámlálásnál – magától értetődően – mindig magyarnak vallottuk magunkat családommal együtt*".[181] Az iparjogosítványokat egyébként a kiadást követően is minden évben felülvizsgálták, s az ellenőrzést szolgálta, hogy a helyhatóságok kötelesek voltak állandó statisztikát vezetni az izraelita lakosok összlétszámáról, a kiadott iparengedélyek és jogosítványok számáról a további engedélyek és jogosítványok arányában.[182]

---

[178] Simon, 2014a: 12.

[179] ŠA Nitra, pob. Komárno, f. HSÚ Komárno, 145 biz./1939. Zsidó kereskedők megbízhatósága. Főszolgabíró a főispánnak. 1934. november 4.

[180] Uo.

[181] ŠA Nitra, pob. Komárno, f. MMK-II. 3453 adm./1939. Wertheimer Jenő iparügye. Wertheimer Jenő Komárom polgármesterének. 1939. december 2.

[182] Ehhez lásd Ungváry, 427. Ezt igazolja a Komáromi vármegye alispánjának felszólítása a főszolgabíró felé, az iparosok, kereskedők és kereskedelmi társaságok (második zsidótörvényre hivatkozó) adatbejelentési

VII. Társadalmi és gazdasági konfliktusok a második zsidótörvény után

A zsidóság társadalmi és gazdasági kikapcsolásának legfontosabb lépései 1939 első felében a Felvidéken, így Komáromban és környékén is megtörténtek. A zsidóellenes rendelkezéseknek pedig nemcsak a helyi izraelita közösség számára, de a felvidéki társadalom és gazdaság egészére nézve káros következményei voltak. Ezzel párhuzamosan a konfliktusok is megnövekedtek ebben a sokak számára bizonytalanságokkal és nehézségekkel teljes krízisidőszakban.

A helyi zsidóságon belül a diszkriminatív intézkedésekre adott stratégiaváltást jelöli a katolikus egyházba kikeresztelkedők számának a megnövekedése 1939-ben. Komáromban ugyanis az 1938 és 1944 közötti időszakot tekintve ebben az évben vált a római egyház tagjává a legtöbb – összesen 14 – zsidó személy.[183] Ezeket a kikeresztelkedéseket viszont már csak azért is egyfajta automatikus válaszreakciónak kell tekinteni az antiszemita megnyilvánulásokkal szemben, hiszen a faji alapon meghatározott második zsidótörvény alól már nem nyújthattak mentességet. Ugyancsak a helyi zsidóság krízishelyzetére adott válaszreakcióként definiálhatjuk Földes Sándorné ügyét, aki kislánya zsidótörvény alóli felmentése tárgyában egyenesen a kormányzó feleségéhez, vagyis Horthy Miklósnéhoz fordult 1940 tavaszán. Levelében a gyermekéért aggódó anya a második zsidótörvény rá vonatkozó rendelkezéseinek a tudatában is hangsúlyozta családja református kikeresztelkedését: „*20 éves kislányom, ki református hitre tért, úgyszintén én is, – a II. sz. zsidótörvény szerint zsidónak számít, s hiába végezte kitüntetéssel a pozsonyi magyar kereskedelmi akadémiát, – nem kap sehol kenyeret, – mert zsidónak számítják. A legrosszabb gondolatokkal foglalkozik, s attól kell tartanom, hogy öngyilkosságot követ el reménytelen helyzetében*”.[184] Földes Sándorné levelére visszautasító választ kapott és közölték vele, hogy a belügyminiszter „*jogalap hiányában nem találta teljesíthetőnek*” kérését.[185]

A visszacsatolt városban a zsidóság gazdasági és társadalmi kiszorítása ugyanakkor teret adott olyan személyes alapú konfliktusok elburjánozásának is, melyek mögött gyakran egyéni bosszú vagy rosszindulat húzódott. Ezek a konfliktusok sok esetben egy-egy személy

kötelezettségéről 1939. október 15-ig. Ehhez lásd ŠA Nitra, pob. Komárno, f. HSÚ Komárno, 141 biz./1939. A főispán küldeménye végrehajtás céljából a M. Kir. Kereskedelmi- és Közlekedésügyi Miniszter kiegészítő rendelkezéséről a 7720/1939. M. E. sz. rendeletével kapcsolatban. Alispán a főszolgabírónak. 1940. február 16.

[183] Római Katolikus Plébánia Észak-Komárom, Keresztelési Anyakönyv (1937–1941). Tömösközi Ferenc kutatásai ugyanebben az évben az anyák vallását figyelembe véve 9 izraelita személy kikeresztelkedéséről adnak számot a református egyház anyakönyvei alapján. Ehhez lásd Tömösközi, 2011: 119–121.

[184] ŠA Nitra, pob. Komárno, f. MMK-II. 5660 adm./1940. Földes Sándorné komáromi lakos kérelme a zsidótörvény alól való felmentés tárgyában. 1940. február 6.

[185] Uo. Válasz Földes Sándorné komáromi lakos kérelmére. Főjegyző Földes Sándornénak. 1940. április 3.

munkahelyi pozíciójából való elmozdítását kezdeményezték. A feljelentések tárgyát pedig általában a bepanaszolt „nemzeti becsületesség" ellenében elkövetett tettek alkották. Ilyen volt például Dr. Fleischer Jenő komáromi orvos ügye is, akit Müller Rudolf volt párttitkár és Végh Mihály jelentettek fel. Miután azonban a tárcanélküli miniszter kérte a főispánt a vádak kivizsgálására, ő a zsidó orvos védelme mellett határozottan kiállt. A főispán a vádakkal szemben ugyanis a következőkről tájékoztatta a belügyminisztert: „*Ha Fleischer dr. 1919-ben 18 éves korában csakugyan használta is a terhére írt és a magyar zászlóra meggyalázó kifejezést, a megszállás alatt magyar nemzeti szempontból ellene különösebb észrevétel nem merült fel. […] A rendőrkapitányság jelentéséből kitűnően a pénztári orvosi állás elnyeréséhez a szociáldemokrata párt tagsága elengedhetetlen feltétel volt. Így e pártba történt belépése tulajdonképpen megélhetését biztosította*".[186]

A személyes bosszúállás vezette azokat a helyi lakosokat is, akik Beszédes Lajos csicsói körjegyző ellen emeltek panaszt. 1939. december 7-én. Beszédes, aki egyébként nem volt izraelita vallású és zsidó származású, ismeretlen szerzőktől kapott becsületsértő levele ügyében a szolgabírótól kért felhatalmazást a bírósági eljárás megindításához. Világossá vált, hogy állítólag a leventeotthon létesítésének helyszíne miatt felháborodott lakosok emeltek panaszt bosszúból a jegyző ellen.[187] A levélben azonban Beszédes családját is sértegetések tárgyává tették, amelyek központjában a magyarság megtagadása és felesége által a zsidósággal való együttműködés állt, ez pedig véleményük szerint kizárta a jegyző megbízhatóságát: „*Kijelentjük, hogy nekünk – árja magyar – jegyzők kellenek és garantáljuk, hogy azok is lesznek, nem pedig olyanok, mint a mostaniak. Ön mindig azt hangoztatta, hogy ilyen meg olyan nagy magyar, akkor mutatta volna meg magyarságát mikor megnősült és akkor nem vett volna el egy – tót – nőt, aki egy egészséges magyar mondatot nem tud mondani. Ez még csak hagyján, de emellett még – zsidó – is mert annyi bizonyos, hogy ősei nem a vereckei szoroson jöttek be hazánkba, de valószínűleg a Vörös tengeren keltek át egykori lakóhelyükre. Ezen adatokból mindenki láthatja az Ön – köpönyeg – forgatását*".[188]

Ugyanakkor az is előfordulhatott, hogy az államváltás, illetve a zsidóellenes rendelkezések megsokasodása következtében maguk a zsidók is előidézőivé válhattak egy-egy társadalmi konfliktushelyzetnek. Lovász Ferenc leventeoktató szabómester szerint

[186] ŠA Nitra, f. ŽK, III. 51 biz./1940. Dr. Fleischer Jenő orvos, komáromi lakos igazolása. Főispán a belügyminiszternek. 1940. április 1.
[187] ŠA Nitra, pob. Komárno, f. HSÚ Komárno, 3biz./1940. Beszédes Lajos becsületsértés. Beszédes körjegyző levele a főszolgabíróhoz. 1940. január 8.
[188] Majd így folytatták: „*Nekünk nem tiszta és kevert vérű – tót – jegyzők kellenek, hanem tisztességes, nyílt, őszinte és barátságos emberek, akiket csakis a saját vérünkbeliekből kaphatunk, nem pedig talpnyaló és rafinált elnyomók, hanem becsületes nyílt őszinte és barátságos úriemberekre van szükségünk. A cseh-rabság ideje alatt nem azért szenvedtünk és küszködtünk magyarságunkért, hogy ilyen pimaszokkal tiszteljenek meg bennünket. Kik a minket nyomorító cseh uralom idején busás hivatalokhoz jutottak és ezeknek még van merszük úton-útfélen hangoztatni és a nép előtt mondogatni, hogy mennyit szenvedtek magyarságukért*". Uo.

ugyanis Reif Henrik komáromi izraelita lakos 1939. szeptember 3-án sértegette őt és a levente intézményt az Otthon Kávéházban. Ezenkívül „*nevezett a kávéházban állandóan vicces formában gúnyt űz a magyar ügyekből, gúnyosan kiabálja zsidó kártyázó társaságban »mindent vissza, mindent vissza, das ist auch etwas !« A visszacsatolás előtt is állandóan hangoztatta, hogy ő nem magyar, hanem zsidó. Nevezett tudja, hogy én vitézi váromány vagyok és ezért állandóan gúnyol*".[189] Viszont hozzá kell tenni, hogy bizonyítékok hiányában, valamint a sértett indítványának visszavonása következtében a nyomozást megszüntették Reif Henrik ellen.

A komáromi – zsidó és keresztény – társadalom reakciói is a zsidómentes társadalom és gazdaság megteremtésének viszonylag gyors ütemű központi lépéseit tükrözték a Felvidéken, a zsidótörvény végrehajtása ugyanakkor nem haladt minden esetben az állami elvárásoknak megfelelően a városban. Ezt igazolja például a biztosító intézetek zsidó tisztviselőinek magas száma, melyre 1940. február 16-án Weiss István miniszteri osztályfőnök a Felvidéki Minisztériumból a következőképp figyelmeztette a főispánt: „*Az Értelmiségi Munkanélküliség Ügyeinek Kormánybiztosa megállapította azt, hogy a biztosító intézetek a Felvidék visszacsatolásával kapcsolatban a megengedettnél 101-el több zsidó tisztviselőt vettek fel*". Ezekről Weiss megjegyezte, hogy azonnali elbocsátásukat követően keresztény tisztviselőkkel helyettesítendők. Majd a következőkkel egészítette ki írását: „*Fölösleges előtted hangsúlyoznom, hogy ez milyen kedvező lehetőségeket jelent a felvidéki keresztény munkanélküli fiatalemberek elhelyezkedésére vonatkozólag*". Weiss tehát a felvidéki munkanélküliség felszámolásában központi jelentőséget tulajdonított a zsidómentes társadalom és gazdaság megteremtésének. Érvelésének azért is volt nagy súlya, hiszen Komárom nagymértékű munkanélküliséggel és szociális problémákkal küzdött a visszacsatolást követően.[190] A helyi lakosság tehát nemcsak a nemzethűség kapcsán, de szociális érzékenysége következtében is mozgósíthatóvá vált a zsidóság ellenében, amelyet a város zsidóellenes közhangulata is jól mutatott.

Weiss azt is hangsúlyozta, hogy a végleges döntés előtt mindenképp meg kell győződni, hogy „*az elbocsátandó tisztviselők között nincs-e olyan, akinek a csehszlovákiai magyar kisebbség harcaiban érdemei vannak és így elbocsátása a méltányosságba ütköznék*". Ugyanakkor a törvényhatóság területén működő elbocsátandó zsidó tisztviselők jegyzékét is rendelkezésre bocsátotta azzal a kéréssel, hogy 5 napon belül jelöljék meg azokat, akiknek elvitathatatlan érdemei vannak. Utolsó mondataiban azonban figyelmeztetett, hogy

[189] Okresný súd Komárno, 1939/KÜ 3022/1. szám. Jegyzőköny Reif Henrik elleni panasztétel ügyében. Lovász Ferenc a M. Kir. rendőrség komáromi kapitányságánál. 1939. szeptember 4.
[190] Ehhez lásd Bajcsi, 2020: 17. Komárom szociálisan hátrányos helyzetéről ez időben bővebben lásd AMÚ Komárno, Kronika mesta Komárna, zv. I. 188–192.

a „*félreértések elkerülése végett szíves figyelmedbe ajánlom, hogy valamennyi biztosító intézeti tisztviselő előéletének megállapításáról van szó, valamint nem érdemek kereséséről, hanem esetleg köztudomású érdemeket légy szíves velem közölni*".[191] Weiss utolsó szavai is arra utalnak, hogy a mentesítések itt is elsősorban a különleges és „köztudomású" érdemekre vonatkoztak. A biztosító társaságok kivételezett tisztviselőinek komáromi jegyzékét egyébként a főispán nyolc személy feltüntetésével küldte meg.[192]

Hasonló problémát szemléltetett Komáromban a zsidó bőrkereskedőkkel kapcsolatos panasztételek ügye 1940 áprilisában. A Komáromi járás alispánja (felső utasításra) ugyanis arra kérte a főszolgabírót, „*hasson oda, hogy az ipartestületek a kiutalt bőrmennyiségeknek lehetőleg legalább is 70%-át keresztény bőrkereskedőktől utalványozzák iparos tagjaik részére*". Ennek célja természetesen a zsidóság kivonása volt a bőrkereskedésekből. Az alispán azt is hozzátette, ha az ipartestület körzetében bőrkereskedő nem található, vagy esetleg távol van, „*a bőrelosztás a helyi Hangya /Felvidéken: Hanza/ Termelő, Értékesítő- és Fogyasztási Szövetkezetek, valamint keresztény vegyeskereskedők, amennyiben már eddig is bőr anyagok árusításával foglalkoztak, szintén bevonhatók, ha az ottani lábbelikészítő iparosok ezt kívánják*".[193]

Simon Attila is megjegyzi írásában, hogy az iparengedélyek revíziójával kapcsolatos rendelet egy csomó problémát rejtett magában. Az egyik ilyen gondot az jelentette, hogy miközben június végére az iparengedélyek érvényüket veszítették, az újak odaítélése nem fejeződött be. A beadott panaszok következtében elutasító válasz híján a kormányzat három hónappal meghosszabbította az ipar és a kereskedelem gyakorlási idejét.[194] Később azonban még súlyosabb problémák merültek fel, amelynek nemcsak a zsidóság számára voltak káros hatásai, de az egész felvidéki gazdaság és társadalom számára hátrányos következményekkel jártak.

Egyes esetekben előfordult, hogy a helyi iparengedélyüktől megfosztott zsidók nem akartak lemondani ingatlanjaikról, nem akarták azt keresztény kereskedők rendelkezésére bocsátani, s így azok nem tudták időben elkezdeni az iparűzést. Ilyen volt például Dócza Kálmánnak és ingatlanja bérlőjének, az izraelita Schwartz Ignác fakereskedőnek az ügye.

---

[191] ŠA Nitra, f. ŽK, III. 44 biz./1940. február 16. Tárcanélküli Minisztériumtól a főispánnak. 1940. február 6.
[192] 1. Gesztes Zoltán ügynök, vezető, Providentia Bizt. Rt. 2. Feldmár Dezső, fix. jav. üzletszerző, Első Magy. Ált. Bizt. Társ. 3. Glatz László, üzletszerző, Első Magy. Ált. Bizt. Társ. 4. Herstein Rudolf, üzletszerző, Első Magy. Ált. Bizt. Társ. 5. Porgesz Dávid, üzletszerző Első Magy. Ált. Bizt. Társ. 6. Weisz Károly, üzletszerző, Első Magy. Ált. Bizt. Társ. 7. Juhász Gyula, főügynök főnök 8. Máhrer Ármin, üzletszerző, Adria Biztosító Társulat. Gesztes Zoltánhoz és a család történetéhez lásd még Paszternák–Paszternák, 2013: 102–105.
[193] ŠA Nitra, pob. Komárno, f. HSÚ Komárno, 38 biz./1940. Bőripari anyagok szétosztása. Az alispán a főszolgabírónak. 1940. április 29. Ezután ugyanerre kéri a főszolgabíró a járási általános ipartársulatot Komáromban 1940. május 27-én ŠA Nitra, pob. Komárno, f. HSÚ Komárno, 38 biz./1940. Bőripari anyagok szétosztása. A főszolgabírótól a Járási Általános Ipartársulatnak. 1940. május 27. A protekcionista Hangya Szövetkezet felvidéki kiépítéséhez és a Hanza Szövetkezeti Áruközponthoz lásd Simon 2014c: 200.
[194] Simon, 2014c: 201–202.

Dócza a bérleti viszony megszűnésének rendezését kérte 1940 februárjában.[195] Ezt pedig annak érdekében tette, mert Schwartz iparengedélye megszűnését követően Dócza „*személyesen óhajtja az ingatlanon az ipart gyakorolni és Gúta nagyközség a tavaszi építkezési munkálatok megkezdésekor nem maradhat fakereskedés nélkül – már közérdekből is – a véghatározat rendelkező része szerint kell határoznom*" – írta a helyettes főszolgabíró.[196] A járási vezetés a keresztény kereskedő közérdekeket hangoztató sürgetése következtében hozta meg a véghatározatot utasítva Schwartz Ignácot, hogy nyolc napon belül adja át az ingatlant Dócza Kálmánnak.

Az iparigazolványok revíziója következtében fellépett gazdasági problémákra mutat rá az a levél is, amelyet a belügyminiszter 1940 májusában intézett Komárom vármegye főispánjához. Eszerint a visszacsatolt részekről több főispán elégedetlenségét fejezte ki az ügyben, hogy a zsidóktól elvont iparigazolványokat és engedélyeket a kereskedelem- és közlekedésügyi, valamint az iparügyi minisztérium revízió tárgyává tette és néhány zsidónak az elvont engedélyeket visszaadta. A főispánok az efféle intézkedések visszásságairól írtak, amelyek a közvéleményt kedvezőtlenül érintették és negatív reakciót váltottak ki.[197] A belügyminiszter mindemellett hangsúlyozta azokat a gazdasági zavarokat, amelyeket a felvidéki iparengedélyek megvonása okozott*:* „*A kérdést közelebbről megvizsgálva, a következőket állapítottam meg: Az időközben megszűnt felvidéki tárcanélküli minisztérium, az iparügyi, valamint a kereskedelem- és közlekedésügyi minisztériumnak olyirányú előterjesztést tett, hogy a zsidó iparigazolványok elvonása a visszacsatolt területeken helyenként a közgazdasági életben és a közellátásban súlyos zavarokat okozott, mert egyes ipari és kereskedelmi ágak teljesen megszűntek létezni. Kizárólag ezen közérdekű indokokra hivatkozva kérte a tárcanélküli miniszter úr, hogy egyes elvont zsidó iparigazolványok, illetve engedélyek visszaadassanak. A kereskedelem- és közlekedésügyi, valamint az iparügyi miniszter úr ezen megkeresés alapján egyes esetekben korábbi elhatározását revízió alá vette és értesítette az első fokú ipari hatóságot, hogy az illető zsidó részére, dacára a korábbi elvonásnak, iparigazolvány, illetve iparengedély kiadását engedélyezi*".[198]

---

[195] ŠA Nitra, pob. Komárno, f. HSÚ Komárno,. 567 adm./1940. Dócza Kálmán gútai lakos kérelme Schwartz Ignác gútai lakos és közötte fennálló bérleti viszony megszüntetése iránt. Dócza Kálmán levele a járási főszolgabírónak. 1940. február 23.

[196] Uo. Dócza Kálmán gútai lakos kérelme Schwartz Ignác gútai lakos és közötte fennálló bérleti viszony megszüntetése iránt. Véghatározat. A főszolgabíró a gútai jegyzőnek. 1940. március 27.

[197] „*A visszacsatolt területen érdekelt főispánok közül többen fordultak hozzám panasszal amiatt, hogy a kereskedelem- és közlekedésügyi, valamint az iparügyi minisztérium a zsidó kereskedőktől és iparosoktól a múlt év folyamán elvont iparigazolványok és engedélyek egy részének ügyét revízió tárgyává téve akként rendelkezett, hogy egyes zsidóknak az elvont iparigazolványok, illetve engedélyek visszaadassanak. Ezzel kapcsolatban vázolták előttem, hogy az ilyen intézkedések a közvéleményben rendkívül kedvezőtlen visszahatást váltottak ki és gyanúsító bírálatokra adtak alkalmat*". ŠA Nitra, f. ŽK, III. 86 biz./1940. Iparigazolványok és engedélyek revíziójának ügye. Nagy Nándornak Keresztes Fischer belügyminiszter. 1940. május 28.

[198] Uo.

A zsidó kereskedők gazdasági kiszorítása rövid időn belül az ipari termékek minőségi romlását, vagy teljes hiányát, illetve a kereskedelem visszaesését okozta a Felvidéken.

A problémákat a keresztény kereskedők és munkavállalók bevonásával kívántak megoldani, akiket azonban a közérdek figyelembe vétele mellett nyilvánvalóan elsősorban önös érdekek vezéreltek. Ez pedig sok esetben magában hordozta a szakmaiatlanság veszélyét is.[199] Mindez a gazdaságilag és szociálisan hátrányos helyzetben lévő Komáromot és környékét is érzékenyen érinthette. A helyi zsidóellenes hangulat fenntartásában ugyanakkor fontos szerepe lehetett a gazdasági és szociális problémák hangoztatásának.[200]

[199] Ehhez lásd. Simon, 2014c: 202–203.

[200] Ehhez lásd AMÚ Komárno, Kronika mesta Komárna, zv. I. Vö. Simon, 2014c: 203–204. A komáromi lakosság zsidóellenes hangulatának gazdasági alapú felerősítését jól példázza a korabeli sajtó híradása a búza zsidók általi állítólagos tömeges felvásárlásáról 1941-ben, az általános áruhiány időszakában. Lásd Hruboň–Rystveyová, 2014: 105–106.

VIII. A helyi árjásítás végrehajtásának bonyodalmai – belső konfliktusok, jogi kiskapuk

A visszaemlékezések nagyrészéből is jól kirajzolódik, hogy a felvidéki lakosság jórésze a – a helyi vezetőkkel összhangban – a „visszatérést" követően közönyösen szemlélte a zsidókkal szembeni intézkedéseket.[201] A zsidókkal szemben kialakult magatartásformák radikális megváltozását támasztja alá például az is, hogy Komárom városának vezetői 1940-ben egyenesen a zsidókérdés megoldásának a felgyorsítását kérték a polgármestertől.[202] 1940. június 15-én pedig Komárom városa felirattal fordult a kormányhoz annak érdekében, hogy a „*zsidótörvény hatásosabb érvényesítése céljából rendeletileg terjessze ki az iparhatóság jogkörét a társulások felülbírálására és jogosítsa fel őket, hogy ott, ahol a törvény kijátszása látszik fennforogni, az iparengedélyt megtagadja, illetve a már megadottat visszavonja*".[203] Egy 1940. július 18-án megjelent cikk pedig a bankok és a nagyvállalatok fokozottabb ellenőrzése mellett állt ki a zsidótörvények betartása érdekében miközben a zsidóbirtokok megváltásának a meggyorsítására buzdított.[204] A Komáromi Lapok hasábjain 1940. július 20-án megjelent írás pedig a romániai zsidótörvényről pozitív értelemben emelte ki, hogy az sokkal szigorúbb a magyarországi törvénynél.[205]

Fentiekből az is kitűnik, hogy 1940 közepére a felvidéki zsidókérdés megoldása egyre kevesebb különbséget mutatott az országos viszonyok rendezési elveitől és azok lebonyolítási folyamatától. Erre utalt a Magyar Élet Pártjának beszámolója alapján a Komáromi Lapok 1940. július 27-i számában közzétett zsidókérdés eredményeivel kapcsolatos írása is, miszerint „*a gazdasági életben elhatalmasodott zsidóságot a lehetőséghez képest visszaszorítják. A zsidóság túlzott befolyását szellemi téren is csökkentették, eltávolították a munkás egyesületek zsidó vezetőségi tagjait, kiegészítették a zsidótörvény földbirtokpolitikai végrehajtási szabályait*".[206]

Ugyanakkor továbbra sem haladt teljesen zökkenőmentesen az árjásítás a városban, amit a központi vezetés köreiben kialakult feszültségek is jeleztek. Ezek a konfliktusok a Komáromi Lapok cikkei szerint jórészt Balogh Miklós bizottsági tag zsidóellenes indítványaihoz kötődtek. A városi közigazgatási bizottság október 8-i ülésén például Balogh

[201] Simon, 2014c: 206.
[202] Uo. 204.
[203] Komárom vármegye egy hónapja. *Komáromi Lapok*, 1940. június 15., 2.
[204] Komárom vármegye rendkívüli közgyűlése. *Komáromi Lapok*, 1940. július 13., 2.
[205] A romániai zsidótörvény. *Komáromi Lapok*, 1940. július 20., 2.
[206] Érdekes tervek, nagyszerű eredmények. A Magyar Élet Pártjának beszámolója. *Komáromi Lapok*, 1940. július 27., 1.

kezdeményezésére 1940. október 12-én zsidó kereskedők eltiltásának ügyét tárgyalta tűzifa és petróleum forgalmazása tárgyában.[207]

A helyi vezetés egyre gyakrabban egymásnak feszülő álláspontjait 1940. november 30-án ismételten Balogh Miklós bizottsági tag „a zsidóknak a búcsúkon, vásárokon és piacokon való árusítástól leendő eltiltása iránt" benyújtott indítványának a tárgyalása igazolta. Míg a kisgyűlés csupán a vidéki zsidó árusok piacokról való eltiltását javasolta, *„Balogh Miklós úgy a vidéki, mint a helybeli árusok eltiltását kéri, mert attól tart, hogy a helybeliek fedezete mellett kijátszhatják a törvényt*".[208] Alapy Gáspár polgármester azonban kiállt azok mellett a helyi zsidók mellett, akik a minisztertől kapták az iparengedélyüket a helyben való árusításra. Érvelésében hangsúlyozta, hogy a zsidók engedélyét a polgármester és a közgyűlés sem veheti el.[209]

A közgyűlés viszont arról is döntött, hogy a zsidótörvény végrehajtásával kapcsolatos munkatöbblet megosztása érdekében feliratban kívánja megsürgetni a harmadik zsidótörvény mielőbbi beiktatását. A javaslat egyébként ismételten Balogh Miklós nevéhez fűződik, aki *„azt akarta elérni, hogy a zsidótörvény ellen elkövetett kihágások elintézésével megbízott, s nagymértékben megterhelt előadó mellé egy segéderőt helyezzen a polgármester*".[210] Alapy Gáspár azonban Baloghgal szemben hangsúlyozta, hogy az alkalmazásban lévő tisztviselő megfelelően végzi a rábízott feladatokat. Majd hozzáfűzte: *„éppen a zsidók érdekében tartja szükségesnek, hogy világos és egységes helyzetet teremtsenek minél előbb, ez pedig a III. zsidótörvénnyel oldható meg. A közgyűlés a kisgyűlés javaslatát tette magáévá és hasonló állásfoglalás céljából határozatát megküldi a társtörvényhatóságoknak is*".[211] Alapy tehát rendre szembekerült Balogh ellentétes zsidóellenes intézkedéseket sürgető nézőpontjával. S bár a későbbiekben a polgármester maga is hangoztatta a harmadik zsidótörvény beiktatásának jelentőségét, attól egy pozitívabb és kezelhetőbb helyzet kialakításának a lehetőségét várta. A konkrét, Balogh által felvetett „megszorító" intézkedések megvalósítását azonban minden esetben elutasította.

Már a fentiekben leírt, városi vezetésen belül kialakult konfliktusok is jól szemléltették a zsidótörvény végrehajtásához kapcsolódó bonyodalmakat, amelyek sok

---

[207] Az említett termékek forgalmazására kijelölt kiskereskedőket a kereskedelmi miniszter azonban a polgármester hatáskörébe rendelte. *„A közig. bizottság a polgármester intézkedése iránt teljes bizalommal van, így az indítvány felett napirendre tért*". Városi közigazgatás, *Komáromi Lapok*, 1940. október 12., 1.

[208] Uo. A kisgyűlés a régi vármegyei és városi törvényhatóságon belül azt a szervet jelölte amelynek feladatát a kisebb volumenű ügyek elintézése és a közgyűlés elé kerülő tárgysorozati pontok előkészítése adta. A magyar nyelv értelmező kéziszótára, 1959–1962. Kisgyűlés szócikk.

[209] Mindemellett szóba került a zsidók számára a csehszlovák időkben eladott városi és községi ingatlanok visszavételének a javaslata: *„A zsidók részére a megszállás alatt eladott városi és községi ingatlanok visszavételére vonatkozó javaslatára nézve a közgyűlés felkérte a polgármestert, hogy a szóban forgó ingatlanokat irassa össze és tegyen erre vonatkozólag javaslatot*". Rendes közgyűlés a városnál. *Komáromi Lapok*, 1940. november 23., 2.

[210] Uo.

[211] Uo.

esetben lehetőséget nyújtottak a törvény kijátszására és a jogi kiskapuk megkeresésére.[212] Ilyen alapon működött az ún. stróman-rendszer is, amelynek célja 1938-tól a zsidótörvények kijátszása volt a keresztény rokonok, barátok és ismerősök, vagy egykori üzleti alkalmazottak segítségével. A strómanok önzetlenül vagy pénzért a zsidó vállalaton belül tulajdonosi pozíciót nyerve segítettek, az egykori izraelita tulajdonos pedig ilyen formában biztosította a vállalat problémamentes működését a jövőre nézve. A stróman-rendszer felszámolása bonyolult folyamat volt, a jogi kiskapuk felfedezését pedig sok esetben képzett jogászok segítették.[213] A vétkesség a Komáromi járásban is számos esetben nehezen volt bebizonyítható. Erre utal a gútai jegyző 1940 novemberi jelentése a komáromi főszolgabíróhoz: „*Tárgyi ügyben tisztelettel jelentem, hogy esetleg számításba jöhetne Simigh István és Gandl Izsák rőfös és bőrkereskedő 357 hsz. Gubics Benő és Fekete Ferenc mészárosok 556 hsz., és Nagy Gábor Guttmann Lipóttal borjúkereskedő 575 hsz. Előbbi kettővel Főszolgabíró úr már foglalkozott jelentésem alapján, amikor is rendelet elleneset nem méltóztatott megállapítani, utolsóval szintén foglalkozott már valamely hatóság, s állítólag szintén nem lehetett megállapítani vétkességet, nevezetesen állítólag Guttmann Nagy Gábor bejelentett alkalmazottja*”.[214]

A stróman-rendszer mindenesetre hamar elterjedt a Felvidéken, Komáromban és környékén is. Ezt igazolja, hogy a komáromi közigazgatási bizottság ülésén már 1939 végén szó esett a strómanokról. Ismét Balogh Miklós volt, aki az új iparengedélyek kiadása kapcsán hívta fel a hatóságok figyelmét arra, hogy sok esetben a stróman az új iparengedélyes. A stróman-rendszer pedig tökéletesen alkalmas a zsidótörvény kijátszására. A cikk ugyanakkor megjegyezte, hogy „*Alapy Gáspár polgármester a legszigorúbb intézkedést ígéri a törvény kijátszásával szemben*”.[215]

Miután ugyanis a zsidótörvény hatálya alá sorolandó személy iparigazolványban nem részesülhetett, a keresztény személy sok esetben saját iparigazolványát bocsátotta a zsidó személy rendelkezésére. Ezekkel a színleges iparűzésekkel szemben az illetékes kereskedelem- és közlekedésügyi miniszter már 1940 augusztusában rendőri büntetőeljárás megindítását helyezte kilátásba, és az érintett üzletek azonnali lezárására szólított fel. A színleges és a tényleges iparűző közötti viszony felfedéséhez pedig kulcsfontosságú

---

[212] Karsai, 154.

[213] Ezt jól szemlélteti egy konkrét eset kapcsán a pécsi Kereskedelmi és Iparkamara egy konkurensét feljelentő személynek küldött válasza is*: „azt, hogy egy üzletet ténylegesen ki vezet, csak annak alapján lehet megállapítani, ha tisztázzák, ki adja le a megrendeléseket, ki fizet a megrendelt árukért, ki a tényleges eladó, ki rendelkezik a befolyt jövedelem felett, ki dönt a személyzet felfogadása és elbocsátása felett. Mindezeket a körülményeket viszont csak hites könyvszakértő tisztázhatja. A pécsi Kereskedelmi és Iparkamara azt javasolta a mohácsi illetékeseknek, hogy a könyvszakértő költségeit a panaszosok előlegezzék meg*”. Uo.

[214] ŠA Nitra, pob. Komárno, f. HSÚ 3432 adm./1940. Színleges iparűzés esetén követendő eljárás. Gúta nagyközség elöljáróságától a Komáromi járás főszolgabírájának. 1940. november 2.

[215] Közigazgatási bizottsági ülés a városházán. *Új Komárom Megyei Hírlap*, 1939. december 16., 2.

támpontokat fogalmazott meg, amelyek a Komáromi járásban is segíthettek egy-egy stróman lebuktatásában: „*Ilyenkor vizsgálni kell, hogy az áruraktárral, a készpénzzel ki rendelkezik, az ügyleteket ki köti, a vállalkozásban a rendelkezés jogát ki gyakorolja, stb. Előfordulhat az is, hogy a színleges iparűző keresztény vallású és szombaton üzlete mégis zárva marad, jeléül annak, hogy a tényleges iparűző nem az előbb említett, hanem zsidó vallású személy. Gondosan mérlegelni kell a színleges és tényleges iparűző személyi és vagyoni viszonyait. Így az írni olvasni nem tudó, eddig háztartási alkalmazotti minőségben szolgálatot teljesítő, vagyontalan személyről aligha tételezhető fel, hogy volt munkaadójának a felvidéki iparjogosítványok felülvizsgálása folytán megszűnt üzletét tényleg maga vezeti, különösen akkor, ha volt munkaadója állandóan az üzletben tartózkodik*".[216]

A Komáromi Lapok 1940. október 26-i írásában ugyancsak kritikus hangnemben nyilatkozott a stróman-rendszerről. Miután részletezte a folyamat lényegét, szemrehányóan jegyezte meg, hogy a valódi zsidó tulajdonosok „*élvezik a keresztény konjunktúra gyümölcseit, s a százhatvan-kétszáz pengővel jutalmazott szalmaember, az üzleti pótanyag az utcán sétál, vagy az üzletajtó előtt sütkérezik, hiszen jól megfőzte levesét*". A Komáromi Lapok ezek után arról írt, hogy a helyi közbeszédben egyre gyakrabban merül fel a „pótember, a szalmabáb" témája Komáromban és környékén. Majd arra figyelmezteti a zsidó vállalkozókat kisegítő keresztény személyeket, hogy „*végeredményben mégis csak törvényt kerültek meg s egyszer csak arra ébrednek majd, hogy csak a cégér marad meg, a tulajdonosból vált „alkalmazottat" is el kell bocsátania, ha nem akarja elveszíteni újonnan szerzett üzletét*".[217]

A városi lap ugyanakkor 1941. február 1-jei cikkében már a stróman-rendszer felszámolása érdekében tett központi lépések szigorodásáról írt, amelynek egyébként olyan előzményei voltak Komáromban, mint a helyi zsidók vállalkozási engedélyének a megszűnése 1940 decemberében.[218] Az 1941-ben meghozott rendelkezés alapján a „színleges iparűzés" esetén az üzlet lezárása mellett a keresztény segítőkkel mint bűnrészesekkel jártak el, amely az izraeliták „törvényellenes" kisegítésétől való elrettentést szolgálta a városban. A zsidóellenes intézkedések további szigorodását támasztja alá, hogy a helyi és más városokból érkező zsidó kereskedőket 1941 májusában tiltották ki a piacokról és vásárokról az egész vármegye területén.[219] Egy hónappal később pedig a nyilvános fürdőkből is kizárták őket.[220] Mindez magával hozta a zsidóellenes közhangulat felerősödését

[216] ŠA Nitra, pob. Komárno, f. HSÚ 2432 adm./1940. Színleges iparűzés esetén követendő eljárás. M. kir. kereskedelem- és közlekedésügyi miniszter valamennyi másodfokú iparhatóságnak. 1940. augusztus 22.
[217] „Strohmannok". *Komáromi Lapok,* 1940. október 26., 5.
[218] Hruboň–Ristveyová, 2014: 105.
[219] Komárom vármegye területén a vásárokról kitiltják a zsidókat. *Komáromi Lapok*, 1941. május 17., 1.
[220] A közellátás nehézségeiről és a zsidóknak a nyilvános fürdőkből való kitiltásáról tárgyalt a vármegye. *Komáromi Lapok*, 1941. június 14., 2.

Komárom környékbeli lakosság körében is. Ezt támasztja alá például a nemesócsai Brányik Pál ügye, aki „*1941. április 18-án Csicsó községben a Fogyasztási Szövetkezet üzlethelyiségében azon kijelentést tett, hogy Magyarország gyenge állam, mert nem tudja végrehajtani a zsidótörvényt sem, mert olyan nagyfülű miniszterelnök volt, mint Gróf Teleky Pál*”.[221] A helyi árjásítás egyre gyorsabb és radikálisabb lépései pedig már a nürnbergi típusú fajvédelmi indíttatású 1941. augusztusi harmadik zsidótörvény felé mutattak.

[221] Később azt is hozzátette, hogy ezzel szemben Szlovákia erős állam, hisz végre tudta hajtani a zsidótörvényt. Emellett hangoztatta, hogy Magyarország miniszterelnöke hamarosan Szálasi Ferenc lesz. ŠA Nitra, pob. Komárno, f. HSÚ 969 adm./1940. Brányik Pál bűnügye. M. kir. székesfehérvári II. csendőrkerület Nagymegyeri gy. őrs a komáromi főszolgabírónak. 1941. április 23.

IX. Összegzés

Jóllehet, a magyar külpolitika az első bécsi döntéssel kétségkívül jelentős sikert ért el, az etnikai elvek alapján alapvetően Berlin által kijelölt bécsi határvonal jelezte a magyar revíziós igények korlátait és a Németország részéről ekkortól kezdve egyre nyíltabban gyakorolt diplomáciai nyomásgyakorlás súlyos kockázatait.[222] A komáromi zsidóság természetesen mindebből annyit érzett, amit a helyi, városon és járáson belüli magyar közigazgatás először a határváltozások nyomán fokozott ellenőrzések, majd a nemzethűségi, megbízhatósági ellenőrzések során megtapasztalni kényszerült.

Ezzel együtt az 1938-as jórészt magyar identitású komáromi zsidók rövid időn belül ugyanúgy részeseivé váltak az antiszemita megnyilvánulásoknak, mint más városokban. A komáromi izraelita közösség gyorsan tudatosította a változások súlyát, s ez életstratégiái megváltozásából is jól látszott. Magyarország zsidóellenes politikája pedig nem sok jót sejtetett a visszacsatolt izraelita közösség számára.

A kisebb atrocitásokat követő központi intézkedések nyomán hamar világossá vált, hogy Magyarország a felvidéki zsidókérdés rendezésében is az unifikációra, vagyis az anyaországi gyakorlat alkalmazására törekszik. Ennek jegyében előbb az antiszemita közhangulat megteremtése volt napirenden. A helyi lapok hasábjain, azaz a Komáromi Lapokban már 1938 végétől jelentek meg olyan cikkek, amelyek ezt a célt szolgálták.

Amit a felvidéki minisztérium Jaross Andor tárca nélküli miniszter vezetésével nagyon jól előkészített és kihasznált, az a zsidósággal szembeni általános vád volt, hogy a zsidó nemzetiség vállalásával, a Csehszlovákia iránti lojalitás gyakori megnyilvánulásaival a magyar nemzeti ügy elárulását rótták fel immár kollektív bűnként. Ez alól Komárom és a Csallóköz sem képezett kivételt, ahol az értelmiségi rétegek nagy többsége végig aktív tagja maradt a magyar kulturális-politikai-mozgalmi életnek a két világháború közötti csehszlovák időszakban. Ez jól látszott a Komáromi Lapok hasábjain közölt 1938. év végi és 1939. év eleji írásokban, amelyek Jaross Andor zsidóellenes irányvonalát szinte azonnal magukévá tették. Ezek a cikkek a helyi zsidóságot a csehszlovákiai magyar kisebbség elárulóiként jelenítették meg, a zsidókérdés kezelésében pedig az igazságszolgáltatást hangsúlyozták a korábbi sérelmek elviseléséért, amelyhez a csehszlovák érában „favorizált" zsidóság is hozzájárult. Az írásokban megadott nemzethű izraeliták alacsony aránya különösképp irreális volt a látszólag sem asszimilálódott magyar identitású komáromi

[222] Ehhez lásd Szarka–Sallai–Fedinec, 2017; Romsics, 1991: 237–277.

izraeliták többsége, s a Komáromi járásban élő mintegy 3200 fős zsidó közösség esetében egyaránt.[223] Ez jól mutatta, hogy valóságban a magyar nemzeti érdekek már ekkor sem írhatták felül a faji alapú zsidómentesítést.

Az 1939. májusi második zsidótörvény rendelkezései a Felvidéken, így Komáromban és a környéken a zsidóság gazdasági és szociális kikapcsolását indították el. Mindezt a gazdasági érdekek, a zsidó kézben lévő vagyonok és a zsidók által betöltött állások megszerzésének vágya fokozatosan felerősítette, amit a felvidéki magyarok körében gyorsan elterjedő szélsőjobboldali pártok, mozgalmak igyekeztek saját céljaikra felhasználni. Komárom és a környékbeli falvak zsidósága egyre több szinten és egyre gyakrabban szembesült a ténnyel, hogy állampolgári jogegyenlőségét, emberi, politikai, vagyoni jogait alapjaiban megkérdőjelező rendszer kiépülése kezdődött el. Ezt a célt szolgálta az iparengedélyek revíziója is, amely 1939 első felében a felvidéki, így a komáromi gazdasági őrségváltásának a legfontosabb intézkedése volt. Az iparengedélyek ügyében mentességet főként a befolyással rendelkező, komolyabb múltú zsidók kaphattak. A nemzethűség pedig a városban és a környéken is csak konkrét érdemek esetén jelenthetett felmentést az izraelita vállalkozók számára.

A felvidéki zsidó iparosok nagyrészét kiszorító gazdasági intézkedésnek az egész Felvidék számára káros társadalmi és gazdasági hatásai voltak, ez különösképp érzékenyen érinthette a „visszatérést" követően szociális problémákkal küzdő Komáromot. Érthető tehát, hogy a környék lakossága nemcsak nemzeti, de szociális szempontból is könnyen befolyásolhatóvá vált a központi zsidóellenes propaganda részéről.

Az antiszemita hangulat pedig Komáromban 1940-ben már a városi vezetésben is erőteljesen jelen volt, amit a belső feszültségek jól mutattak. Ennek pedig részese volt Alapy Gáspár, a város polgármestere, akinek 1944-es dachaui elhurcolásával és halálával véget ért tragédiája is ezekben az általunk vizsgált hónapokban kezdődött. A zsidóellenes kezdeményezésekkel szemben súlyos dilemmák elé került Alapy szembeszállt, a zsidókkal szembeni rendelkezések törvényellenes kijátszását azonban nem támogathatta. Ezek közé a törvényszegő módszerek közé tartozott a stróman-rendszer, amely Komáromban és a környéken is elterjedt már az 1939-es évtől. Ennek felszámolása érdekében (amely korántsem volt egyszerű feladat) a városban szigorú rendelkezések bevezetését helyezték kilátásba 1941 elején. Az egyre keményebb intézkedések, például a zsidók közéletből való kizárásai pedig már a harmadik zsidótörvény felé mutattak, amely egy újabb fejezetet nyitott meg a komáromi és a környékbeli zsidóság életében.

[223] AMÚ Komárno, Kronika mesta Komárna, zv. I. 208.

Az egész 1938–1939-ben elkezdődött folyamat belső önmozgását mindenesetre a délvidéki visszacsatolással megpecsételődő függő viszony, majd pedig az ország világháborúba való sodródása gyorsította fel és tette megállíthatatlanná. A komáromi, csallóközi magyar zsidóság 1944-ben bekövetkezett tragédiáját pedig ebben a soktényezős, de végzetesen egyirányú folyamat kontextusában lehet igazán felmérni.

X. Felhasznált források és irodalom

Levéltári források:

Archív Mestského úradu Komárno (AMÚ Komárno) [A Komáromi Városi Hivatal Levéltára]

Kronika mesta Komárna, zv. II. [Komárom város krónikája II.]

Okresný súd Komárno 1875–1945 [Komáromi Járási Bíróság]

Komáromi Királyi Ügyészség (1939–1941)

Római Katolikus Plébánia Észak-Komárom

Keresztelési Anyakönyv (1937–1941)

Štátny archív Nitra (ŠA Nitra) [Nyitrai Állami Levéltár]

Fond Komárňanská župa III. (f. ŽK, III.) [Komárom vármegye fondja]

Štátny archív Nitra, Pracovisko Archív Komárno (ŠA Nitra, pob. Komárno) [Nyitrai Állami Levéltár Komáromi Fióklevéltára]

Fond Hlavnoslúžnovský úrad Komárno (f. HSÚ Komárno) [A komáromi főszolgabírói hivatal fondja]

Fond Municipálne mesto Komárno (f. MMK-II.) [Komárom törvényhatósági jogú város fondja]

Egykorú publikált források

Československá statistika, 1924
Československá statistika, Svazek 9. Sčítaní lidu v republice Československé ze dne 15. února 1921. (Díl 1.) Praha, Státní úřad štatistický, 1924.

Československá statistika, 1930
Československá statistika. Svazek 89. Sčítaní lidu v republice Československé ze dne 1. prosnice 1930. (Díl 1.) Praha, Státní úřad štatistický, 1934.

Igazságot a felvidéki zsidóságnak!, 1939.
Igazságot a felvidéki zsidóságnak! (A szlovákiai magyar nyelvű zsidóság harca a magyar érdekekért és kultúráért.) Budapest, k. n., 1939.

Képviselőházi napló, 1939: XXII.
Az 1935. évi április hó 27-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója. XXII. kötet. Budapest, Athenaeum, 1939.

Sajtó

Felvidéki Magyar Hírlap, 1938–1939
Komáromi Lapok, 1939–1941
Magyar Rendeletek Tára, 1938–1939
Új Komárommegyei Hírlap, 1939–1941

Irodalom

Bajcsi, 2020
Bajcsi Ildikó: Regionális konfliktusok és elitszerveződés az első bécsi döntést követően Komárom és a Komáromi járásban. *Clio Műhelytanulmányok*, 2020/2. https://5dadfdda-fc5e-4925-a1cb-b256e5d8666b.filesusr.com/ugd/198ee4_e87fa85e42554e25909429489cdbbe1a.pdf (Utolsó letöltés: 2020. október 19.)

Baki, 2014
Baki Attila: *Bars és Hont közigazgatásilag egyelőre egyesített vármegyék zsidóinak története és holocaustja – 1938–1944 (1945)*. Doktori disszertáció. Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, 2014. https://edit.elte.hu/xmlui/static/pdfjs/web/viewer.html?file=https://edit.elte.hu/xmlui/bitstream/handle/10831/32613/diss.pdf (Utolsó letöltés: 2020. október 19.)

Balogh, 2014
Balogh Iván: A valóságos és virtuális zsidó Kárpátalja. *Regio* 2014/ 2. 246–257.

Bárdi, 2004
Bárdi Nándor: Összezárkózás és szétfejlődés. Kísérlet a magyar kisebbségek történetének periodizációjára. In: Fedinec Csilla (szerk.): *Nemzet a társadalomban*. Budapest, Teleki László Alapítvány, 2004. 251–274.

Bartha, 2017
Bartha Ákos: A Nemzeti Radikális Párt (1930–1936) és sajtója. *Magyar Könyvszemle* 2017/3. 314–340.

Bartha, 2020
Bartha Ákos: *Bajcsy-Zsilinszky Endre. Életút és utóélet*. Budapest, Bölcsészettudományi Központ Történettudományi Intézet, 2020.

Bödők, 2018
Bödők Gergely: *Vörös- és fehérterror Magyarországon (1919–1921)*. Doktori disszertáció. Eger, Eszterházy Károly Egyetem Történelemtudományi Doktori Iskola. 2018. http://disszertacio.uni-eger.hu/54/4/Bodok_disszertacio.pdf (Utolsó letöltés: 2020. október 19.)

Braham, 1997
Randolph L. Braham: *A népirtás politikája. A holocaust Magyarországon*. 1. kötet. Budapest, Belvárosi Könyvkiadó, 1997.

Braham, 2015
Randolph L. Braham: *A népirtás politikája. A holokauszt Magyarországon.* 1. kötet Budapest, Park Kiadó, 2015.

Čapková, 2012.
Čapková, Kateřina: *Czechs, Germans, Jews. National Identity and the Jews of Bohemia.* New York, Berghahn Books, 2012.

Csilléry, 2014
Csilléry Edit: A nemzethűség jelentése a felvidéki és kárpátaljai igazolások során. *Magyar Kisebbség* 2014/1. 7–39.

Erdélyi Magyar Adatbank 1999–2020
Erdélyi Magyar Adatbank. http://tarstudszotar.adatbank.transindex.ro/?szo=101 (Utolsó letöltés: 2020. 12. 03.)

Fedinec–Szarka, 2013
Fedinec Csilla – Szarka László: A kárpátaljai cionista mozgalom sajátosságai. In: Bányai Viktória – Fedinec Csilla – Komoróczy Szonja Ráhel (szerk.): *A valóságos és a virtuális zsidó Kárpátalja. Zsidók Kárpátalján. Történelem és örökség a dualizmus korától napjainkig.* Budapest, Aposztróf Kiadó, 2013. 165–172.

Filep, 2014a
Filep Tamás Gusztáv: *Agorák kora.* Budapest, Gabriel Méry – RATIO, 2014.

Filep, 2014b
Filep Tamás Gusztáv: Felvidéki zsidó magyarok a csehszlovákiai magyar közéletben 1918/19–1938. In: Hatos Pál – Novák Attila (szerk.*): Kisebbség és többség között. A magyar és a zsidó/izraeli etnikai és kulturális tapasztalatok az elmúlt századokban.* Budapest, L'Harmattan, 2014. 37–53.

Ganczer, 2011
Ganczer Mónika. A határon túli magyarok kettős állampolgárságának nemzetközi jogi és belső jogi aspektusai: a kollektív elvesztéstől a könnyített megszerzésig. *Jog – Állam – Politika* 2011/3. 45–61.

Gayer, 2015
Gayer Veronika: Spányi Artúr és az „eperjesi középosztály" a két világháború között. *Regio* 2015/1. 109–135.

Gidó, 2009
Gidó Attila: *Úton. Erdélyi zsidó társadalom és nemzetépítési kísérletek (1918–1940).* Csíkszereda, Pro-Print, 2009.

Hajdú, 2016
Hajdú Anikó: Felső-Magyarország, Felvidék – a regionalitás változatai. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* 2016/4. 67–81. http://forumszemle.eu/2017/01/24/felso-magyarorszag-felvidek-a-regionalitas-valtozatai/ (Utolsó letöltés: 2020. november 11.)

Hetényi, 2008
Martin Hetényi: *Slovensko–maďarské pomedzie v rokoch 1938–1945*. Nitra, Univerzita Konštantína Filozofia, 2008.

Hetényi, 2011
Martin Hetényi*: (Zjednotená) Maďarská strana na Slovensku 1939–1945*. Nitra, Univerzita Konštantína Filozofia, 2011.

Hruboň–Ristveyová, 2014
Anton Hruboň – Katarína Ristveyová: *„Prinavrátené" Komárno. Prehľad spoločenskopolitického vývoja mesta v rokoch 1938–1945 s dôrazom na menšinovú otázku. Komárom „visszatért" Társadalmi-politikai helyzetkép a város életéről 1938–1945 között, különös tekintettel a kisebbségi kérdésre*. Krakov – Ružomberok/Krakkó – Rózsahegy, Spolok Slovákov v Poľsku, 2014.

Karády, 1997
Karády Viktor: *Zsidóság, modernizáció, asszimiláció. Tanulmányok*. Budapest, Cserépfalvi Könyvkiadó, 1997.

Karsai, 2005
Karsai László: A magyarországi zsidótörvények és rendeletek, 1920–1944. In: Molnár Judit (szerk.): *A holokauszt Magyarországon európai perspektívában*. Budapest, Balassi Kiadó, 2005. 140–163.

Karsai–Molnár, 1994
Karsai László – Molnár Judit (szerk.): *Az Endre-Baky-Jaross per*. Budapest, Cserépfalvi Kiadó, 1994.

Klein-Pejšová, 2015
Rebekah Klein-Pejšová: *Mapping Jewish Loyalties in Interwar Slovakia*. Bloomington–Indianapolis, Indiana University Press, 2015.

Komoróczy, 2012
Komoróczy Géza: *A zsidók története Magyarországon*. II. kötet. Budapest, Kalligram Kiadó, 2012.

Kovács, 2003
Kovács Éva: A határ és a „házassági piac" Komáromban 1900–1940. In: K. Horváth Zsolt – Lugosi András – Sohajda Ferenc (szerk.): *Léptékváltó társadalomtörténet. Tanulmányok a 60 éves Benda Gyula tiszteletére*. Budapest, L'Harmattan Kiadó, 2003.

Kovács, 2004
Kovács Éva: *Felemás asszimiláció. A kassai zsidóság a két világháború között (1918–1938)*. Somorja–Dunaszerdahely, Fórum Kisebbségkutató Intézet, 2004.

Kovács M., 2012
Kovács M. Mária: *Törvénytől sújtva. A numerus clausus Magyarországon, 1920–1945*. Budapest, Napvilág Kiadó, 2012.

A magyar nyelv értelmező szótára, 1959–1962
Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete (szerk.): *A magyar nyelv értelmező szótára.* I–VII. kötet. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1959–1962. https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-a-magyar-nyelv-ertelmezo-szotara-1BE8B/ (Utolsó letöltés: 2020. október 19.)

Mannová, 2001
Elena Mannová: Konštrukcia menšinovej identity v mestskom prostredí. Maďari v Komárne a Lučenci (1918–1938). In: Peter Salner – David Luther (szerk.): *Etnicita ako faktor polarizácie mestského spoločenstva v 20. storočí.* Bratislava, Ústav etnológie SAV, 2001. 111–140.

Michela, 2014
Miroslav Michela: A komáromi zsidóság sorsa 1938 és 1945 között című előadása a somorjai Fórum Kisebbségkutató Intézet által Kassán megrendezett *Holokauszt a mai Dél-Szlovákia területén* című konferencián.
https://www.televizio.sk/2014/06/miroslav-michela-a-komaromi-zsidosag-sorsa-1938-es-1945-kozott/ (Utolsó letöltés: 2020. november 21.)

Michela, 2015a
Miroslav Michela: A holokauszt komáromi történetéhez. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* 2015/1. 121–132. http://forumszemle.eu/2015/06/09/a-holokauszt-komaromi-tortenetehez/ (Utolsó letöltés: 2020. november 18.)

Michela, 2015b
Miroslav Michela: *Komárom – Város a Határon. Útikalauz egy eltűnt zsidó közösség történetéhez.* Bratislava, Izraelská obchodná komora na Slovensku, 2015.

Nižňanský, 2013
Eduard Nižňanský: A szlovák többség és a zsidó kisebbség 2. világháború alatti viszonyának kérdésköréhez. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* 2013/3. 21–50. http://forumszemle.eu/2013/07/25/eduard-niznansky-a-szlovak-tobbseg-es-a-zsido-kisebbseg-2-vilaghaboru-alatti-viszonyanak-kerdeskorehez/ (Utolsó letöltés: 2020. november 18.)

Nižňanský, 1999
Eduard Nižňanský: *Židovská komunita na Slovensku medzi československou parlamentnou demokraciou a slovenským štátom v stredoeurópskom kontexte.* Prešov, Universum, 1999.

Nižňanský, 2001
Eduard Nižňanský (szerk.): *Holokaust na Slovensku. Obdobie autonómie (6. 10. 1938 – 14. 3. 1939).* Bratislava, Nadácia Milana Šimečku, 2001.

Paszternák–Paszternák, 2013
Paszternák András – Paszternák Tamás: *Mozaikok a komáromi zsidóság történetéből.* Komárom, Komáromi Zsidó Hitközség, 2013.

Raab, 1996
Raab Ferenc: *A komáromi zsidók múltja és jelene.* Komárom, KFT Kiadó, 1996.

Raab, 2000
Raab Ferenc: *A komáromi zsidók múltja és jelene.* Komárom, KFT Kiadó, 2000.

Rabi–Szombath–Tóth, 2009
Rabi Lenke – Szombath Gáborné – Tóth Bertalanné (szerk.): *ÉLET-képek. A Felvidékről kitelepített és Komáromban letelepedett családok albuma.* Komárom, Kecskés László Társaság, 2009.

Répášová, 2016
Katarína Répášová: Arizáca židovského majetku v Komárni – priebeh a dôsledky. In: *„Čas lieči, ale jazvy ostávajú" – „Az idő gyógyít, de a sebek megmaradnak". Tanulmánykönyv egy azonos nevű szakmai szimpóziumon elhangzott előadásokból. 2015. október 6.* Komárno–Bratislava, MVSR Štátny archív v Ivanke pri Nitre Pracovisko Archív Komárno, 2016.

Romsics, 1991
Romsics Ignác: *Bethlen István. Politikai életrajz.* Budapest, Magyarságkutató Intézet, 1991.

Romsics, 1997
Romsics Ignác: A Horthy-rendszer jellegéről. Historiográfiai vázlat. In: Ormos, Mária (szerk.): *Magyar évszázadok: tanulmányok Kosáry Domonkos 90. születésnapjára.* Budapest, Osiris Kiadó, 2003. 207–218.

Romsics, 2010
Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században.* Osiris Kiadó, Budapest, 2010.

Ristveyová, 2017
Katarína Ristveyová: *„Za maďarské Maďarsko" Menšinová otázka v maďarskej politike na odstúpenom území Komárňanskej župy v rokoch 1938–1945.* Banská Bystrica, Belianum, 2017.

Sallai, 2008
Sallai Gergely: *„A határ megindul, az ország nagyobb lesz…" A csehszlovákiai magyar kisebbség és Magyarország kapcsolatainak diplomácia-, politika- és társadalomtörténeti vizsgálata az 1938. évi csehszlovákiai válságtól Kárpátalja Magyarországhoz csatolásáig (1938. május – 1939. március).* Doktori Disszertáció. Budapest, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Történettudományi Doktori Iskola, 2008.
https://mek.oszk.hu/08400/08417/08417.pdf (Utolsó letöltés: 2020. november 20.)

Sas, 1993
Sas Andor: *A szlovákiai zsidók üldözése 1939–1945.* Pozsony, Kalligram Könyvkiadó, 1993.

Simon, 2014a
Simon Attila: Kettős szorításban. A dél-szlovákiai zsidóság Trianon és Auschwitz között. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* 2014/4. 3–16.

Simon, 2014b
Simon Attila: *Kis-Palesztina. Útikalauz egy eltűnt zsidó közösség történetéhez*. Bratislava, Izraelská obchodná komora na Slovensku orcha, 2014.

Simon, 2014c
Simon Attila: *Magyar idők a Felvidéken 1938–1945. Az első bécsi döntés és következményei.* Budapest, Jaffa Kiadó, 2014.

Szabó, 2002
Szabó Helga: A visszacsatolt Csallóköz politikai és közigazgatási beilleszkedése 1938–1941. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* 2002/2. 35–58.

Szarka, 2016
Szarka László: *A multietnikus nemzetállam. Kísérletek, kudarcok és kompromisszumok Csehszlovákia nemzetiségi politikájában 1918–1992*. Pozsony, Kalligram Könyvkiadó, 2016.

Szarka, 2009
Szarka László: Starosta Komárna Gáspár Alapy (1880–1945) – obeť maďarského nacizmu. The Mayor of Komárno Gáspár Alapy (1880–1945) – a Victim of Hungarian Nazism. In: Miloš Žiak – Eduard Nižňanský – Ladislav Snopko – Eva Krajmerová (összeáll.): *Park ušľachtilých duší. Zv. 3*. Bratislava, Izraelská obchodná komora na Slovensku, 2009. 64–87.

Szarka–Sallai–Fedinec, 2017
Szarka László – Sallai Gergely – Fedinec Csilla (szerk.): *Az első bécsi döntés okmánytára. Diplomáciai iratok 1938. augusztus–1939. június*. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2017.

Számadó, 2014
Számadó Emese (szerk.): *„Ezt a hazát tehát elvesztettem". A holokauszt komáromi eseményei.* Komárom, Klapka György Múzeum, 2014.

Számadó, 2008
Számadó Emese (szerk.): *Komárom 1938–1945. A Felvidék visszacsatolása és komáromi következményei a korabeli sajtó és dokumentumok tükrében*. Komárom, Komárom Város Önkormányzata, 2008.

Szeghy-Gayer, 2016
Szeghy-Gayer Veronika: Lojalitásbeli irányváltás – a szlovákiai zsidóság létrejötte. *Regio* 2016/2. 223–229.

Szeghy-Gayer, 2020
Szeghy-Gayer Veronika: Jewish Representatives of the Hungarian Political Opposition in Interwar Slovakia. The case of Prešov and Košice. *Judaica Bohemiae* 2020/4. 25–52.

Szénássy, 1994
Szénássy Árpád: *A komáromi hírlapírás kétszáz éves története 1789–1989*. Tatabánya, Komárom-Esztergom Megyei Önkormányzat, 1994.

Tilkovszky, 1964
Tilkovszky Lóránt: Az első bécsi döntés gazdasági és szociális következményei a Magyarországhoz átcsatolt területen. *Történelmi Szemle* 1964/1. 87–111.

Tilkovszky, 1967
Tilkovszky Lóránt: *Revízió és nemzetiségpolitika Magyarországon*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1967.

Tömösközi, 2011
Tömösközi Ferenc: *A komáromi református gyülekezet történeti demográfiai változásai 1918–1971 között*. Diplomamunka. Komárom, Selye János Egyetem, 2011. (Kézirat)

Ungváry, 2017
Ungváry Krisztián: *A Horthy-rendszer és antiszemitizmusának mérlege – Diszkrimináció és társadalompolitika Magyarországon, 1919–1944*. Budapest, Jelenkor Kiadó Kft, 2017.

Ujváry, 2017
Ujváry Gábor (szerk.): *Trianon és a magyar felsőoktatás I.* Budapest, Veritas Történetkutató Intézet–Magyar Napló, 2018.